

ПУБЛІКАЦІЇ

УДК 821.161.2«18 / 19»(092)

ЛИСТИ ДО ІВАНА ФРАНКА ТА СПОГАДИ ПРО НЬОГО КИРИЛА ТРИЛЬОВСЬКОГО

Яким ГОРАК

*Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка,
вул. І. Франка, 150/152, Львів, Україна, 79011,
e-mail: yakym.horak@gmail.com*

Уперше в повному обсязі з коментарем опубліковано 26 листів до Івана Франка та спогади про письменника Кирила Трильовського. На основі цих матеріалів, а також матеріалів преси у статті простежено взаємини між К. Трильовським та І. Франком, які тривали впродовж 1882–1913 років.

Ключові слова: Кирило Трильовський, Друга студентська мандрівка, Михайло Драгоманов, Михайло Павлик, Українська радикальна партія, газета «Народ», газета «Хлібороб», газета «Громада», віче, листи, спогади, поетичний збірник «Вперед», «Січовий марш», музей Івана Франка у Львові.

До широкого кола знайомих Івана Франка належав Кирило Йосипович Трильовський (криптоніми та псевдоніми: К. Т; Кл. О.; Кл. Об.; Об. Кл.; Білошапник; Вандрівник; Гайдамака; Гринь Покотило; Залізник Максим; Іван С.; Кирило; Кирило Тр...; Клим; Обух Клим; Приятель; Приятель «Січі»; Радикал; радикал Тр. К.; Сила Іван; Січовий батько; Снятинчук; Трильовський Григорій; 16.05.1864, с. Богутин, тепер у складі смт Поморяни Золочівського району Львівської області – 19.10.1941, м. Коломия) – адвокат, доктор права, громадсько-політичний діяч, публіцист, журналіст, видавець, засновник товариства «Січ» і січового руху в Галичині. У радянський час про Трильовського з відомих причин не згадували, а за української Незалежності його діяльність не удостоїлася монографічного комплексного дослідження, її розгляд обмежується тільки довідково-енциклопедичними розвідками [9], сухим переказом життєпису з акцентуванням основних сфер діяльності [23]. У цих джерелах про контакти К. Трильовського з І. Франком згадано лише принагідно у зв'язку зі співпрацею діячів у Радикальній партії. У такому ж плані з більшою чи меншою мірою документального заглиблення згадано про їхні контакти й у франкознавчих працях [дивись, наприклад: 4]. Тож їх взаємини не були ще предметом систематичного наукового розгляду, хоча джерел для такого дослідження є чимало.

У фондах Львівського національного літературного музею І. Франка зберігся автограф спогадів К. Трильовського про письменника [29]. Це доволі об'ємний зши-

ток (формату шкільного зошита), вручну зшитий з різного роду листків (чистих, у лійку, в подовгасту клітинку). На титульному аркуші автографа зазначено: «Кирило Трильовський. Мої спомини про Івана Франка». У сучасних виданнях спогадів про письменника [24, с. 182–184; 25, с. 254–256] з цих мемуарів передрукований лише невеликий фрагмент (у рукописі він міститься на аркушах 32–38), який стосується участі І. Франка у студентській мандрівці 1884 року. До цього фрагменту додано редакційну (не авторську!) назву «Іван Франко в часі студентської мандрівки», а в самому тексті, крім істотних стилістичних правок, зроблено ще й купюри.

У фондах того ж музею зберігаються дві фотографії К. Трильовського, які видрукувані як листівки (кореспонденційні картки): на одній (під номерами 56 і 2499 групи «Ор») К. Трильовський з борідкою і вусами, у пенсне зображений погрудно, у темному піджаку, світлій сорочці і при метелику. Під фотографією поліграфічно відображено підпис К. Трильовського. Згідно з надрукованою німецькою мовою інформацією на звороті фотографії, фото зроблено у Відні 31 січня 1915 року. На лицевій стороні другої листівки (група «Ор», № 2226) видрукувано композицію з двох фото: на одній зображений Василь Щурат, на іншій – серед природи Богдан Лепкий (стоїть у плащі і капелюсі) і К. Трильовський, який сидить поруч, заклавши ногу на ногу у військовому кашкеті. Чи належали ці фотографії Франкові, чи були надбанням музейних фондів – невідомо.

В архіві І. Франка збереглося 26 листів К. Трильовського до письменника, які охоплюють період 1882–1904 років. Листів І. Франка до К. Трильовського не збереглося. За вказівкою Трильовського у спогадах, «на жаль, його (Франка. – Я. Г.) листи до мене знищили царські солдати разом з цілим моїм архівом підчас першої світової війни» [29, арк. 67]. Серед Франкової бібліотеки зафіксовано лише два видання К. Трильовського: № 1095. (комп. 1) Трильовський Кирило (1864–1942) – зібрав і видав. Вперед!: Збірник поезій. Вип. 1. – Чернівці, 1888; № 4281. (1–2). ЗАПОРОЖЕЦЬ: Календар для народа на рік переступний / Уложили К. Трильовський і Іван Чупрей. – Коломия: Друковано в друкарні А. В. Кисілевського і С-ки, 1911–1912 – 1912. XVI, 2, 240 с. 1913. Р.10. XV, (1), 2, 208, (36) с.

За спогадами К. Трильовського, його знайомство з творчістю І. Франка, як і початок епістолярного спілкування, відбулися ще до особистого записання з письменником. Першим шаблем знайомства з Франковою творчістю стала повість «Петрії і Добушуки» у публікації часопису «Друг» 1876 року, який передплачувала сім'я батьків. Згодом досягнення Франкової творчості розширилося через прочитання збірки «Баляди і розкази» (1876) та «Думи про Меледикта Плосколоба» (1878). Далі знайомство поглиблювалося передплатою часописів «Світ», «Громадський Друг», «Дзвін», «Молот», Франковим перекладом «Фауста» Йогана Вольфганга Гете та повістю «Захар Беркут». Як зізнався К. Трильовський у спогадах, «... “На дні” перечитав я скоро по появленню цієї повісти в 1881 р., а зробила вона на мене таке сильне вражіння, як пізніше в 1883 р. “Лихі люди” Мирного, що спричинили в мені постанову і самому стати таким “лихим” чоловіком» [29, арк. 27–28]. Очевидно, у свідомості молодого тоді К. Трильовського Франкова творчість зробила переворот. Хронологічно перший зі збережених листів – лист до І. Франка з

Будилова від 20 серпня 1882 року [30, арк. 1–4], коли К. Трильовський був ще учнем сьомого класу Коломийської гімназії. Судячи з його змісту, листування почалося ще давніше (хоч до нас воно не дійшло) і цей лист – уже не перший у спілкуванні гімназиста з І. Франком. У ньому К. Трильовський говорив про передплату журналу «Світ» для золочівської громади і для себе, а також надіслав Франкові для оцінки і публікації в журналі свої поезії: сонети «В неділю», «Далекий край», «Вечір над Прутом», переспіви «Рибак (з Гетега)», «Сумна дійма (з німецького Мілера)» та поезії «Думка», «Окрушки» (4 поезії). У випадку їх публікації автор листа просив підписатися псевдонімом «Клим Обух», а «Окрушки» – «Іван Сила». Поезії показують, що як на гімназиста К. Трильовський осягнув засади поетичної техніки (намагався надати еластичності віршеві через застосування поетичних переносів, освоїв непросту форму сонета), прагнув проектувати картини природи на власний внутрішній світ, чи навіть на філософські питання буття. Поезії написані під очевидним впливом Юрія Федьковича (особливо «Окрушки», «Думка») та Тараса Шевченка, але, на відміну, від поезій цих класиків мають тяжку ритміку, для дотримання якої істотно страждають природні наголоси в словах. Франкова оцінка цих поезій – невідома, але була вона, мабуть, негативною, бо поезій у часопису не надрукували.

Їхньому знайомству передував лист К. Трильовського від 21 липня 1884 року, написаний напередодні мандрівки під враженням прочитаної статті І. Франка «Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах», опублікованої вперше у журналі «Зоря» (1884. – № 12. – С. 89–91; № 13. – С. 1–2) і як безпосередній, емоційний відгук на неї. Лист показує глибокий пієтет молодого матуриста (підписано листа «Кирило Трильовський колом[ийський] матурист») до І. Франка, відчуття некомфортності через те, що забирає І. Франкові безцінний час своїми масштабними розмірковуваннями (а лист займає 6 густо списаних сторінок). Автор листа мотивував своє звернення важливістю справи, з якою не знає «до кого з львівських людей звернутись, щоби знайшла відповідну дорогу» [31, арк. 215]. Важливість справи автор пояснив так: «Уже Ви самі в своїй статі в “Зорі” зробили ту увагу, що трактоване нашої літератури в гімназіях єсть так нужденне, що молодіж наша виходит з них не то щоби з розбудженою охотою до неї, але впрост майже легковаженем всього, що написане на рідній мові. Вже поминувши тоє, що знаходяться такі люде як спімнений Вами Іап... й [Персоналії з подібним прізвищем, чи з таким криптонімом у Франковій статті нема. Натомість є цитата з листа з оповіддю про “учителя руської літератури п. С.” – можливо про нього й писав Трильовський. – Я. Г.], котрий цілком явно вціпляє погорду до народної нашої літератури, а таких як він знайдєсь й більше, там именно, де жадного руху молодежи не видко – мусимо взяти також на увагу, що много професорів, знову вже то для шкаралупництва, то знов для слабого таланту навіт мимовольно місто охоти – легковаженє до свого будят в учениках. Коли ще до того долучимо професорів – поляки на кождім кроці погорду до руского заціпляют, де можут пригнетуют хочби найневиннійший руских рух, – не дивотою нам стане, – чому так мало виходит з гімназії людеј вже хочби з простим замилованем до своєї письменности – а противно молодіж наша виходит легкodusною до свого, – не маючи жадного понятя о своїх обов’язках,

о ході народних діл та літератури, – чи ж диво також, що з виїмком “Січи” прочі акад[емічні] товариства так мало показують життя, а противно досить значний індеферентизм и місто заохочувати своїх молодших братів, они их просто знеохочуют своєю ігнорацією и безтактним поступованем!» [31, арк. 215–216]. Далі автор розлого описав реальних осіб учителів місцевих гімназій, випадки польського шовінізму в гімназіях супроти українських учнів, – факти, які підтверджують наведені вище міркування. К. Трильовський поділився міркуваннями щодо виходу з такої ситуації і запропонував їх І. Франкові: «Тут тра критики, сильного виступлення, тра безустанно сьлідити всякі надужитя и их на “позорище свѣта” виводити. Для того думаю, що булоби найлучше, якби Ви скористали з поданих мною матеріялів и піднесли всьо тоє в Ділі, а сли ще Вам більше буде тра, я також постараюсь, – з інших же гімназій також не тяжко би оних було» [31, арк. 219]. Другим шляхом протидії складеній ситуації К. Трильовський вважав згуртування у Львові «пару енергічних людей, котріби взяли в свої руки виключно розбудження и піддержуваня руху молодіжи в гімназіях провінціональних. Малоби ся то ділати вже почерез кореспонденцію, вже то через вspiране книжками, а мусілиби також вистаратись, щоби до кожного вищого заведеня наукового а що найменше до гімназій – в рускій Галичині доходило по одному примірникови всіх наших часописей та видань. Страта для редакцій булаби майже жадна, – а користь велика, а кождому вона зрозуміла. При бідності, страшній бідності нашої молодези, – лишень в такий спосіб можна думати о розбудженю патріотичного життя, в загалі “думаня” бодай» [31, арк. 219]. Автор покладає надії на грядущу студентську мандрівку, де у вужчому колі ці проблеми можна було б подискутувати, і пропонує для цього зустріч у Коломиї.

У листі К. Трильовський обговорював також організацію майбутньої мандрівки: «Що же до мандрівки самої, то як могу судити з доходячих до мене вістей, не дуже заносить ся на удачу. – Програма не усталена, в многих точках не практична, або и не до виконаня. – Що н[а]пр[иклад] зроблят “путешественники” в Вижниці, а властиво як дістанут ся з неї до желізниці? Як можна доперва в Коломиї збирати гроші и радити, що робити? А сли так иде з всіми місцевими комітетами як в Коломиї, то fiasco не дуже далеко. Межи инчими не стане часу и сили хоч на оден верх Чорногори дістатись – а після того, що Комітет ще восени зав’язав ся, можна було судити, що вже всьо як найподрібніше обчислене и розважене. – Але будь що будь якосьто буде – колиб в остатний бодай час добре взятись за діло» [31, арк. 220–221].

Безпосереднє знайомство К. Трильовського з І. Франком відбулося під час студентської мандрівки 1884 року. У мандрівці, за спогадами, «взяв я частинно участь та приїхав до Коломиї, ожидаючи на приїзд мандрівників зі Станиславова, де учасники її – по дорозі – також були вже устроїли були одні вокально-декляматорські вечерниці» [29, арк. 33]. Як відомо, І. Франко написав своєрідний поетичний путівник цієї мандрівки і він був виданий 1884 року під назвою «В дорогу!». У фондах Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка зберігається оригінальне видання цієї книжечки (група «ор», № 1976) з автографами обкладинки учасників мандрівки на звороті. Автографа К. Трильовського тут нема. Згодом, передрукуюючи у збірці «Давнє й нове» цю брошурку під заголовком «Українсько-руська студентська мандрівка

літом 1884 р.), І. Франко пише про те видання «В дорогу!» з автографами учасників мандрівки, яке зберігалося в нього і ще раз перераховує учасників мандрівки [54, с. 251–252], але і там прізвище К. Трильовського не згадується. У спогадах К. Трильовський оповів своє перше враження від зустрічі з І. Франком: «Живо стоїть мені в пам'яті і досі образ: ось іде ціла громада молодих людей серединою теперішньої Театральної вулиці, весело розмовляючи між собою, а між ними одним мабуть найстарший віком (мав тоді 28 літ) худощавий молодець, про якого мені і сказано, що це і є Іван Франко» [29, арк. 33]. На честь мандрівників відбувся вокально-декламаційний вечір з танцями. Тут К. Трильовський був свідком зустрічі І. Франка з Ольгою Рошкевич – першої їхньої зустрічі після Франкового арешту.

У 1885–1887 роках К. Трильовський перебував у Відні, де складав правничі екзамени, через що й не міг контактувати з І. Франком. За той час письменник, якого 1886 року позбавили редакторства в журналі «Зоря», працював над іншими видавничими проектами, зокрема – планував з 1887 року видавати часопис «Поступ», але до його видання не дійшло. За листом до І. Франка від 3 січня 1887 року зі Снятина, К. Трильовський вболівав за Франкове видання і був засмучений, що часопис так і не побачить світу: «Високоповажаний Добродію! Дуже нас тут засмутила вість, що Ви залишили думку видавання “Поступу” – читаємо в листі. – Вправді не много тут нас, прихильників вашого діла найшлосьби, але вже булиб ми старались що змога агітувати. Після нашої гадки не повинніби Ви так скоро абдикувати зо свого заміру, бо річ ясна, що годі, щоби вже перед виходом 1-го числа знайшло ся більше предплатників, и що они доперва пізнійше по 2–3 числах почалиб знаходитись. А конфіскати проспекту – також ще не дуже злий амен. Тому просимо, щоби Ви – сли се можливе повернули назад до своєї первісної думки, – а сли инакше годі, то можеби видавати спершу числа що ½ місяця и в зменшенім обемі, а так и ризико булоби менше. Чули ми вправді, що місто “Поступу” думаєтє видавати час від часу більші альманахи, але се річ певна, що они не знайдут такого покупу, а впрочім и значення их буде менше. Яскуляк споминав, що Вам треба описів народного житя, але не знаю що під тим розуміти» [32, арк. 639–640]. Остання фраза листа дає підстави припускати, що К. Трильовський знав про прагнення І. Франка друкувати у виданні фольклорні матеріали. Цікавий і невідомий є також факт, висвітлений у цьому листі: знаючи про Франкові пошуки ґрунту на селі для закупівлі і будівництва (що мотивувалося відсутністю у І. Франка і його сім'ї на той час сталого місця проживання), К. Трильовський інформував про наявність таких «посіlostей» коло Снятина і в селі Стецева під Снятином, їх ціну, опис, можливості транспортного сполучення. До листа К. Трильовського долучена дописка зі Снятина Григорія Ганкевича, у якій автор підтримав думку про потрібність видання «Поступу» і висловив її, «прилучаючись до гадки тов. Трильовского» [32, арк. 642].

Повернувши 1887 року, К. Трильовський взяв участь у студентській мандрівці того року, де на вечорницях в Золочеві читав зі сцени Франкових «Каменярів». «Тодіто власне перший раз пронеслись ті грімкі завітні слова Галицького Кобзаря публично з театральної сцени» [29, арк. 44. – Підкреслення в автографі. – Я. Г.]. – згадував про цей факт К. Трильовський.

Не маючи змоги особисто контактувати з І. Франком, К. Трильовський постійно цікавився Франковою видавничою працею, пропонував свої послуги і надав відомості про людей, які б могли допомогти. Наприкінці 1887 року як другий та третій випуск редакційної письменниці «Наукової бібліотеки» була опублікована праця Михайла Павлика «Про русько-українські народні читальні». Книга на сторінках 185–188 містила квестіонар «Питання про читальні» (23 питання), який, за дослідженням Богдана Якимовича, був однією «з перших ґрунтовних спроб провести в Галичині анкетування з питань стану і перспектив діяльності народних читалень» [57, с. 155]. Відповіді на питальник мали надсилати І. Франкові і становити основу дальшого дослідження про читальні. К. Трильовський інтенсивно долучився до розповсюдження видання і проведення анкетного опитування. У листі до І. Франка від 12 січня 1888 року з Будилова він просив: «Високоповажаний Пане! Звольте прислати мені в розпродаж з 12 прим. Читалень. Пришліть також в редакцію “Буковини” 50 прим. або и більше, так як казав мені недавно Попович (властивий єи редактор), що він постараєсь о их розпроданя. Крім сего, добре би було, якбисьте вислали осібно “Питаня про читальні” для долученя до Буковини. Так само траби зробити и з “Батьківщиною”, понеже книжка не всюда дійде, а Батьківщину мають майже всі читальні. В Коломиї може занятись розпродажею читалень Николай Кейван, уч[еник] VI кл[яси] гимн[азії]» [33, арк. 441]. Далі лист повідомляє, що згадуваний Попович готовий передрукувати брошуру «Про віча», якщо її конфіскують у Львові, а тому просив через І. Франка, щоб М. Павлик сконтактувався у разі потреби з Поповичем. На тодішнє зацікавлення І. Франка діяльністю Юрія Федьковича, К. Трильовський у листі описав побут і творчість буковинського поета так: «Федькович скінчив вже 3 акти драми: Богдан Хмельницькій. Він цілковито упавший чоловік, слуга єго (форисіц) старшує над ним, а нераз и побиває. Він тепер виключно під впливом Стоцького та Поповича» [33, арк. 442]. Висвітлено у листі й інші деталі буковинського літературного процесу: К. Трильовський розповідав про своє знайомство з Євгенією Ярошинською, а також про відгуки Степана Смаль-Стоцького на Франкову поему «Панські жарти», яка увійшла до виданої 1887 року збірки «З вершин і низин»: «Зо Стоцьким говорилисьмо о ваших “Панських жартах”. Він каже, що перед 48 р. ані не було ще такого попа, щоб з народом держав, ані вже такого пана, щоб попа на панщину гнав» [33, арк. 442. – Підкреслення в автографі. – Я. Г.]

У 1888 році К. Трильовського було обрано головою «Академічного Братства» і виконував він обов’язки голови впродовж року. Це дало йому нагоду частіше бачитися з І. Франком. Ось як К. Трильовський оповідав про це у спогадах: «Не маючи під рукою старшої західно-української преси – не можу я й слідити докладно за подіями, при яких я сходився з І. Франком. – Восени 1888 року я перенісся на стало до Львова та зістав вибраний головою “Академічного Братства”. У тому шкільному році (1888/89) я заходив дуже часто до його домівки, певно – щонайменше раз на тиждень і тоді мав нагоду (звичайно вечером) докладніше приглянутись його буттю, його невсипущій праці. В неоднім засягав я його думки, як ось в справі перекладу “Германа і Доротеї” Гетого. – Я відчитав йому перекладену мною пісню цієї поеми, причім Франко завважав, що вона має занадто “ein spiessbürgerlicher Charakter” [Міщанський характер. – Я. Г.] і тому неконче надається до перекладу» [29, арк. 47–48].

Далі К. Трильовський описав у спогадах враження від зустрічей і дискусій І. Франка з В. Коцовським, яких він був свідком, відвідуючи письменника. «Підчас одної такої дискусії зайшла бесіда на одну характеристичну прикмету деяких персонажів в прозових творах Франка. На великий мій жаль – по більше як 50 роках – мені годі пригадати собі докладно слів, яких ужили тоді оба палкі дискутанти [Франко і Коцовський. – Я. Г.] і лише представлю тут загальне вражіння, яке у мене й доси з цієї розмови полишилося в пам'яті. І так Коцовський закидував мабуть Франкови, що у декотрих осіб описуваних Франком видно якусь спеціальну заїлість і злобу, і, можливо, що тоді напровадив яко (не “як”) приклад того молодого Еврея, що його описує Франко мабуть в “Борислав сміється”. Можливо однак і це, що Коцовський говорив тоді взагалі тоном полемічних статей Франка, хотя, скажу тепер від себе, що я у них такої заїлості не завважав. На це відповів Франко повним жалю голосом, що годі писати в іншій тоні людині, яка мусіла тільки і то від земляків пережити, що він. Навпаки, по моїй думці, Франко взагалі замало ужив свого сатиричного бича на цю низку злобну дрібно-буржуазійну рутенську голоту, яка його так довго переслідувала...» [31, арк. 50–51].

Не знайшовши заробітку в українських часописах, 1887 року І. Франко почав працювати «в наймах у сусідів» – у редакції львівської польської газети «*Kurjer Lwowski*». Лист до І. Франка з того часу, датований 26 серпня 1888 року з Будилова, свідчить, що К. Трильовський через І. Франка також подавав матеріали для часопису. Вважаючи висвітлення окремих фактів суспільного життя в українській пресі спотвореним, К. Трильовський сподівався завдяки письменникові хоч через польську газету добитися об'єктивного висвітлення українських подій. Надсилаючи до друку лист Г. Запаренюка, К. Трильовський просив: «Допильнуйтеж, щоби бодай *Kurjer* нам дав сатисфакцію, бо газети не хотят рухати попів, а тут не мож з ними видержати. Скотство одно за другим. Особенно просим, щоби нам не обтинали писем, бо таким чином звичайно всьо що маснійше відпадає» [35, арк. 771]. З приводу публікації в газеті іншого допису автор листа просив адресата допильнувати і в пізнішому листі з Будилова від 4 червня 1889 року [36, арк. 215–217].

Саме І. Франко, працюючи у «*Kurjer' i Lwowskim*», познайомив К. Трильовського з Леоном Василевським – виходцем з Петербурга, співробітником «*Kurjer'a*», батьком радянської письменниці Ванди Василевської. 1937 року, після смерті Л. Василевського, К. Трильовський опублікував про нього спогади польською мовою [58], де згадав про участь І. Франка у цьому знайомстві. «Блаженної пам'яті Леон Василевський приїхав в р. 1893 до Львова на філософські студії і тоді я пізнав його в товаристві нашого поета, публіциста і вченого Івана Франка. Оба вони працювали тоді в демократичному щоденнику “*Кур'єрі Львовському*”, котрого головним редактором був Генрик Ревакович, типовий – вже тоді старший “*rolonus*” в сірій чумарці. Працювали в тій редакції в той час і Болеслав Вислоух, живший тоді, і його дружина шляхетна приятелька польського люду світлої пам'яті Марія Вислоухова, які разом з Янем Стапінським (*Stapińskim*) були головними фундаторами польської “партії людової”. В такому-то гроні працював Леон Василевський, котрого, як видно, вже тоді дуже цікавили справи українські. Коли мене Франко познайомив з Л. Василевським, розмовляли тоді всі по-українськи і я виніс

враження, що то є якийсь Українець з-над Дніпра і допіру пізніше довідався, що то був Поляк і то... з Петербургу» [58, с. 2].

У 1888 році І. Франко започаткував новий видавничий проект – журнал «Товариш». Ідея видання журналу виникла в середовищі «Академічного братства», головою якого в той час був К. Трильовський. Ініціатори видання – К. Трильовський, разом з В. Будзиновським, М. Ганкевичем, О. Маковеем та Є. Козакевичем – вирішили запросити на посаду редактора І. Франка. 24 липня 1888 року вийшов перший і єдиний номер журналу. У номері чимало матеріалів І. Франка, матеріалів К. Трильовського не опубліковано жодного. Б. Якимович зазначив, що було розпочато друк другого номера, але «на наступні числа “Товариша” в молоді (К. Трильовського, В. Будзиновського та ін.) не вистачало коштів» [57, с. 159]. К. Трильовський щиро цікавився долею видання. За листом від 5 липня 1888 року для «Товариша» К. Трильовський надсилав І. Франкові свої твори. «Високоповажаний Пане! – читаємо в листі. – Посилаю Вам першу частину мого оповідання. Зачав я его писати для Самійленка, котрий хотів видати якийсь збірник і тому старався я так писати, щоби цензура не дуже черкала. Але бачу на Україні таки сего не пустять; тому лучше най “Товариш” зужиткує. Вже є і друга часть готова, а третю може ще перед вандрівкою допишу. Думаю, що вже із сего, що Вам посилаю, можете осудити, чи се щось варто чи ні. В другій частині критикують селяне поведєня деяких попів, а одного хвалять; дальше Заг[альні] Збори. В третій будуть вечерниці. Всьо дієсь одної днини. Стараюсь бути об’єктивним і змалювати вірний образок читальняного руху. Всі майже лица взяті з природи. Черновецькі люде просять Вас дуже, щоби “Товариш” печатався желехівкою. Ріжниця – кажуть – буде невелика, а буде одностайність і недоброжелателям замкне ся рот» [34, арк. 701].

Того ж року К. Трильовський уклав і видав у Чернівцях поетичний збірник «Вперед», плануючи зробити його періодичним виданням. У листі від 5 липня 1888 року К. Трильовський інформує письменника, що «1 випуск мого Збірника уже печатаєсь і вийде перед вандрівкою (також желехівкою), лиш з частею фінансовою круто. Сли будете писати до кого на Україну, то згадайте про моє видавництво і запросіт до уділу так в творах як і грошах» [36, арк. 701–702]. А у листі до І. Франка від 26 серпня 1888 року К. Трильовський цікавився: «Що з “Товаришем”? Чи спасен? Що думаєте о “Впереді”?» [35, арк. 771]. Згадка про поміч українців з Наддніпрянщини у листі була пов’язана з тим, що для збірника прислали свої твори поети з Великої України, зокрема Б. Грінченко. Лист В. Самійленка до Борис Грінченка від 16 жовтня 1888 року документує, що й В. Самійленко хотів надіслати для видання свої твори, але не встиг. «Сей Трильовський мені особисто відомий, чоловік він славний і енергійний, але не думаю, щоб він зібрав доладний збірник, бо хіба ж можна читати галицькі вірші, а їх там до біса», – писав В. Самійленко в листі [21, с. 433–434].

Першовидання поетичного збірника «Вперед» збереглося у Франковій бібліотеці (№ 1095). На це видання у польськомовній «Prawdzie» (1888. – 29/17 вересня. – С. 463–464) І. Франко опублікував рецензію польською мовою під назвою «Збірка К. Трильовського» («Zbiorek K. Trylowskiego»), де зокрема писав: «Пан Трильовський належить до наймолодшого покоління галицьких українців і з 70-х років підлягає впли-

вам цієї школи, яка головну увагу спрямувала на суспільні справи і реалістичний напрям у літературі. Автор відомий як популярний публіцист, який, зокрема, активно займається народними читальнями і дає їм практичні поради в газеті “Буковина”, а також уміщує численні дописи про життя і потреби народу в інших українських і польських часописах. Поетичне ремесло є у нього ніби «домашнім промислом», яким він займається у вільні хвилини для власного вжитку. До поступу на поетичній ниві схилила його велика посуха і вроджена ініціативність. Отож він зібрав кільканадцять творів власних і своїх “наймолодших”, досі не відомих колег, і так вийшов теперішній зшиток, невеликої літературної вартості, але будь-що-будь жвавий і такий, що позитивно свідчить про думки і прагнення нашої наймолодшої генерації. Вона висловлюється з великим ентузіазмом устами пана Трильовського у вступному вірші» [49, т. 27, с. 221–222]. Загалом, Франкова оцінка збірника невисока: більшість творів патріотичної тематики рецензент визнав слабкими, а природа «змальована для себе з власною фізіономією і власною душею. Таку здатність заглиблюватися у зовнішній світ я вважаю доброю прикметою і початком кінця цього патріотичного віршоробства, яке віддавна вбиває всю галицько-українську поезію» [49, т. 27, с. 223]. І. Франко відзначив поезії Ц. Білиловського, Б. Грінченка, а також легенду «Кудеяр», автор якої залишився не підписаним.

Збірку К. Трильовського «Вперед!» згадав пізніше І. Франко у статті «Українська література в 1888 р.» (уперше опублікована під назвою «Literatura rusińska w r. 1888» польською мовою в додатку «Przeгляд literacki» до газети «Крај». – 1889. – 17/29 березня. – С. 8–9). Констатуючи безвартісність, або малу вартість оригінальних поезій, які з’явилися впродовж року, про збірку К. Трильовського І. Франко говорив з таким коментарем: «Так само і в невеличкому збірнику поетичних творів, що його видав К. Трильовський у Чернівцях під назвою “Вперед”, крім одного українського твору [йдеться про “Кудеяр”. – Я. Г.] справжньої поетичної вартості, зустрічаємо твори менш вартісні, які не виявляють великого таланту» [49, т. 27, с. 268].

Коли з 1890 року І. Франко брав участь у редагуванні часопису «Народ», який з 20 номера став органом Радикальної партії, К. Трильовський брав діяльну участь як дописувач цього органу. Тут були опубліковані його статті на політичні теми, замітки з приводу біжучих політичних справ: «В справі будови руського театру» (1892. – № 3. – I. II. – С. 44–45; № 4. – 15. II. – С. 59–61), «Про селянське віче у Кракові і нову селянську партію» (1894. – № 6. – 15. III. – С. 83–86), «До ситуації» (1894. – № 10. – 15. V. – С. 155–158), «Бельгійська робітницька партія перед виборами» (1894. – № 16. – 2/15. VIII. – С. 250–252), «Соціалісти і мужики» (1894. – № 20. – 15. X. – С. 313–315). Будучи прискіпливим читачем «Народу», К. Трильовський з притаманною йому різкістю висловлював своє обурення з приводу тих чи інших матеріалів І. Франкові як редактору. Це спричинило між ними певне непорозуміння, яке віддзеркалює лист К. Трильовського до І. Франка від 23 лютого 1890 року. Лист не дає докладнішої інформації про причину непорозуміння: письменник відповів на закиди Трильовського гнівним і гострим листом, натомість останній намагався спростувати непорозуміння і налагодити стосунки. Лист цей – один із небагатьох відвертих, щирих сповідей серед назагал ділових, конструктивних, майже тезисних листів до І. Франка. «Мені много хотілось нераз Вам

написати про “Народ” – але постановивем собі вздержатись на якийсь час від всяких “патріотичаній”; не мігем однакож вдержати, щоби не кинути пару уваг при пересилці сеї банки, а річ ясна, що на відтинку переказовім мусівем ся виражати в дуже зв’язлий і добитний спосіб. Було там без сумніву пару іронічних заміток – алеж, хочби они були еще раз так острі – не повинні Ви преці зараз припускати, що я вже цілком против Вас стою, і цілу вашу працю за ніц маю. Виж преці зі мною з давна вже знаєтесь, і знаєте також добре мої погляди. Після мене – ми не ріжнимо ся цілковито що до Standpunkty, з якого глядимо на рускі справи – а заходить лиш ріжниця втоди, коли сходимо на поле практичних питань, а іменно: як наші погляди переводити в житє. Тут отже виходить зараз на верх ріжниця між нашими індивідуальностями: Ви ділатель кабінетний, – я – практичний агітатор, і що з тим іде зараз в парі: Ви – ідеаліст, і то ще крайний, я же гляджу на річи більш реально, бож і маю спосібність приглядатись ім ближше чим Ви. Річ певна, що если розходиться о “quantum”, то моя діяльність против вашої дуже незначна, бож нема в мене ні тої витревалости, ні того супкоюю, що у Вас. Але ту знову винна ріжниця, яка між нашими вдачами зходить. [...] Знаю і подивляю Вашу працю, а колим перечитав ваш лист до Дан[иловича] про стан матер[іальний] “Народа” – то і справді дивуюсь як Ви еще не закинули всього до 100 чортів» [37, арк. 541–542, 543], – читаємо в листі.

У 1890 році І. Франко брав участь в організації Радикальної партії. Програма партії, створена за його участі, узгоджена на першому з’їзді 4–5 жовтня 1890 року, і опублікована [17, с. 301–303], була підписана С. Даниловичем, М. Павликом, С. Левицьким, І. Франком та Р. Яросевичем. К. Трильовський відразу став ревним прихильником і оборонцем інтересів цієї партії, та чи брав і якою мірою участь у заснуванні партії ближче невідомо.

Упродовж другої половини 90-х років XIX століття І. Франко і К. Трильовський як представники Радикальної партії чимало виступали на вічах, які були одним із виявів діяльності партії, способом агітації людей з провінції, можливістю безпосереднього з ними спілкування. Як згадував К. Трильовський, «знаючи дуже добре і державні і краєві політичні справи (що нагадаю лише його знамениту працю про індемнізацію за панщини) він [Франко. – Я. Г.] найкраще зі всіх нас володів фактичним матеріалом, окрім того був надзвичайно добрим популярним промовцем. Говорив він без штучного патосу, не запалювався, але зато – образиво. І доси бачу його мов живого, як стоїть на підвищенню у львівській ратушевій салі і говорить про право загального голосовання та про шахрайства голосованя посередного» [29, арк. 55–56].

На народному віче в Коломиї, що відбулося наприкінці 1891 за участю К. Трильовського було поставлене внесення про створення окружного (коломиїського) політичного товариства для оборони прав народу [47, с. 62]. А 30 липня 1893 року у Коломиї відбулися перші збори політичного радикального товариства «Народна Воля». За представленням тимчасового голови С. Даниловича, товариство покликане «аби у нас була повна політична воля і аби нарід сам орудував своїми справами. Після того один із секретарів Кирило Трильовський відчитав і пояснив Статут “Народної Волі”, ударяючи особливо на то, що радикальна партія прилучуєся до того руху, що йде по цілім світі за

добро й просвіту робучих людей. До Виділу “Народної Волі” вибрано: Д-ра С. Даниловича, Д-ра Івана Франка зі Львові, Иларіона Герасимовича, Кирила Трильовського, Михайла Павлика, Івана Сандуляка з Карлова, Івана Дорундяка з Киданча, Василя Киданецкого з Печеніжина і Івана Фокшая з Москалівки. Головою товариства вибрано одноголосно Д-ра Івана Франка» [16, с. 100]. Обраний голова виголосив коротку промову, яку майже дослівно подав у друці цитований звіт про збори товариства. Після того, як 19 березня 1894 року, І. Франко як представник радикальної партії брав участь у нарадах і з’їздах щодо консолідації українських партій і на вимогу колективного листа був усунений з цих нарад, викликавши незадоволення з боку радикалів, він подав своє зречення з головування «Народною волею». Однак зречення було прийняте не відразу. У дописі про засідання виділу «Народної волі» 13 травня 1894 року читаємо: «Резигнацію Д-ра Франка з голови “Народної Волі” не прийнято для браку причини: Виділ “Народної Волі” не вислав Д-ра Франка до комісії для згоди руских партій і не давав єму вотум недовіря за ухвали тої комісії, а зрештою Виділ не має права приймати тої резигнації, бо голову вибирають загальні збори» [7, с. 67]. Та, очевидно, письменник наполіг таки на своїй відставці, бо на Загальних зборах товариства 19 червня 1894 року виділ було переобрано: головою товариства став С. Данилович, а І. Франко і К. Трильовський стали виділовими, при чому К. Трильовський ще й виконував функції секретаря [8, с. 69–72]. Про участь І. Франка в товаристві згадував К. Трильовський у спогадах про письменника ось що: «І. Франко був одним з основників русько-української радикальної партії в осени 1890 р. і часто дописував до її органу “Народа”. Був він і першим головою політичного товариства “Народна Воля” в Коломиї, основаного головню заходом Д-ра С. Даниловича, Гіляра Герасимовича і моїм. Це товариство було обчислене на масове членство в цілім краю, бо після австрійського закона товариство політичне не мало права закладати філій. [...] В році 1894-ім І. Франко зрікся головства в цьому товаристві» [29, арк. 54–55. – Підкреслення в автографі. – Я. Г.]

У листі від 28 січня 1892 року К. Трильовський виписував питання до обговорення і наполягав на Франковій участі з виступом по них на вічі, яке відбулося 27 лютого в Снятині. «На домагане мужиків мусим скликувати віче до Снятина на 27.2. Буде оно важне не лиш для нас, але і буде мати ширше значене політичне, бо Окуневській і Гаморак будут мусіли дати заявленя що до дальшої політики. Треба буде отже ще перед тим скликати Комітет, де они мусят явитись, сказати своє і прийняти всказівки. Уже на сїм Комітеті будете мусіли (во ім’я і з інтересу партії) явитись, бо буде се незвичайно важна справа. Тим паче, мусите явитись на вічу, і розуміє ся – держати реферат. Се вже конечно з сего взгляду, що мусите чейже вже раз “pokazać się ludowi”, котрий доси не знає ні одного маститійшого радикала. До того Ви доконечні для поваги віча, і тому, що будемо мати віроятно сильних опонентів, так що мусим зібрати якнайбільше людей, котріби були міцні в слові і schlagfertig [готовими нанести удар. – Я. Г.]» [38, арк. 519. – Підкреслення в автографі. – Я. Г.]. Як видно з докладного опису віча [5] І. Франко і К. Трильовський виступили на ньому.

Вічеву активність обох діячів ілюструють також матеріали преси. Так, вони підписані серед інших під оголошенням про народне віче, яке мало відбутися 5 трав-

ня 1894 року в Кутах [15, с. 48]. На віче прибуло приблизно 3 000 селян, але косівське староство заборонило проведення заходу і жандарми з урядниками розігнали людей [10, с. 67–68].

21 червня 1896 року з ініціативи і за участю К. Трильовського у Коломиї проводилося віче в пам'ять Михайла Драгоманова. Очевидно, до участі К. Трильовський запросив І. Франка, який мав виголосити реферат про М. Драгоманова, але І. Франко не зміг приїхати. Свій жаль з цього приводу К. Трильовський висловив письменникові у листі: «В[исоко]п[оважаний] Товаришу! Дуже велику кривду зробилисьте нам, щось-те не приїхали. Ми сподівалися, що прибудете поспішим в неділю, і тому відложили реферат Драгоманова на пізніше. Однак Ви не приїхали, отже мусів реферувати Бачинський. Натурально – на тім справа сильно втратила, і всі від'їхали невдоволені, бо сподівалися Вас почути. Я і Данилович – для народа з нашого кута – ніц нового – і треба ему час до часу кого іншого послухати» [43, арк. 555].

Відома співучасть І. Франка і К. Трильовського у коломиїському вічі, яке відбулося 19 грудня 1896 року. Про його проведення коротке хронікальне повідомлення: «Дня 19 грудня відбуло ся віче в Коломиї скликане товариством “Народна Воля”. Проводив вічем др. Окуневский. Промовляли др. Окуневский, Данилович, Франко, Трильовский, Бородайкевич, Сандуляк і Фокшей» [20, с. 7].

Коли з 1891 року під патронатом Радикальної партії почав виходити часопис «Хлібороб», К. Трильовський також став його дописувачем, публікуючи тут матеріали суспільно-політичного змісту: «Про вибори до ради державної в Снятинському повіті» (1891. – № 1. – 25.IV. – С. 6–7), «Пора зборів та нарад» (1891. – № 6–7. – 1.X. – С. 36–41), «Про народне віче в Коломиї» (1891. – № 11–12. – 15.XII. – С. 58–62), «Про голод в Росії» (1892. – № 2. – 15.I. – С. 10–11), «Про віче у Львові» (1892. – № 4. – С. 26–28), «Добрий примір для наших радикалів» (1894. – № 22–23. – 1.XII. – С. 123–124). Листування з І. Франком свідчить про більші симпатії Трильовського саме до «Хлібороба» як видання більш зрозумілого для простого сільського люду, аніж до більш наукового «Народу». Тому у низці листів він наполегливо просив письменника більше уваги приділяти «Хліборобу», писати для нього статті.

Влітку 1894 року у Львові відбувалася Краєва вистава, присвячена століттю повстання під проводом Т. Костюшки. Виставу організували поляки, хоч і українці презентувалися на ній окремим павільйоном. Вона мала на меті показати промислові, культурні, економічні здобутки всіх національностей, які входили до складу Австро-Угорської імперії, показати піклування австрійської влади про національні меншини імперії, однак передусім як основна нація прославлялася польська. Розуміючи це, К. Трильовський подав ініціативу при нагоді проведення вистави скликати до Львова віче, виступи на якому засвідчили б усю лицемірність тих владних намагань і показали б реальне «піклування» про українців-галичан. І. Франко не підтримав тої ініціативи, очевидно, з тієї причини, що сам брав участь у підготовці українського павільйону вистави, а, крім того, позитивно оцінював сам факт її проведення, незважаючи на різні міжнаціональні тертя (між поляками та українцями), які ця вистава викликала [про Франкову оцінку вистави див.: 26, с. 107–113]. Це спричинило конфлікт між двома

діячами. Ось як описав перебіг подій К. Трильовський у спогадах: «В 1894 році прийшло однак при кінці серпня на засіданню Головної Управи р[усько]-укр[аїнської] радикальної партії в Коломиї до горячої дискусії над моїм внесенням, щоби, користаючи з Краєвої виставки, яка відбувалася у Львові, скликати до Львова велике краєве віче. [...] На тім вічу, у відповідних рефератах можна було насвітлити і нап'ятнувати усю краєву пансько-шляхотську господарку, задемонструвати проти пансько-шляхотських шахрайств виборчих і зажадати грімко впровадження до всіх виборів від рад громадських почавши зі загального голосовання без різниці полів та яких-небудь обмежень. [...] Цьому моєму плянови спротивилися однак і Др Данилович і Ів. Франко. [...] Які були впрочім взагалі аргументи моїх опонентів я тепер вже не пам'ятаю. Остаточні мої аргументи побідили і Головна Управа у-р. партії ухвалила тоді скликати на один день надходячого власне вересня краєве віче до Львова. Та я був настільки необережний, що зараз по цій ухвалі полишив засідання, так як я мав ще дещо полагодити у місті, а то з уваги на моє весілля за кілька день та спішився на залізницю. Я був тоді адвокатським конципієнтом в Снятині. Тим часом цю мою неприсутність використав Др. Данилович і постановив внесок на реасумпцію попередньої постанови. Його попер І. Франко і в цей спосіб мій плян Краєвого віча провалився. З цієї причини вив'язалася між мною а Франком досить прикра переписка, а в його архіві певно ще будуть мої листи, що відносилися до цієї справи» [29, арк. 60–61, 64–66. – Підкреслення в автографі. – Я. Г.]. Листи до І. Франка, про які згадав К. Трильовський справді збереглися: 4 об'ємні і гострі листи з 1894 року ілюструють перебіг подій і дають можливість уточнення їх дат.

У листі з Кракова від 24 березня 1894 року автор висловив своє здивування, що в органах радикальної партії (при редагуванні яких стояв І. Франко) нічого не говориться про ініціативу віча: «Се би був гріх непростимий сей послідний рік, а особливо час вистави не використати для нашої партії!» [39, арк. 545]. Та І. Франко залишався при своїй думці. У наступному листі – від 3 серпня 1894 року міркування К. Трильовського набувають гостроти: «Цікавий я – чи Ви і доси дивите ся так само на “рівноправність” виставову як перед тим? Мабуть факти останніх часів повинні були Вас переконати, що тут о рівноправности немає і бесіди, а є лиш одна велика патріотично-шовіністична польска “szopka”. Сапіга приміром грає просто ролю польского короля, або шчо найменше претендента на на польский престол» [40, арк. 379–380]. У листі повідомлено, що коломийські народовці захотіли організувати поїздку на виставу і запрошували снятинців, але ті відповіли, що поїдуть лише в тому разі, коли у Львові буде скликано віче. «Загальний інтерес руского народа вимагає, щоби найперше злагодити велику народну маніфестацію проти останних лайдацтв з вічами і тій безличній господарці, якої собі з послами позваляють пани Бадені. [...] Лиш прошу Вас дуже – робіт потрібні старання про забезпечення, поміщення і салю, та мені зараз напишіт. Інакше загорит ся ціла справа. Що до салі я є впрочім за ратушевою, шчооби збори випали більше демонстративно; звідси зробилисьмо похід на виставу» [40, арк. 380–381. – Підкреслення в автографі. – Я. Г.]. Дізнавшись, що до І. Франка поїхав М. Павлик, К. Трильовський у наступному листі знову нагадав про організацію віча: «Колиж Ви там разом то і поробіт кроки взглядно віча. Треба лиш забезпечитись за салю і звідатись про бараки, в котрих

могли б селяне начувати. В сій справі було б найлучше якби ще оба пішли до Президента міста. Я пересвідчений, шчо він Вам не відмовит і справа зістане в короткій дорозі поладжена. Що до другої – то Вислоух без сумніву дасть Вам потрібні виясненя. Се один спільний труд, котрий потребує в справі віча сповнити. Тому звизаю до Вас – в ім'я інтересів партії – не дайте, шчо б справа хоч упала і не піддавайтесь впливови Даниловича, котрий не лиш нічого ні практично, ні конкретно не робит, але шче й другим в роботі своїм крутійством мішає» [41, арк. 405–406].

Та кульмінаційним у всій історії з організацією віча став лист до І. Франка, який вкінці позначено датою 6 вересня 1894 року. Писано його було упродовж довшого часу (щонайменше тижня) і в означену дату закінчено. Перша, менша частина, закінчена прощанням і підписом К. Трильовського, була написана до тої наради, про яку він писав у спогадах; друга – значно більша – писалася вже після наради. Назагал, тон листа твердий і принциповий, різкий і відвертий: хоч він завершується доброзичливими побажаннями здоров'я і «доброго поведження», очевидно, що після такого листа відбудеться щонайменше істотна прохолода у стосунках, коли не остаточний їх розрив. Ось окремі уступи з листа, що з'явилися вже після згадуваної наради: «Якби не було, то дуже добре стало ся, еслиб Ви вже раз пересвідчили ся, які кольосальні “воцкі” Ви стріляєте в політиці, і як фатально підставляєте нам ногу зі своєї сторони нічого не намагаючись. Ви знаєте дуже добре, що доси ні я, ні Павлик не витикали Вам сего всього перед другими, хоч на з'їзді в липню дуже добра була спосібність, а в інтересі партії навіть повиннісмо були то зробити (особенно про ваші угодові подвиги і преславну заяву). Знаючи нечисленність і слабосильність під взлядом інтелігентних сил нашої партії, ми, цїнячи впрочім в Вас інші заслуги, примовчували все і дивились крізь пальці. Та тепер мірка перебралась і що до мене, я не думаю надальше мовчки дивитись на ту анархію, яку Ви вводите в наші і так слабї ряди. Одна солідарність моглаб нас ще спасти, а, Ви інугеуєте. Для Вас (впрочім і для Дан[иловича]) ніякі ухвали і настанови, ніякі з'їзди не існують, всьо мале і маловажне, сли не годить ся з хвилевим настроєм вашого духа. [...] Гарна ухвала, коли засіданя скінчилось, а головний прихильник віча вийшов з хати! Розуміє ся само собою, що я міг просто спростувати сей ваш викрут в часописях, але не хотїлось мені так вже надто радости заготовлювати ворогам. Досить вже їх потїшаєте! До того всього, коли видати ще те ваше неясне становище послїдних часів як нпр. в справі вистави, Огоновського і т.д., то легко мож пересвідчити ся, чи слушність має Драгоманов, називаючи Вас під політичним (мабуть) взлядом безхарактерним! [...] А то з одної сторони – славословія Огоновским [йдеться про статтю І. Франка «Професор Омелян Огоновський». – Я. Г.] і стогнаня о коректу шкільних книжок, та славословія польській буржуазії [йдеться про виступ І. Франка в січні 1894 року на вічу Стояловського у Кракові, де І. Франко виступав за аграрні реформи міністра Фалькенгайна. – Я. Г.], а з другої промови на соціалістичнім конгресі [йдеться про виступ Франка на Конгресі галицької соціал-демократії у Львові в лютому 1894. – Я. Г.]! Щож за неконсеквенція! Чейже годі служити рівночасно богам і мамоні! Можеби вже раз як рішати ся і не коротити другим діла! Труднож до лиха бути якимсь всесторонним генієм, бож можна, як Ви научали на снятинськім вічу – бути добрим музикантом, але не конче добрим

політиком! [...] З всього виходить, що булоби і для Вас найкористнішим, якби Ви дали собі з політикою супокій, а обмежились до роботи, котра для Вас і відповіднійша, і вашим евентуальним плянам на будуче не стояча на перешкодї» [42, арк. 550–552, 553].

У 1894 році І. Франко почав видавати журнал «Житє і Слово» і К. Трильовський був одним із тих, які розповсюджували видання. У цитованому листі від 23 серпня 1894 року він написав: «Як бачите – я досить скуточно агітую за “Житем і Словом”. Можеб Ви в “узнаню моїх заслуг” – низили мені предплату – тай і почекали дещо з нею? Думаю, шчо еще знайду предплатників Вам руских» [40, арк. 381–382].

16 грудня 1894 року зусиллями товариства «Народна воля» і повітовими селянськими комітетами в різних містах Галичини у Львові відбулося віче, присвячене 30-літньому творчому ювілею М. Драгоманова. У роботі віча брали участь і К. Трильовський, і І. Франко. За хронікальним описом віча, «Др. Кирило Трильовкий, адвокатский кандидат зі Снятина, говорив довго і так остро, що й за его промову сконфісовано «Дѣло» і «Галичанина» [60, s. 4] Промову І. Франка на ювілеї «Народ» опублікував повністю [52, с. 7–10].

У 1895 році обидва діячі брали участь у виборах до австрійського парламенту. На зборах «Народної волі» в Коломиї 9 червня 1895 року кандидатури К. Трильовського і С. Даниловича було висунуто як представників радикальної партії від Снятинщини і Городенщини. На виборах Трильовський набрав 41 голос і не пройшов. У вересні–жовтні того ж року проводилися доповнюючі вибори по V курії. На цих виборах було поставлено кандидатуру І. Франка як посла від округу Перемишль–Доброміль–Мостиська. На виборах, які відбулися 25 і 31 жовтня, кандидатуру І. Франка було провалено.

Упродовж 1896–1897 років К. Трильовський редагував «часопись для робучого народа» «Громада», яка виходила у Коломиї. Перше число часопису вийшло 1 червня 1896 року. Часопис друкували у друкарні І. Брука (1896) та Михайла Білоуса (1897) і назагал вийшло 10 чисел (по 5 кожного року). Часопис мав стати спадкоємцем видаваної у Женеві «Громади» М. Драгоманова і його метою було поширення просвіти серед народу, найперше – серед робітників і селян. Видання було радикального напрямку. Серед його авторів були І. Зруб, А. Ревуха, З. Борський та І. Франко. Старанням редакції коломийської «Громади» в 1896 році окремими виданнями (брошурками) були передруковані Франкові твори – оповідання «Свинська конституція» та поема «П’яниця». Про процес перевидання цих творів К. Трильовський сповіщав Франка у листах від 6 серпня [44] та 1 вересня [45] 1896 року. Останній із зазначених листів свідчить, що Франко ознайомлювався з часописом і в листах досить гостро відгукувався про його матеріали, виповівши його редакторові чимало «прикрих слів». Весь цей лист – своєрідне оправдання і пояснення К. Трильовського І. Франкові обставин і деталей виходу часопису. «Позвольте собі сказати, що ваші “прикрі слова”, котрих мені тільки наговорились, походять з вашого упередження против моєї особи, котре і доси, як бачу, ще не уступило, – писав у листі К. Трильовський. – Ніхто безстороний не може мені таких закидів робити як Ви, і – мимо ріжних листів, котрі дістаю – таки доси і не робив. Ось Вам і відповіь на них. “Громаду” взяв ся я видавати тому, що побачивем і пересьвідчив ся ще за часів житя “Хлібороба”, як велике значеня для організації має

льокальна часопись. До того хоті́вем виповнити в той спосіб люку, яка була в наших видавництвах і котра сильно давала ся відчувати. Що до фінансової сторони, то думаю, що по при “Гр[омадський] Гол[ос]” могло би ся еше і дві, три часописи удержувати, бо письменних між нашими мужиками вже є досить, і то тільки з агітацією, а натурально – і о поміч вже виходячих радик[альних] часописей. Далі власне для того взяв ся я до газети, що в Кут тепер майже один (бо гимназиястів числити не могу) радикальний діяч – і нікого не маю до помочи, а надто стосунок службовий не дає мені нігде вирвати ся на довше на агітацію. Мало аж надто отже часу вільного, щоби пустити в світ одно число місячно, а в той спосіб можу дійти тамки, де особисто не мігбим дійти для браку часу. Вправді для льокальної політики дописей і т. д. не можу посвячувати місця (або отже людей), котрого маю дуже мало, але преці мігем припускати, що в сім згляді виручить мене “Гр[омадський] Гол[ос]” яко газета густа чисто політична. На жаль, ви не хочете так по колежаньски піймати свого становища. Матеріялів маю досить – і вихід поодиноких чисел опізняєсь лиш одиноко по причині друкарні, котра мене уводить обіцянками і на термін нічого не робить. Тут абсолютно нема вини по моїй стороні. Що до практики, то певно, що єї доси мало мавем в сім згляді, але не зашкодить ще і тепер єї набрати. Я пересвідчений, що як лиш “Гр[омадський] Голос” буде і на дальше так прихильно відноситись до “Громади” як в двох попередних числах, то она напевно вдержить ся і ділу радикальному хосен принесе» [45, арк. 621–628] .

2 червня 1896 року в Будапешті у присутності членів Угорської Академії наук відбулося урочисте відкриття кімнати, присвяченої пам’яті Й. В. Гете, в якій виставлено до широкого вжитку збірку пам’яток по німецькому поетові, подаровану Академії одним із горожан. У своїй промові на відкритті кімнати президент угорської Академії наук граф Зічі побажав, щоб угорській нації визнано її свободолубивість, толерантність і великодушність до всіх представників національних меншин, які проживають на теренах Австро-Угорської імперії. Серед галичан ці слова промови викликали обурення, наслідком якого від імені інтелігенції було укладено й опубліковано протест «І ми в Європі. Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття» [11]. У тексті документа конспективно викладено розгорнену картину історичних взаємин угорців з українцями і українців, які мешкають на угорських теренах, від найдавнішого часу до кінця XIX століття в різних сферах життя і показано політичний і національний гніт, якого зазнають українці в Угорщині, який заперечує голосні заяви президента. Протест у публікації був датований 15 червня 1896 року, за комітет від справ угорських його підписали І. Франко, М. Павлик, В. Будзиновський, В. Охримович. Серед підписаних також Ю. Романчук, Т. Окуневський, Є. Олесницький, О. Терлецький, К. Трильовський, С. Данилович, Я. Невестюк, А. Чайковський, М. Струсевич, Олеся Озаркевич, А. Павлик та Ольга Франко.

26–27 вересня 1896 року І. Франко і К. Трильовський брали участь у роботі П’ятого з’їзду Радикальної партії. Письменник головував на з’їзді, водночас звітував про діяльність управи партії. За словами І. Франка, «заряду сего не може він похвалити, бо заряд зовсім майже не показував свого істнованя. На нараду сходив ся він заледво кілька разів, роботи не проявив ніякої» [19, с. 119]. І. Франко констатував, що

редакцію «Громадського Голосу» знаменито вів В. Будзиновський, але йому ніхто з однопартійців не помагав. Франко озвучив вдалий початок видавничої серії «Хлопська бібліотека». На його промову відповів ремаркою К. Трильовський, який «не дивиться так чорно на діяльність заряду. [...] Похибки заряду вийшли лише такі, що заряд не держався буквально ухвал зїзду. Обов'язком заряду було порадити ся що до часу скликання зїзду з членами провінції» [19, с. 119]. К. Трильовський похвалив також роботу В. Будзиновського як редактора і запитав І. Франка про діяльність товариства «Поступ», організованого 1894 року. «Др. Франко відповів, що теперішній зїзд скликала редакція “Громадського Голосу”, не головний заряд. До видавання книжочок [що було власне основним завданням “Поступу”. – Я. Г.] і зложення нових статутів для читалень не було сил відповідних. Правна поміч адвокацька справді існує» [19, с. 119]. Далі зїзд заслуховував звіти про роботу партії на провінції від провінційних представників, серед яких К. Трильовський подав інформацію про радикальний рух на Коломийщині. Підсумовуючи, «Др. Франко бачить з усіх справоздань, що рух наш міцніє, що пересліданя і місії є найбільшим способом агітаційним. Добре казав Лібкнехт: “Най живуть приятелі наші – вороги!”» [19, с. 122]. При переобранні заряду (керівництва) партії, обох діячів було знову переобрано.

19–20 вересня 1897 року відбувся Шостий зїзд радикальної партії. М. Возняк писав, що на цьому зїзді «Франко реферував про викуп панських ґрунтів і разом з Кирилом Трильовським про організацію радикальної партії» [2, с. 187] і такий пункт передбачала опублікована програма зїзду [18]. Однак, як показує дуже купюрований цензурою опис перебігу зїзду в «Громадському Голосі», спільної доповіді про організацію партії в І. Франка з К. Трильовським не було, або ж до неї не дійшло. Зїзд відбувався під керівництвом І. Франка, промовці звітували про здобутки роботи партії в різних регіонах, а серед них і К. Трильовський говорив про організацію радикалів у Коломії [51, № 19, с. 148–149]. На зїзді було постановлено святкувати в 1898 році ювілей 25-літньої творчої праці І. Франка, а також багато говорилося про потребу інтенсивнішої агітації у всіх регіонах Галичини.

Саме зі справою партійної агітації було пов'язане чергове непорозуміння між діячами. Справу підіграло ще й те, що українці з еміграції (з Америки) надіслали на руки І. Франка кошти для агітаційних цілей Радикальної партії. У зв'язку з цим спочатку у польському часопису «Monitor» [59], а потім – в українському перекладі – в «Ділі» з'явилася анонімна замітка такого змісту: «В таборі наших раликалів – по посліднім зїзді партійнім – крамола видко що-раз більша, коли вже домашнії бруди починає ся виносити до чужих людей. І так в найновішій номері Monitor-а читаємо таку загадочну статейку: “Бабське правліне давно вже заінавгуровано в рускій радикальній партії. Міністр внутрішніх і заграничних справ в спідниці загорнув в свої руки також і державний скарб та і не помагають ніякі рішеня заряду, сли радикальний Білинський скаже свое veto. Агітатор партійний може і з голоду гинути, на першого не дістане більше як п'ятку. “Се тому, аби ви богато не видавали”. Є рація! Тепер пійшли під опіку сего змія altneris teminini також доляри, надіслані американськими Русинами для агітацій їх цілей. Рускі Янкеси – тіште ся! Справді, буде то славна агітація”. – Ми сю статейку

в Monitor-і назвали загадочною – очевидно для нас и взагалі для невтаємничених в найдовірочніші справи наших радикалів. А характеристичне тут се, що крамола переносить ся вже і в чужі газети... за-для грошей! Ой ті гроші!» [13, с. 3]. Хоч автор цієї замітки не підписаний, ним був К. Трильовський: про це сам він скаже 1900 року, коментуючи в «Громадському Голосі» свої взаємини з письменником [27, с. 33–34]. В одному з пізніших листів до невідомого однопартійця-радикала, від 13 січня 1900 року К. Трильовський так пояснював свій виступ: «Була се чиста правда, о чім я довідався в грудні 97 р. від Ганкевича, що приїхав був на збори в Коломиї. Франчиха видавала гроші коли і як хотіла, а Вітик через то не мав що їсти не раз (він був тоді через партію й ладним агітатором). Розумієсь, що я не закидував..., бо о сім не знав'єм нічого – лиш бабську господарку в справах партійних. Було се всьо правдою і удар – поскуткував: гроші зараз видано Павликові і бабська господарка устала» [Цит. за: 4, с. 544].

На цю замітку І. Франко відповів в обох часописах однаковим листом до редакції. Цей лист залишився поза межами 50-томового зібрання творів письменника. «Від д-ра Івана Франка одержуємо отсе письмо: Високоповажний Пане Редакторе! В 252 ч. “Дѣла” подали Ви п[ід] з[аголовком]. “Въ таборѣ нашихъ радикаловъ” нотатку перекладену з “Monitors”, що-до котрої рівночасно з “Monitor-ом” посилаю і Вам отсе вияснене, просячи о его дословне поміщене в найблизшій числі Вашої часописі. Позаяк гроші в сумі 150 зр. 15 кр. зложені американськими русинами і призначені на радикальну агітацію в Галичині, були прислані *на мої руки*, для того вважаю за відповідне спростувати тут твердження непідписаного автора тої нотатки о стілько, що гроші ті зложені в Касі ощадности, відповідно до виразного тенору листу з Америки написаного *особисто до мене* жертводавцями я вважав за ненарушимі, поки головний заряд партії, що-до них не постановить щось інше. Відповідна ухвала заряду запала тільки в перших днях падолиста; заразже я вручив зарядови на руки п. М. Павлика 100 зр. з того фонду на ухвалені видатки. Решта сего фонду лишила ся в Касі ощадности і кожної хвилі на жадане заряду я готов доручити її йому. Також вважаю потрібним пояснити й другу справу порушену в тій нотатці – справу партійного агітатора, бо й ся справа опирала ся о мою особу, а в нотатці вона показана невірно. Партійним агітатором аж до остатнього з'їзду був п. Сенько Вітик, первісно (літом 1896 р.) заангажований мною на редактора “Громадського Голосу”. Яко редактор (радше співредактор) він побирав місячно 31 зр., а якийсь час столував ся у мене. Сей гонорар виплачувано йому правильно також тоді, коли в часі передвиборчим і підчас виборів через кілька місяців сидів у в'язниці і коли переважно я сам мусів робити его роботу. Коли по виборах піднесено думку вести систематично агітацію по краю, п. Вітик узяв на себе сю працю; відбув кілька поїздок по ріжних околицях краю. З агітаційного фонду, зібраного по виборах, що дійшов до суми 150 зр., узяв п. Вітик на ті проїздки загалом 120 зр. Що супроти сего не може бути мови про «вмиране з голоду бідного агітатора», се доказує вже хоч би черствий вигляд і елегантний убір п. Вітика, на що підчас з'їзду р. рад. партії звернули увагу навіть газетні справоздавці. Стілько для вияснення фактів. Оминаю с погордою особисті напасти автора нотатки – особливо про жінчину, котрої посвяченя і любови до народа та до справи народної він очевидно не в силі оцінити. *Ті напасти*

характеризують тільки єго власний низький і підлий спосіб думаня. С поважанєм Др. Іван Франко. Львів д. 17 падолиста 1897» [1, 2. – Курсив у першодруці. – Я. Г.]. Лист І. Франка був надрукований у польському перекладі [60]. У польській публікації до листа додано таку редакційну дописку: «Ми з нашої сторони засвідчуємо, що нотатку п. з. “Babskie rzandy” вручив нам один з членів радикальної партії і то один з членів, беручий участь в руху тої партії від самого її зорганізування. Помістили ми її в добрій вірі, що зрештою кожда б редакція зробила, знаючи особисто і кілька давніх років свого кореспондента як людину правдомовну. Приписуємо, що наш кореспондент став жертвою містифікації».

Оскільки на ювілей 25-ліття творчої діяльності І. Франка наклалися ще ювілеї століття з часу виходу «Енеїди» І. Котляревського, роковин перших перемог Б. Хмельницького під Корсунем і Жовтими Водами, а також річниця знесення панщини в Галичині, то у Коломії за активного сприяння й участі К. Трильовського 21 травня 1898 року було проведено радикальне віче з нагоди усіх трьох ювілейних дат. Ведучим віча був К. Трильовський, який промовляв про панщину в Галичині і про повстання Б. Хмельницького, з декламацією фрагментів з поеми «Панські жарти» виступив Федір Бондаренко з Печеніжина, а доповідь про письменника мав селянин Іван Дорундяк з Киданча. У розлогому дописі про перебіг святкування [55], на жаль, нічого не сказано, чи ці торжества відвідав І. Франко.

Наприкінці жовтня К. Трильовський був присутній на львівському відзначенні творчого ювілею письменника. Як згодом, 1899 року, сам К. Трильовський вказуватиме [27, с. 35], на комерсі, який відбувся після урочистої академії, він виголосив тост на честь І. Франка і М. Павлика. На жаль, у розгорнутому опублікованому описі перебігу святкування Франкового ювілею [62] присутніх на комерсі не вказано, як і тексту чи приблизного змісту їхніх промов не подано. Одночасно з ювілейними святкуваннями письменника у Львові, 30–31 жовтня 1898 року відбувся Сьомий з'їзд Радикальної партії, на якому ювіляр був присутній. Відразу при відкритті з'їзду ювіляра було згадано і присутні стоячи аплодували йому. І. Франко брав слово на з'їзді щодо виборів на Тернопільщині, а про активнішу участь К. Трильовського у з'їзді дописи не згадують. Правда, при переобранні заряду партії до нього увійшов і І. Франко, і К. Трильовський [22, с. 184–186].

У спогадах К. Трильовський зазначив: «Незадовго наші особисті відносини знову поправилися і коли я вліті 1899 року сидів у Львові і учився до адвокатського екзамену забрав І. Франко мене і Вол. Гнатюка (знаного етнографа) з собою на риболовну виправу до Завадова недалеко Стрия, де був парохом звісний композитор Ост. Нижанківський, замордований в р. 1919 Поляками» [29, арк. 67]. Як вказав автор спогадів, поїздка відбулася два дні перед Спасом (17 серпня 1899 року). Спогади описують, як І. Франко «брив попід беріг між звисаючим корінням набережних верб ловив руками рибу (мабуть, пструги), в чому був майстер» [27, арк. 67]. Про подібні Франкові відвідини О. Нижанківського в Завадові (очевидно таких поїздок було кілька і К. Трильовський брав участь в одній із них) згадують також у спогадах про І. Франка діти письменника – Петро та Анна – й Левко Чикаленко.

Однак стосунки ці знову почали псуватися у грудні 1899 року, коли І. Франко разом з М. Грушевським взяв участь у створенні національно-демократичної партії.

К. Трильовський вважав цей перехід до іншої партії політичною помилкою І. Франка і різко виступив проти цього. До гострих словесних перепалок між письменником та К. Трильовським дійшло на Дев'ятому з'їзді Радикальної партії, що відбувся 17–18 грудня 1899 року. За опублікованим перебігом подій з'їзду у своєму виступі на з'їзді І. Франко пояснив свій вихід з партії і перехід на сторону національно-демократичної партії браком коштів і цілеспрямованої діяльності. «Як нема організації, то нема сили, може бути рух, але не може бути партії. Се побачили і інші люде, а головно проф. Грушевський. Він прийшов до того переконання, що на основі радикальної програми, з котрою він зовсім годить ся, треба витворити нову поступову партію. [...] Партія повинна мати чисто світський характер. Ходило про те, аби приєднати до нової партії народовців. Ухвалено програму, організацію, та ходить нам о те, аби нарід, іменно хлопи-радикали брали участь. Отже нам треба би застановити ся, чи не пристати до нової партії» [6, № 3–4, с. 26]. У відповіді письменникові К. Трильовський трактував таке приєднання як розв'язання радикальної партії, тому рішуче виступив проти. Він сказав: «Наша партія, то не є партія Вітиків, Яросевичів і Франків – то є партія мужиків, і то свідомих мужиків. Др. Франко для свого заходу з новою партією найшов собі нову політичну повагу проф. Грушівського. Але проф. Грушівський не є жодна політична повага, проф. Грушівський повинен в інтересі науки тямити народню приповідку: “швець знай своє шевство, а до кравецтва не мішай ся”, а то тим більше, що проф. Грушівський є паламарем при львівській православної церкві» [6, № 3–4, с. 26]. Саме попів, клерикалів і москвофілів означив К. Трильовський найзавзятішими ворогами радикальної партії. Він пояснив стосовно М. Грушевського, що “паламар” не є ніяка образа... Мені ходить о те, що Франко в своїм намірі не ховав ся за таку ніби то повагу політичну» [6, № 3–4, с. 26]. У своїй відповіді на репліку опонента І. Франко зауважив, що рух мусить бути опертий «на багатих хлопах, що мають вільні руки, а не бідних. Ми є не тільки хлопи, але й Русини; ми мусимо вести не тільки хлопску, але і руску політику; [...] Др. Трильовський каже, що люде зраджують нашу партію. Я також відсунув ся від радикальної партії для браку часу і був єм знеохочений такими людьми, як Др. Трильовський, про котрого не знати, що з него може завтра вискочити. Він нападав на товаришів по чужих газетах, нападав на мою жінку. І ніхто з партії нас не боронить. С такими людьми я не можу бути в партії» [6, № 3–4, с. 27]. «Мої особисті відносини до Дра Франка не є злі, – пояснює у своїй відповіді Трильовський, – противно, остатними часами вони поправили ся. Я виступаю проти др. Франка за его публичну політичну діяльність. Др. Франко є політично чоловік хиткий, як се виказував і пок. Драгоманов. Щодо особистих закидів Дра Франка проти мене, то вони належать до заряду і про се там була бесіда. [...] Др Франко поступає страшенно не консеквентно: тут каже, що відтягає ся від політики, а тут організує нову партію та хоче, аби ми вступили до тої партії. Ми від Дра Франка домагаємо ся одного: нехай він покине політику. На тім зискає і література, і ми» [6, № 3–4, с. 27]. Перепалка між діячами відразу була прокоментована іншими присутніми: Павло Думка запротестував проти такого відношення К. Трильовського до письменника, М. Павлик зазначив, що Франкова дорога є хибна. Врешті, на внесення К. Трильовського з'їздом було ухвалено низку резолюцій, серед

яких про ставлення радикалів до новоутвореної партії сказано так: «Позаяк, як чуємо, має заложити ся нова руська партія т. зв. націоналістична, то заявляємо: О скільки вона та нова партія може скріпити широко національний і протівмосквофільський демократичний напрямок в нашій суспільности, о стільки поява її була би для нас симпатичною. Але позаяк програма тої партії майже дословно виписана з програми радикальної партії, то вважаємо єї формоване за непотрібне і за таке, що може причинити ся лише до ще більшої дезорганізації серед українсько-руських націоналів. [...] З уваги на зїзд тої нової партії, що має бути скликаний, заявляємо, що ніхто з русько-українських радикалів не повинен брати в нім участи, а належане до тої нової партії буде уважати ся за неналежане до радикальної партії» [6, № 3–4, с. 28].

У наступному номері (№ 5) «Громадського Голосу» у продовженні справоздання про перебіг з'їзду подано окреме апологічне пояснення К. Трильовського про свої стосунки з І. Франком. В особистому архіві Ярослава Гнатіва зберігся автограф об'ємного листа К. Трильовського до невідомого однопартійця-радикала, датованого 13 січня 1900 року, де автор висвітлив свої стосунки з І. Франком, які передували конфлікту на з'їзді. Цей лист у повному обсязі опублікований у монографії про письменника Р. Горака та Я. Гнатіва [4, с. 543–548]. Текст цього листа кореспондує з окремими уступами спогадів К. Трильовського про письменника, а з іншого – з опублікованою апологією у «Громадському Голосі» і дає підстави припускати, що він був першоосновою друкованого матеріалу. Публікація цього пояснення супроводжена редакційним коментарем, де сказано: «Надруковане пониже пояснене Дра Трильовського досить різке і цілий Др. Трильовський, як звісно, дуже різкий у всіх своїх виступах навіть супроти товаришів, не виключаючи й Дра Франка. Але Др. Франко може вже тепер переконує ся, що під тою різкістю заховано безмірно більше пошани до 25-літної діяльності Дра Франка і навіть любови до его особи – ніж майже у всіх нових сопартійників Дра Франка на купу. [...] Др. Франко пустив ся на широкі хвилі споконвічної рутенської партійної безпринципності. Аргумент Дра Франка, що він не міг бути в нашій партії через Дра Трильовського – чисто рутенський або й діточий» [27, с. 33–34]. У пояснені К. Трильовський вказав, що його стосунки з І. Франком попсувалися в грудні 1897 року через статтю в «Monitori», хоч після того І. Франко написав низку чудових статей про радикальний рух, а потім брав участь у з'їзді партії 1898 року та партійних нарадах 1899 року. Як свідчення добрих людських стосунків з І. Франком К. Трильовський згадав і поїздку на риболовлю разом з В. Гнатюком до Завадова. «В загалі п. Фр. не міг ніколи жалувати ся на брак поважання для него від мене. От в грудні 1896 р. устроював я в Коломиї комерс в его честь; в маю 1898 р. устроював я в тім же місті ювілей в честь его 25-літної літер. діяльності, а на комерсі по такімже ювілею у Львові виголосив я промову в честь его і Павлика. Ворожнечі, як видко з того, між нами не було – звідки одже п. Франко так напер на мене на посліднім з'їзді?» [27, с. 35]. Далі К. Трильовський оповів, що після отримання звістки про намову М. Грушевським І. Франка перейти до нової партії, на нараді мужицькій у Карлові 7 листопада селяни цікавилися, чи така інформація правдива і звернулися до письменника з листом-проханням прояснити справу. Лист було надіслано 16 листопада і відповіді

на нього не надійшло. Автограф такого листа, автором якого був Дмитро Соляник зі с. Устя Снятинського повіту, датованого 7 листопада 1899 року, зберігся в особистому архіві Я. Гнатіва і його повністю опубліковано у сьомій книзі монографії Р. Горака та Я. Гнатіва [4, с. 542–543]. За твердженням авторів монографії, лист цей К. Трильовський мав передати І. Франкові. «За то на з'їзді почав п. Франко заманювати радикалів до народовців (підлатаних т. зв. “юродивими”) а потім ні сіло ні пало накинув ся на мене. Коли я однак зачав відповідати на его закиди, то зараз при перших моїх словах виніс ся з салі зборів. Річ очевидна, що напад на мене, був відплатою за згаданий лист» [27, с. 35]. Закид І. Франка про те, що «не знати, що з него може завтра вискочити», К. Трильовський прокоментував так: «Гадаю, що ся обавна не узасаднена. Я від самого заложення радикальної партії, щиро і без взгляду на які небудь перепони боров ся під єї прапором. Не укладав я ніколи кацапам відозв, коли напр. побили кого яйцями, не взносив чарку за польських писателів яко “hetmanów Ukrainy”, не палив ся до реформ знаного назадника Фалькенгайна, не робив угод з кацапами, не вагав ся між голубленням соціалдемократів а губленням ся з ними і т. и. Всьо се лучало ся ріжним инчим великим людям, а я яко звичайний рядовий радикальної партії боров ся після моїх сил за єї програму, за здійснене величного соціалістичного ідеалу! Знаючи свою минувшість гадаю, що і в будучности не дам зловити себе на січку якому небудь назадницькому паламареві» [27, с. 36].

Весь цей епізод виходу І. Франка з радикальної партії і переходу під впливом М. Грушевського до національно-демократичної ще не раз К. Трильовський осмислював у пізніших роках, але з ідейного боку завжди однаково: Франків перехід був помилкою, яку спровокував М. Грушевський, і письменник швидко зрозумів свою помилку, через що його контакти з новою партією не були тривалі. Так він згадав про це у спогадах про письменника: «Взаїмні відносини між мною а Франком попусувались доперва через вступлення його в грудни 1899 року під впливом Грушевського до національно-демократичної партії. Це було впрочім лише наслідком смерті Драгоманова в 1895 році. Та якщо би він був довше жив то взагалі не зважилиби ся були цеї партії оснєвувати екс-радикали В. Охримович та Евген Левицький. Тоді Грушевський не був би грав такої великої ролі та не заставляв би Франка до ведення коректи його, Грушевського творів. [...] Уже в недовгїм часі з'орієнтувався поет, в яку компанію за справою Грушевського попав і не лиш, що відсунувся від неї, але еше й для “Січий”, які були виразно протибуржоазною та протиопівською організацією написав гарну пісню, яку отут подаємо» [29, арк. 67а–68]. Далі у спогадах наведено Франків вірш «Гей Січ іде». «Січовий марш», який, на думку мемуариста, написаний на зламі століть (1899–1900) і «споводований» виходом Франка з Національно-Демократичної партії. Поезія була опублікована 1905 року (Громадський голос. – 1905. – № 30. – 12.Х. – С. 237; [див. також: 48, т. 52, с. 77]). У спогадах про батька П. Франко написав: «Не був спортсменом у нинішньому значінні того слова. Особливо не любив руханки. Коли я просив батька написати якийсь руханковий вірш, батько написав, але проти руханки. Зате не відмовив др-ові Трильовському і написав “Січовий марш”» [58, с. 12]. Згодом, поезія увійшла до збірки «Давне і нове» як 3-й номер циклу «Гімни й пародії». До тексту І. Франко подав довідку, в якій при-

пустився помилки щодо часу написання і місця першої публікації твору: «Написано в Берегометі 1906, друковано тоді ж у коломийським “Поступі”. Передруковано тут із окремого видання “Січковий співанник”, Коломия, 1910, стор. 7–8» [48, т. 52, с. 812–813].

Уже після Франкової смерті у своєму рефераті, виголошеному у Відні 1926 року під час академії на честь І. Франка, К. Трильовський знову повернувся до цього епізоду з коментарем, який майже дослівно буде повторений у спогадах про письменника: «Політик мусить мати цілком инакше зконструовану душу, як поет, який повинен просто бути *імпресіоністом*, податним на усе нові вражіння. Але імпресіонізм у політиці є просто убійчим і мусить викликати слушні заміти неконсеквенції. Ані Драгоманов, ані Павлик імпресіоністами не були і тому їх політика була далеко консеквентніша, як у Франка. [...] Не тепер пора і не тут місце наводити всі його неконсеквенції, що робили найбільше прикrostи йому самому. Найбільшим політичним *faux pas* був очевидно його перехід до новозаснованої національно-демократичної партії в 1899 році. Взагалі основанне тої партії зглядно перерібка давньої народовецкої на ту нову була безумовно одним з наслідків передчасної смерті Михайла Драгоманова (1895 р.). Тоді то не стало того сильного духа, що своїм авторитетом держав у карності і менш здисципліновані елементи радикальної партії. [...] Перехід Франка до тої “нової” партії стався безумовно під впливом М. Грушевського і був би певно неможливим, коли би Драгоманів був тоді ще при житю. Франко мабуть і сам не дооцінював ваги і значіння того факту і аж селянські дописи в “Тромадським Голосі”, що дуже від’ємно до сього віднеслися – показали йому той крок у відповіднім, але слушнім освітленню» [28, с. 42. – Курсив у першодруці. – Я. Г.]. Цей уступ статті К. Трильовського прокоментував у своїх спогадах про письменника М. Мочульський: «Цей вихід Франка дуже засмутив його товаришів. Кирило Трильовський називав перехід Франка до “нової” партії його найбільшим політичним *faux pas* [Помилковим кроком. – Я. Г.] і ще донедавна кидав громи на Михайла Грушевського, думаючи, що “безумовно під його впливом” [М. Мочульський покликається на публікацію: 28, с. 42–43. – Я. Г.] той перехід став можливим. Я думаю, що докори Трильовського зовсім безпідставні. Після смерті Драгоманова радикальна партія розбилася на різноманітні, один одному ворожі елементи. Побіч драгоманівців Павлика й Трильовського стояли націоналісти (В’ячеслав Будзиновський), соціалісти (посол д-р Роман Яросевич) і опортуністи (д-р Окуневський). Роман Яросевич, Михайло Новаківський і Семен Вітик ще в травні 1899 перейшли були до соціал-демократів. Човен радикальний плив куди хотів – без весла й керми. Павлика ніхто не слухав. А Франко не мав охоти брати на себе відповідальність за недисципліновану партію. Коли Трильовський думає, що Франко був маріонеткою в руках Драгоманова чи Грушевського, він грубо помиляється. Якби Трильовський прочитав листи Драгоманова до Франка, він пересвідчився б, що Франко не так сліпо йшов за Драгомановим і що з того приводу було багато між ними непорозумінь, які мало що не спричинили розриву Драгоманова з Франком. Ще більше: в дні ювілею Франка, коли-то Павлик мріяв, що колись не буде іншої всенародної партії, тільки радикальна, а може й ще скорше, драгоманівська лінія у світогляді Франка вже була зламана. Певне, що слово Михайла Грушевського теж мало значіння у Франка, але й за ним він не пішов би, якби був

іншої від нього думки. Тут справді була на думці велика річ – витягти політичний віз галицьких українців з малого обійстя на широке українське поле, і коли це не вдалося, Грушевський і Франко відійшли і не взяли участі у дальшому процесі формування нової національно-демократичної партії» [25, с. 516].

Після 1899 року стосунки між обома діячами послаблюються. Один із листів Трильовського до письменника (від 19 листопада 1903 р.) був пов'язаний зі з'їздом радикальної партії, який відбувся у Львові 21–22 листопада 1903 року. Як вказує зміст листа, К. Трильовський звертався до І. Франка і до Федора Вовка з пропозицією прочитати популярні відчити для селян, які прийдуть на з'їзд. «Високоповажаний Добродію! Я пишу рівночасно до д[обродія] Хв. Вовка з прошенем о виголошеня 21/11 викляду популярного для селян, що прийдут на радикальний з'їзд. Єсли би се не було ему можливим, то в такім случаю, звольте Ви приймати ласкаво на себе сей тягар. Предмет – можете собі вибрати довподоби: чи то з історії української, чи то з літератури. Цікаво би було для селян почути взагалі дещо про справу відносин України до Московщини і теорию про “одін народ”» [46, с. 511]. Незважаючи на те, що і І. Франко, і Ф. Вовк (який на початку листопада 1903 року на запросини НТШ прочитав у львівському пасажі Міколяша цикл лекцій з передісторичної етнології) були в той час у Львові, але відчитів, очевидно, не відбулося. Причиною була, очевидно, малочисельність присутніх на з'їзді, та й сам його перебіг свідчив про упадок радикальної партії. Як вказувала преса, з'їзд відбувся «при участі кільканайцятьох селян і кількох інтелігентів. В промовах учасників з'їзду пробивав ся песимістичний настрій і загальне пригноблене, бо ніхто з них не міг виказати якогось успіху агітаційної чи організаційної праці своєї “партії” і було навіть внесене, щоби “партию” цілком розв'язати. [...] Взагалі годі зрозуміти, нащо “партия” має існувати, коли те, що ухвалено на зборах, можна було ухвалити на першій ліпшій повітовій вічу» [14, с. 2]. З'їзд прийняв кілька резолюцій, серед яких підтримав українських послів у сецесії з польського сейму, студентів у боротьбі за Львівський університет, ухвалив святкувати 1904 року 30-ліття літературної і суспільної праці М. Павлика, ухвалив перенести непопулярний серед передплатників орган партії «Хлопську правду» з Коломиї до Львова, а також вибрав нове керівництво, до якого увійшли Л. Бачинський, І. Макух, М. Олійник, Лаврук, Ковальчук, П. Думка, Бялоскурський, Королюк та Лесь Мартович. Про участь І. Франка і не йшлося, бо на той час він покинув всяку політичну діяльність. Але цитований лист К. Трильовського свідчить, що «І. Франко прихистив у себе вдома селян, які приїхали на з'їзд. Друкований допис про перебіг з'їзду нічого не вказує про участь у ньому К. Трильовського, але ймовірно саме про нього йдеться у наступному фрагменті: “[...] ціла акція з організованем “на гвайт” радикальної “партії” веде ся лише в інтересі одної несупокійної одиниці, котра “партії” потребує на те, щоб під покривкою висших зглядів партійних мати свобідну руку до цілком особистої керині в однім з загирених вже нею повітів» [14, с. 3; йдеться, очевидно про Коломийський повіт. – Я. Г.].

20 листопада 1904 року відбулося відзначення 30-літнього ювілею творчої та громадської праці М. Павлика. Трильовський разом з іншими радикалами (серед них В. Стефанік, І. Макух, М. Лозинський, Л. Мартович, І. Бородайкевич та ін.) входив до

ювілейного комітету. «На естраду виходить серед бурі оплесків Ювілят, задню част естради заповнюють депутації з привітаннями. Перша виступає під проводом дра Кирила Трильовського депутація селян з різних околиць східньої Галичини, особливо з Покуття. Др. Трильовський виголошує горячу привітну промову, делегати-селяни вручають від себе і від неprisутних прихильників Ювілята дари [...]» [53, с. IV–V]. Промова К. Трильовського на святі була опублікована у ювілейній збірці [53, с. 18–22]. Промовець назвав у ній вихід на суспільну арену І. Франка, Михайла та Анни Павликів та О. Терлецького «немов стовп граничний на границі двох епох» [61, с. 20]. Святково прибрану залу прикрашав портрет І. Франка, у програмі звучали музичні твори на слова І. Франка («Каменярі» І. Карбулицького та «Який то вітер...»). Сам письменник був присутній на урочистій частині, але участі в ній не брав. Зате виголосив промову на честь М. Павлика на комерсі, який відбувся після урочистостей: «Із бесідників, які забирали голос на комерсі, безпосередно до діяльності Ювілята, особливо-ж до її Sturm- und Drangperiode [Період “бурі і натиску”. – Я. Г.], відносили ся промови дра Івана Франка, який зазначив, що переслідуваня, які доводило ся йому, Ювілятови та їх товаришам переносити, сталили їх у боротьбі, а також звернув увагу молодших поколінь, аби вони вчитували ся в писаня Ювілята, які визначають ся тим, що все були голосом суспільної совісти» [53, с. V].

Після цієї події відомості про взаємини між діячами обмежуються окремими принагідними згадками. І. Франко відгукнувся рецензією на виданий 1906 року у Чернівцях укладений Трильовським «Збірник пісень патріотичних і січових». У рецензії «Збірник пісень патріотичних і січових. Уложив Січовий Батько. Чернівці, 1906. З друкарні І. Віглера. Стор. 64. 16° Ціна 40 сот.», опублікованій у ЛНВ (т. 34, кн. 4, с. 205–206) І. Франко писав про збірник: «Для таких збірок належить, одначе, робити відповідний вибір, особливо коли вони призначені для широких народних кругів. Того не можна сказати про збірник, уложений псевдонімовим Січовим Батьком. Побіч гарних і з літературною вартістю пісень є там і такі, які не визначаються нічим, через що можна їх було з великим пожитком для збірника пропустити. Требаж народові подавати артистичні речі, коли хочемо його піднести на вищий культурний рівень, а не “платним читвом” – як сказав би один львівський філолог – піддержувати в ньому нахили, ширені ярмарковою літературою. Так само передмова зовсім невідповідна до збірки» [49, т. 37, с. 62].

Про К. Трильовського згадував І. Франко у листі до дружини з Криворівні 28 серпня 1907 року: «У Жаб’ю були два віча – на одно обіцялося прибути 5 послів, зібралося з 5000 гуцулів, а з послів не прибув ані один, і було загальне обурення. Друге було польське справоздання Трильовського, та на нім був також посол проф. Дністрянський, який своєю промовою в честь Трильовського викликав загальний несмак. Я не ходив на жодне з тих віч» [49, т. 50, с. 328].

Під час відзначення 40-річчя літературної праці І. Франка в 1913 році К. Трильовський брав участь у ювілейних заходах, зокрема – на влаштованому з нагоди творчого ювілею письменника Січовому святі (так званому «здвигу “Січей”»). Про це читаємо у хронікальному повідомленні: «Сеї неділі [15 червня. – Я. Г.] львівська повітова

“Січ” устроїла в честь 40-літньої літературної діяльності І. Франка Січове свято, на яке зложили ся: популярний концерт в сали “Народного Дому” і фестин в українськiм городі “Сокола”. Концерт, який розпочав ся по 11 год. перед пол[уднем] при повній салі, отворив вступним словом ред. Ярослав Веселовський. Потім промовляти: від Січової організації пос[ол] д-р К. Трильовський, від “Українського Студентського Союзу” Р. Заклинський, крім того п. М. Лозинський виголосив реферат про жите і діяльність Ювілята. На програму концерту зложили ся хорові продукції академічного тов[ариств] а “Бандурист” і селянського хору з Глухович і деклямації: “Новий рік” з “Панських жартів”, прольог з “Мойсея”, вкінци віршовий поклін Ювілятові п. н. “Учителю!”, виголошений автором М. Вільшиною [Миколою Голубцем. – Я. Г.]. По вичерпаню програми пос[ол] д-р К. Трильовський іменем Січової організації оголосив іменоване Ювілята почесним членом і вручив йому “Січову ленту”. Вкінци промовив сам Ювілят. З салі “Народного Дому” Січові організації удали ся походом на місце фестину. Коло готелю Жоржа похід відбув дефіляду перед Ювілятом, який їхав фіакром до дому. На фестині, крім звичайних забав, відбули ся вправи Січовиків і Січовичок» [56, с. 4]. У спогадах М. Голубець згадував про це свято і свою участь у ньому, а також навів приблизно і промову-відповідь І. Франка, в якій письменник недружелюбно назвав колишнього свого приятеля по Радикальній партії: «До помилок, що я їх коли-небудь зробив, належить моя праця біля підвалин радикальної партії. Розвиток цієї партії дав змогу бундючитися демагогам, типу мого передбесідника п. Трильовського. Нещастям нашого народу є те, що я приложив рук до створення партії, що зрушила в народній психіці основи християнського світогляду. Наша молодь не читає св. Письма! Коли б я мав вам подати якусь пораду, то – частіше сповідатися й приступати до св. Тайн і в той спосіб наближуватися до Бога...» [25, с. 445].

На похороні І. Франка 30 травня 1916 року К. Трильовський від імені Радикальної партії і Української Боевої Управи промовив над домовиною письменника біля гробівця на Личаківському цвинтарі. Про це зазначив у спогадах М. Лозинський [25, с. 791], а М. Возняк у книзі «Пам’яти Івана Франка» навів текст усієї промови К. Трильовського. Фрагменти промови розкривають глибоку оцінку Трильовським постаті, діяльності і творчості І. Франка для української національної ідеї і національного визвольного руху: «Сумна Громадо! Отсе віддаємо рідній землі тіло людини, що по Шевченку була найбільшим Українцем-громадянином! В часи найбільшого назадництва, в часи найбільшої заскоружлості галицько-української інтеїгенції – виступає він зі своїм товаришем Павликом, котрого тут так само перед роком поховано, яко смілий бойовик за правду й поступ і тяжким камінярським молотом раз по раз б’є об “шкарлющу пересудів” і назадництва» [Цит. за: 3, с. 74]. «Одначе Франко був не лиш пророком суспільної справедливості й борцем за свобідну думку! Він поклав рівночасно величезні заслуги для української національної справи в строгім значінню сього слова! Поминувши сотки його праць на полі українознавства, чи-ж не він то дав українському народови другий славний національний гимн “Не пора, не пора, не пора Москалеви й Ляхови служити”, гимн, за котрий ще перед 15 роками карано молодіж в українських гімназіях, а котрий тепер став справді найбільше популярною піснею нашого загалу? І

той гімн був певно одною з головних причин того запалу, з яким на поклик “Головної Української Ради” та “Боевої Управи” вже протягом першого місяця теперішньої світової війни – 30.000 охотників зголосило ся під синьо-жовтий прапор Українських Січових Стрільців! [...] І тому, промовляючи тут також як делегат і голова “Боевої Управи”, дякую великому покійникові й за те, що він влив у наші народні маси таку велику національну свідомість, таку посвяту й охоту до боротьби за національне визволення! [...] Та будь що будь – він учив нас не лише гарячим і грімким своїм словом, але й прикладом цілого свого життя, що не упадати нам на душі серед невдач, посеред тяжких, неприхильних обставин. Паде на шляху одиниця й сотки тисяч одиниць, але провідна ідея *визволення живе й жити буде!*» [3, с. 76].

До творчості І. Франка повертався К. Трильовський і після смерті поета. 30 травня 1926 року на академії з нагоди роковин смерті І. Франка він виступив у Відні з доповіддю «Іван Франко – як поет-громадянин», яка згодом була опублікована [28]. К. Трильовський вважав, що в XIX столітті Україна могла пишатися лише двома водночас і письменниками, і громадськими діячами, якими є І. Франко і Т. Шевченко. Відзначаючи, що І. Франко був більш різносторонньої діяльності митець, ніж Т. Шевченко, автор все ж вважав найважливішою у його діяльності літературну творчість, передовсім поетичну. Автор порівнював ті обставини, у яких починали свою діяльність Т. Шевченко й І. Франко: молодому І. Франкові треба було долати сильний реакційний дух, який формувався з великого впливу на тодішню інтелігенцію духовенства. Велику роль у формуванні І. Франка К. Трильовський відвів М. Драгоманову, його листам до редакції «Друга». Першою програмою І. Франка К. Трильовський назвав поезію «Каменярі», в якій «майже що стрічка – то програма, то визнання апостольського покликання. І такими апостолами Франко і Павлик й справді були» [28, с. 37]. За свою апостольську роботу І. Франко з М. Павликом були зовсім бойкотовані суспільством і виявили великий гарт душі, аби завдані їм суспільністю удари витримати. К. Трильовський відзначив новаторство віршової техніки І. Франка, оскільки до їх появи побутував і домінував винятково коломийковий розмір. Окремий уступ (цитований вже вище) К. Трильовський присвятив політичній діяльності І. Франка: як одну з помилок політичної діяльності І. Франка автор статті описав справу з переходом письменника з радикальної до національно-демократичної партії. «Та не в політиці лежала сила і заслуга Франка, як громадянина, і не в романах його, хоч і їх старався він перейняти глибоким громадянським змістом. Його громадянська заслуга і колюсальне значіння для нашої національної будучности лежить передовсім у тім великім числі переважних і глибоких думок, розсипаних мов дорогоцінні перли і діаманти по його поетичних творах. Є се правдиві *заповіді для нас і для будучих поколінь*» [28, с. 43. – Виокремлення в першодруці. – Я. Г.], – написав К. Трильовський. Повертаючи в кінці статті до початкової думки про роль Т. Шевченка й І. Франка, автор завершив статтю закличками: «Покажім же себе і старші й молодші достойними мати таких великих народних пророків. [...] Гартуймо думки наші і груди на святе велике діло; заправляймо наші крила до високого літання, про яке говорить Франко! А ціль, до якої ми прямувати маєм – се й є: поставлення великого нашого народа у народів вольних колі, се й є: *свобода й злука!*» [30, 44. – Виокремлення в першодруці. – Я. Г.].

Поштовхом до написання упродовж 1940–1941 років спогадів про письменника стала для К. Трильовського підготовка альманаху (чи ювілейної книги) до 25-літніх роковин смерті І. Франка. Очевидно, йшлося про збірник, який готував до друку львівський музей письменника. Саме музейні працівники звернулися до автора з проханням написати спогади. Окремі деталі історії появи спогадів К. Трильовського додають нещодавно опубліковані музейні щоденники наукового працівника музею Марії Струтинської. Зокрема, у другому з цих щоденників, під датою 12 березня 1941 року записано: «Бохенський виїхав до Коломиї зробити інтерв'ю з К. Трильовським та поробити знімки в Коломиї і Березові» [12, с. 260]. Згадуваний у цьому записі Іван Бохенський – це племінник письменниці Євгенії Бохенської, який працював у музеї. Запис документує, що вже тоді музейні працівники налагодили контакт з К. Трильовським і, очевидно, просили його про написання спогадів. Аргументом на користь цього може послужити й те, що в рукопису тексту спогадів автор проставляв дати написання фрагментів тексту, і дати ці фіксують другу половину березня – якраз час після поїздки І. Бохенського до Коломиї. Позначками дат написання супроводжено текст арк. 1–70. Зокрема, текст аркушів 1–9 писаний 18.ІІІ.1941, аркуші 9–21 позначений датою 19.ІІІ.1941, аркуші 21–31 – датою 20.ІІІ.1941, аркуші 32–41 – 21.ІІІ.1941, аркуші 41–47 – 22.ІІІ.1941, аркуші 47–56 – 25.ІІІ.1941, аркуші 56–65 – 26.ІІІ.1941, аркуші 65–70 – 27.ІІІ.1941. У текстовому фрагменті 71–102 («Докінчення...») дати нема.

У записі з 8 квітня 1941 року щоденника М. Струтинської занотовано: «Засідали в справі спогадів: що хто бере [...]. Взяла зреферувати листа Трильовського» [12, с. 264]. У записі, датованому наступним днем – 9 квітня 1941, – М. Струтинська написала: «Завтра написати: листи з заявою Трильовського і Кобринську» [12, с. 264]. Які саме листи із заявою К. Трильовського – встановити не вдалося. У записі від 26 квітня 1941 року вказано: «Прочитала спогади Трильовського, які надійшли» [12, с. 266]. Ідеться, мабуть, про «першу частину» спогадів (арк. 1–70), які надіслав з листом К. Трильовський. Збірник, для публікації в якому ці спогади готувалися, через воєнні події виданий не був і спогади залишилися неопублікованими свого часу.

Весь рукопис написаний чорним чорнилом і містить чимало правок, підкреслень простим і червоним олівцем, чорним чорнилом. Текст поміщено тільки на правій сторінці зошита (за аркушевою системою), ліва залишається порожньою, іноді служачи місцем для різних текстових поміток і вставок, внесених автором у процесі роботи. Весь текстовий масив, який за авторською фоліацією становить 102 аркуші, не був написаний як єдина текстова цілість: на аркуші 70 автор після уступу про похорон І. Франка поставив підпис, який свідчить про закінчення тексту спогадів, але після цього перекреслив підпис і долучив до рукопису ще один зшиток (арк. 71–102), позначивши його ремаркою «Докінчення “Споминів про Івана Франка”». Очевидно, це докінчення К. Трильовський надіслав разом зі супровідним листом «до Хвальної Управи Музею ім. Івана Франка у Львові», писаний з Коломиї і датований 24 квітня 1941 року. Автограф листа зберігається нині разом з автографом спогадів. У листі автор просить не вилучати текстових фрагментів і перелічити гонорар: «Впрочім прошу взагалі по змозі нічого не викидувати, а зосібна наведених мною цитатів з творів І. Франка, які

конче потрібні для ілюстрації та тривнення тексту. Прошу також о надіслання решти гонорара а т. Струтинську і т. Бохенського о відповідь на мої листи. Коли після Ваших обчислень появиться взагалі Ваша ювілейна книга, та чи у Львові чи у Києві? Бажаю найкращих успіхів Др. Кирило Трильовський» [31, підкреслення Трильовського. – Я. Г.], – сказано у листі.

З літературного боку спогади К. Трильовський не вишліфував остаточно: про це свідчить і характер писаного тексту – з багатьма випадками вклеєних, вставних сторінок, стилістичних правок і доповнень паралельно до тексту на полях аркушів. Принцип роботи автора над спогадами був мозаїчно-компілятивний: ознайомлення з публікаціями К. Трильовського 20–30-х років ХХ століття виявляє у тексті спогадів майже дослівні текстові повтори зі статті «Іван Франко – як поет-громадянин», опублікованої 1926 року чи зі спогадів «Наталія Кобринська і її найближчі (3 моїх споминів з половини 80-тих років минулого століття)», опублікованих в журналі «Жінка» (1937, № 11–12, С. 2–3).

Відчувається також відмінність і в характері тексту спогадів, досить часті повернення до уже сказаного раніше. Дві, умовно кажучи, частини цих спогадів різного характеру: у першій (арк. 1–70) міститься фактичний матеріал як суспільного життя Галичини Франкового часу, так і взаємин автора спогадів з І. Франком. При тому К. Трильовський подав дуже мало фактів про конкретно своє спілкування з письменником, зате часто вдавався до розгорнутих відступів про інші події, поясненнями передумов певних фактів, які до І. Франка не мали жодного стосунку – все це утруднює сприйняття цих спогадів як цілості і сприйняття в них єдиної лінії розгортання думки. Є серед цих відступів цікаві і неординарні спостереження про І. Франка – можливо, іноді дискусійні для сьогодення, але тонкі та влучні. З’ясовуючи на початку спогадів вплив М. Драгоманова й І. Франка, автор зазначив, що «ми всі Драгоманівці були “москвофілами”, – прихильниками класичних прогресивних російських письменників та революційни і рухів в царській Росії» [29, арк. 7]. К. Трильовський вважав, що «заатаковання Драгоманова Франком уже цього століття стало лише під впливом М. Грушевського, який його в 1899 році до національних демократів затягнув. Але М. Грушевський не здавав собі властиво справи, що він робить, так як взагалі – краще вмів він про історію писати, ніж історію самому робити! Аджеж вмів він навіть Франка (зважмо лиш це: “Франко!”) заставляти до коректури його, Грушевського творів, наколи котра хвиля праці над оригінальними його, Франка, власними творами – була для нашої нації – золота вартною!» [29, арк. 8].

У другій частині спогадів (арк. 71 – до кінця) фактичного матеріалу нема, це здебільшого рефлексії К. Трильовського про Франкову творчість, її значення для національної ідеї. Отже, у процесі написання спогадів К. Трильовський здійснив певну жанрову модуляцію, при якій спогади про І. Франка переросли у роздуми над картиною тогочасного суспільного життя. Тут К. Трильовський багато говорив про вплив М. Драгоманова на І. Франка, вважаючи, що «власне великим щастем для Східної (української) Галичини була ця обставина, що найзавзятішим і найвірнійшим прихильником ідей ширених М. Драгомановим став І. Франко, найбільше спосібний зі всіх старих і молодших Драгоманівців [...]» [29, арк. 74]. На думку К. Трильовського, «саме теоретизоване не

помогло би багато, як що великі ідеї [Драгоманова. – Я. Г.] не були би вбрані у чарівну форму поезії, яку їм надав такий могучий властелин українського слова, яким був Іван Франко. Як що не він станув би на службу цим ідеям – розвій культури, та розбудження клясової свідомости у галицькій робучій клясі опізналиби ся може і о цілого півстволіття!» [29, арк. 75–76]. К. Трильовський говорить про непорозуміння, які були між І. Франком і М. Драгомановим і що ці непорозуміння були політичними та виходили з того, що І. Франко бачив на власні очі і відчував галицькі відносини, а М. Драгоманов бачив їх з чужини і був менше ними обізнаний. Розмірковуючи, що під політикою йдеться про «практичну діяльність, що має на меті здобути владу в державі, а бодай вплив на владу». Називаючи практичну політичну діяльність «вульгарною політикою, немаючи впрочім ні найменшого заміру її зневажати або легковажити. І власне таким вульгарним політиком Іван Франко не був, так як він – великий поет і естет дивився на всьо з вищого становища, а за тим ішло, що многих дрібниць не добачав, дрібниць які в практичній вульгарній політиці грають нераз надзвичайну ролю» [29, арк. 80]. Повернувшись нижче знову до думки про Франка-політика, К. Трильовський доповнив: «і тому до мого попередно висказаного погляду, що І. Франко не був політиком у вульгарнім значінню – мушу еще додати, що він не був *політиком-тактиком*» [31, арк. 101].

Листи К. Трильовського до І. Франка та спогади про письменника друкуємо вперше, в повному обсязі, без купюр, максимально дотримуючись усіх особливостей оригіналу (зберігаємо підкреслення, зберігаємо правопис). Лише подекуди для точнішого і яснішого сприйняття змісту доставляємо синтаксичні знаки. Кілька текстових фрагментів, у яких не вдалося відчитати поодиноких слів, позначено безпосередньо в тексті у квадратних дужках: [*Не відчитується ... слів.* – Я. Г.]. Орієнтовне датування, встановлене в одному листі (№ 10), подаємо перед початком листа у квадратних дужках. У такий же спосіб інформуємо про уривання тексту цього листа. Скорочення слів розкриваємо у квадратних дужках безпосередньо в тексті. Пояснення іншомовних слів як і авторські примітки подаємо у підтекстових посторінкових виносках. Лист польською мовою подаємо як мовою оригіналу, так і в перекладі українською, публікуючи переклад відразу після польського тексту. Вважаю за доцільне відтворити при публікації спогадів датування написання їх фрагментів, які проставлені К. Трильовським в рукописі. Коментарі подаємо за окремою нумерацією після тексту листів, і після тексту спогадів. Вважаю за приємний обов'язок подякувати моєму батькові Романові Гораку за допомогу у відчитуванні листів з автографа, а також науковим працівникам львівського музею Івана Франка за різнорідну допомогу і сприяння у підготовці до друку цієї праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Водь д-ра Івана Франка // Діло. – 1897. – № 256. – 11 (23). XI. – С. 2.
2. *Возняк М.* Іван Франко в добі радикалізму / М. Возняк // Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20–30-х років ХХ ст. / упоряд., вст. ст. М. Ільницького. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – С. 163–227.

3. *Возняк М.* Пам'яті Івана Франка (опис життя, діяльності й похорону) / М. Возняк. – Відень : Накладом «Союза Визволення України», 1916. – 95 с.
4. *Горак Р.* Іван Франко. Кн. 7: Протистояння / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 584 с.
5. *Гулейчук О.* Повітове народне віче в Снятині / О. Гулейчук // Хлібороб. – 1892. – № 6. – 15 березня. – С. 41–50.
6. Дев'ятий зїзд русько-укр. радикальної партії 17-ого і 18-ого грудня 1899 року // Громадський голос. – 1900. – № 1. – 1 січня. – С. 2–5; № 3–4. – 1 і 15 лютого. – С. 25–28; № 5. – 1 марта. – С. 33–36.
7. Дописи. За «Народну волю» // Хлібороб. – 1894. – № 8–9. – 15 квітня і 1 травня. – С. 67.
8. Загальні Збори «Народної Волі» // Хлібороб. – 1894. – № 10–11. – 15 травня і 1 червня. – С. 69–72.
9. *Зелінська Н.* Трильовський Кирило / Н. Зелінська // Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника / за ред. М. М. Романюка. – Львів, 1996. – Вип. 3. – С. 299–302.
10. Знов заборонене віче // Хлібороб. – 1894. – № 8–9. – С. 67–68.
11. І ми в Європі Протест галицьких Русинів проти малярського тисячоліття // Житє і Слово. – 1896. – Т. 5. – Кн. 1. – С. 1–9. – Підписано: Львів дня 15 іюня 1896. Русько-українська молодіж академічна у Львові. За комітет для справ угорських: Др. Іван Франко, Михайло Павлик, В'ячеслав Будзиновський, Володимир Охримович, Юліян Романчук, посол до Ради Державної, Др. Теофіль Окуневський, Степан Новаковський, Дмитро Остапчук, послы на сойм краєвий, Др. Евген Олесніцкий, Остап Терлецький, Др. Роман Ярославич, Др. Михайло Дорундяк, Др. Єронім Калитовський, Др. Кирило Трильовський, Др. Сев. Данилович, Др. Лонгин Озаркевич, Др. Михайло Олійник, Др. Яків Невестюк, Др. Корнило Чайківський, Др. Андрій Чайківський, Михайло Струсевич ред «Дѣла», Олесь Озаркевичева, Анна Павлик, Ольга Франко.
12. Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 12: Перші кроки (документи і матеріали про створення музею) / упоряд. Р. Горак, В. Бонь, Я. Горак ; передм. В. Бонь. – Львів : Апріорі, 2012. – 386 с.
13. Новинки. Въ таборѣ нашихъ радикаловъ // Діло. – 1897. – № 252. – 5 (17)11. – С. 3
14. Новинки. З'їзд руских радикалів // Діло. – 1903. – № 257. – 14 (26)11. – С. 2–3.
15. Панове громада! // Хлібороб. – 1894. – № 7. – 1 квітня. – С. 48. – Підписано: «Коломия, дня 19 квітня 1894. Виділ руского політ. товариств. «Народна Воля» Др. Северин Данилович, заступник голови; Виділові: Іларіон Гарасимович, Михайло Дорундяк, Михайло Павлик, Кирило Трильовський, Василь Киданецький, Іван Сандуляк, Іван Фокшей Семенів, Др. Іван Франко.
16. Перші збори «Народної Волі» // Хлібороб. – 1893. – № 15. – 1 серпня. – С. 100–102.
17. Програма руско-української радикальної партії // Народ. – 1890. – № 20. – С. 301–303. – Підписано: С. Данилович, М. Павлик, С. Левицький, І. Франко, Р. Ярославич.
18. [Програма Шостого з'їзду радикальної партії] // Громадський Голос. – 1897. – № 17. – 1 вересня. – С. 133.
19. П'ятий зїзд русько-української радикальної партії // Громадський голос. – 1896. – № 18. – 1 жовтня. – С. 119–123.
20. Рух вічевий // Громадський Голос. – 1897. – № 1. – 1 січня – С. 7–8.
21. *Самійленко В.* Твори в двох томах / В. Самійленко ; упоряд., примітки О. Бабишкіна. – Т. 2. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1958.
22. Семий зїзд русько-української радикальної партії // Громадський голос. – 1898. – № 24. – 1 грудня. – С. 184–186.

23. Січковий Батько: Штрихи до портрета Кирила Трильовського / Петрів М., Гайванюк М., Ковтун В., Савчук М. – Коломия, 2012. – 52 с.
24. Спогади про Івана Франка / упоряд., вступ. ст., приміт. М. Гнатюк. – Львів : Каменяр, 1997. – 635 с.
25. Спогади про Івана Франка / упоряд. М. Гнатюк. – Вид. 2-ге, доповнене, перероблене. – Львів : Каменяр, 2011. – 814 с.
26. Сулим Б. Феномен Крайової виставки у Галичині 1894 року / Б. Сулим. – Львів : Поллі, 1997. – 208 с.
27. *Трильовський К.* Дев'ятий зїїзд русько-укр. радикальної партії / К. Трильовський // Громадський Голос. – 1900. – № 5. – 1 березня – С. 33–36.
28. *Трильовський К.* Іван Франко – як поет-громадянин (Реферат виголошений на академії в пам'ять І. Франка 30 мая 1926 р. у Відні) / К. Трильовський // Літературно-Науковий Вістник. – 1926. – Т. ХСІ. – Кн. 9. – С. 33–44.
29. *Трильовський К.* Мої спомини про Івана Франка. – Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка. – Фонди музею. – Група «ор». – Інв. № 1081.
30. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 20 серпня 1882 р., Будилів. – Інститут Літератури ім. Т. Шевченка. – Відділ рукописів та текстології. (далі – ІЛ). – Ф. 3. – № 3711. – Арк. 1–4.
31. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 21 липня 1884 р., Будилів. – ІЛ. – Ф. 3. – № 1603. – Арк. 215–221.
32. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 3 січня 1887 р., Снятин. – ІЛ. – Ф. 3. – № 1615. – Арк. 639–642.
33. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 12 січня 1888 р., Будилів. – ІЛ. – Ф. 3. – № 1602. – Арк. 441–442.
34. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 5 липня 1889, Будилів. – ІЛ. – Ф. 3. – № 1602. – Арк. 701–702.
35. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 26 серпня 1889, Будилів. – ІЛ. – Ф. 3. – № 1602. – Арк. 771–772.
36. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 4 червня 1889, Будилів. – ІЛ. – Ф. 3. – № 1607. – Арк. 215–217.
37. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 23 лютого 1890, Будилів. – ІЛ. – Ф. 3. – № 1634. – Арк. 541–544.
38. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 28 січня 1892. – ІЛ. – Ф. 3. – № 1607. – Арк. 519–522.
39. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 24 березня 1894, Краків. – ІЛ. – Ф. 3. – № 1634. – Арк. 545–546.
40. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 3 серпня 1894, Снятин. – ІЛ. – Ф. 3. – № 1609. – Арк. 379–382.
41. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 23 серпня 1894, Снятин. – ІЛ. – Ф. 3. – № 1609. – Арк. 405–408.
42. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 6 вересня 1894, Снятин. – ІЛ. – Ф. 3. – № 1634. – Арк. 547–554
43. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 25 червня 1896, Коломия. – ІЛ. – Ф. 3. – № 1634. – Арк. 555–557.
44. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 6 серпня 1896, Коломия. – ІЛ. – Ф. 3. – № 1634. – Арк. 559–560.
45. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 1 вересня 1896, Коломия. – ІЛ. – Ф. 3. – № 1613. – Арк. 621–628.

46. *Трильовський К.* Лист до Івана Франка від 19 листопада 1903, Коломия. – ІЛ. – Ф. 3. – № 1624. – Арк. 511–512.
47. *Трильовський К.* Про народне віче в Коломії / К. Трильовський // Хлібороб. – 1891. – № 11–12. – 15 грудня. – С. 58–62.
48. *Франко І.* Додаткові томи до зібрання творів у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 2010. – 1040 с.
49. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.
50. *Франко П.* Іван Франко зблизька (п'ять портретів) / П. Франко. – Львів : Накладом Повітового Союзу Кружків Р. Ш. у Львові, 1937. – 32 с. – (Серія: Бібліотека «Рідної Школи» ; вип. ч. 7).
51. Шестий з'їзд делегатів русько-української радикальної партії // Громадський Голос. – 1897. – № 19. – 1 жовтня. – С. 149–151; № 20. – 15 жовтня. – С. 157–158; № 21. – 1 листопада. – С. 167–168.
52. Юбилей 30-літньої праці Михайла Петровича Драгоманова // Народ. – 1895. – № 1–2. 1 і 15 січня – С. 1–28.
53. Ювілей 30-літньої діяльності Михайла Павлика (1874–1904). – У Львові : 3 Друкарні народової (Манецьких), вул. Коперніка, 9, 1905. – 82 с.
54. Ювілей 25-літньої літературної діяльності Івана Франка // ЛНВ. – 1898. – Т. IV. – С. 115–133. – Підпис: О. М.
55. Ювілейні обходи в Коломії // Громадський голос. – 1898. – № 19. – 1 липня. – С. 146–147. – Підпис: Кріпкий радикал.
56. Ювілейні обходи в честь І. Франка. Львів // Діло. – 1913. – № 132. – 17 (4) червня. – С. 4.
57. *Якимович Б.* Іван Франко – видавець: книгознавчі та джерелознавчі аспекти / Б. Якимович. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 691 с.
58. *Trylowski K.* O Leonie Wasilewskim / K. Trylowski // Biuletyn polsko-ukraiński: Tygodnik ilustrowany. – Warszawa, 1937. – № 1 (192). – S. 2–4.
59. *Zapiski. Babskie rzandy* // Monitor. – 1897. – № 45. – 16.XI. – S. 7
60. *Zapiski. W sprawie notatki pt. «Babskie rzady»* // Monitor. – 1897. – № 46. – 23. XI. – S. 7. – Підписано: Lwów dnia 17 listopada 1897. Z uszanowaniem Dr. Iwan Franko.

ЛИСТИ КИРИЛА ТРИЛЬОВСЬКОГО ДО ІВАНА ФРАНКА

№ 1

В Будилові 20 / 8 [18]82

Високоповажаний Пане!

Даруйте мені, що так давно не присилавем грошей, але мої обставини не позволяли мені того скорше зділати. Предплачуваний «Сьвіт» давем золочівській громаді, а буде его предплачувати дальше Іван Франчук, уч[еник] VI кл[яси] в Золочеві, котрому прошу дальше «Сьв[іт]» висилати під адрес: Лев Нечиперович post resp[ect], а заразом М. Довганеви, котрому напишу, щоби гроші скоро надсилав, если того ще не зробив. Я сам, сли буду міг, запрумерую на ново, але здає ся аж з новим роком. При тім посилаю кілька своїх віршів на пробу, чиби не здався котрий до «Сьвіта». Впрочім, прошу дуже о ласкаву оцінку, ох, и пораду яксьмо поступати на дальше. Дуже буду Вам вдячний за тое. На припадок друкованя котрого з віршів прошу підписати мене псевдонімом

«Клим Обух», а лиш під «Окрушками» – «Іван Сила». Здає ся, що дістанете повних двох предплатників. Зістаю з глибокім поважанем

Кірило Трильовский,
уч[еник] VII кл[яси] в Коломиї

В неділю (сонет)

На Прута бережечку на пишнім зарінку
Гудит бас, грає скрипка аж голос лунає,
Молодь в павах, мов пави повагом гуляє,
Дівчата немов квіти у дівочім вінку.
Музики перестали. Під вербами в затінку
Посідали дівчата, хтось в сопілку грає,
Молодь кругом станула. Люлька
Затягла пісню грімку, про Довбуша і Зінку.
Гуляйте молодята поки молодії,
Покі серце веселе скорше в груди б'є ся,
Покі кров молодая скорше в жилах лле ся.
Гуляйте, поки сонце недільное гріє,
Завтра в тяжкій роботі земля переймєся
Потом тим, що тепер з Вас в гульні лле ся.
(або: що в гульні днесь з вас потоком ллесєя).

13 / 8 1882. В Будиліві

Далекій край (сонет)

Єсть край далекій, десь на сьвіта краю...
Мало о нім хто що сказати знає,
Єго ні місце, ні час не вбіймає,
Для всіх истнує, не всі єго знають.
В нім також пестрі квіти прозябають,
Хоч иншим духом від них повіває
Инакше сонце всходячи сідає,
Й зорі вечірні инакше блєстають.
По крутих стежках сущности блудячи,
И я до того залетівем краю,
Угасив груди, жадьбою горячі;
И часто д'нему знову прилітаю
И буджу в собі нові сили сплячі.
З отухов в серці в сущність повертаю.

Вечер над Прутом (сонет)

Зайшло вже ясне сонце, край неба палає,
Зірка вечірня блідним проміням ся мінит,
А Прут филює й сині води пінит,

И гай в п'їтьмі дремлючий в собі відбиває.
В затемних гір обслони звільна впливає
Місяць повний, червоний, величезні на землі тіни
На землі розсипались, зза густої стіни
Ліз ляскнув соловейко, и знов затихає.
Думка моя на крилах почина взлітати
Уяви, и гай в Пруті відбитий здає ся
Мені замком у воду запалим залятим.
Волосєм русалочок, що вийшли игратись,
На верх, а соловії голос их співом здає ся.

27 / 7 [1882]

Рибак (з «Гетого»)

Вода шумит о беріг б'є,
Рибак над нев сидит,
И дивит ся як вудка в'єсь,
Чи рибкі не держит.
И як дума, и як сидит
Роздімаєсь вода,
З води волн синих виходит
Русалка молода.
Она питає, співа мов:
«Чом ловиш плід ти мій?
Підступом людскім и злобов
У світ горячій твій?
Ах! Коб ти знав як рибкам ту
На мокрім мило дні!
Ти самби скочив в глибину
Вкоїв свої жалі.
Чиж місяць й сонце не взира
До морскої води?
Чиж не вертают ах лица
Ще красші відтуди?
И чиж тя сине небо те
Не вабит в глибину?
Не вабит тя лице власне
У вічну тишину?»
Вода шумит о беріг б'є
Ласкоче по ногах,
А серце жадьбою росте
Як в милой в обіймах.
Она говорит співа мов

Говорит мов співа,
Аж скочив – шубовсть головов...
И більш ёго нема.

21 / 1 1881

Думка

О чом ви, гори, темнов мраков
Закрили ся? Скажіт чому?
Чому передо мною вкрили
Свою незрівнану красу?
Чому верхи свої високі
Огріти сонцю не дасьте?
Чом вонь чудну з яруг глибоких
На доли не розлієте?
Чому пінючі ваші струї
Чим раз повільнійше пливут?
Чому чим раз бренил тихійше
Голос веселих ваших пут?
Чому пред очима криєте
Свою незрівнану красу?
О чом ви темними хмарами
Закрили ся? Скажіт чому?
«Та мрака темна, що нас криє,
Ті хмари що нас облягли,
Се слёзи гіркі, що ми пили,
На вскрізь пронялись, просякли.
Они окрили верже наші
Що й сонця блеск до нас не йде
Ми вонь в яругах вкрили нашу,
Бо й она никає, и она мре.
Пінючі наші стрібні струї
Повільнійше як вперш пливут,
Бо Німец бори нам руйнує
Що над ними шум'ят, ростут.
Втихають в нас веселі нути,
А сумна пісня верх бере,
Бо наш Гуцул у нужду впхнутий
Чим раз то низше карк свій гне.
Нидіє наша краса пишна
Горюют наші Гуцули
Тому ми мраков та хмарами
Закрили ся та обвели.

Будилів 1 / 8 [18]82

Окрушкі

I.

Сиджу в ночі й думаю як раз
Чути гуркіт... чути віз зближаєсь.
Чим ближше... уже коло нас...
Вже минув нас... й знову затихає.
Ще чуть трошкі... чути... вже не чути...
Лиш луна ще по полі гуляє...
Так и наше жите улітає,
Коб луну лиш довго було чути.

II.

Коб я змінив ся в дуба,
То рісбим в темнім гаю,
А моя мила люба,
Піді мнов сілаб в маю.
Я ставби ю сланяти
Пред сонця лученьками,
Вна сталаб уплітати
Листки мої з квітками.
И ввилаби віночок,
На голову вложила,
На ясний волосочок
Собіби пришпилила.
А можеби вірвала
Листочок моєї віти
Можеб поцілувала...
Вна любить зіле, квіти.

III.

Усє мені в душі вирите:
и небо чистее, блакитне,
й левади пишні зелені,
Зарінкі травусь вистелені,
И верби тихо дрімаючі,
И Прут розлогій, та шипучій.
И сіножата, й густі лози,
И луг, й тополі при дорозі.
Й горби веселі за горбами,
И поля на них пасмугами,
Й села розкенені широкі,
И гори сині та високі,

И небо чистеє блакитне,
Усє мені в душі вирите.
Усє мені в душі вирите:
И небо чисте блакитне,
И церковця з трема верхами,
И молодь на них из сапами,
И веселі з піснями дівчата
И над ярами біленька хата,
И білі вівці на толоці,
Й вакар з сопілкою при боці
И воли в плузі круторогі,
И цминтар затишний убогій,
И хрест над чуркалом шипучим,
Й жінке з коновками ідучі,
И в зільнику пахучі квіти,
И граючі ся на сутках діти,
Й газди з короткіми люльками,
Й сади вишневі з акацьями,
И небо чистеє блакитне,
Усє мені в душі вирите.

IV.

Минуло літо, мина зима,
Нім оглянув ся, й весни нема,
Й мина знов літо и осінь знов,
Як в невірнього хлопця любов.
В'яне лилея в руках дівочих,
В'яне и личко, и карі вочи,
И довгі коси вже випадають.
Минають хвилі, літа минають;
Житя минає, и смерть прийде,
Братчик могилу сиру всипле,
Коби на ній лиш списати міг:
«Для волі жив лиш, за волю ліг!»

Сумна дійма

(з німецького Мілера)
Чись казку стару чула
О дітях рибаків,
Що самі в хисткій лодці
Поплинули на море!
Що рвали водні рожі

И пісінькі співали,
И цілювались з серця
Й солодко забавлялись?
Затрапили вни берег
Наколи ніч запала,
Вже більше не вернули,
И вість про них пропала.
А знаєш ми є діти.
Я хлопцем, ти дівчинов,
А морем любов наша,
Що стане домовинов.

28 / 3 1882

ЛЛ. – Ф. 3. – № 3711. – Арк. 1 01504.

№ 2

В Будиліві 21 / 7 1884

п.п. Снятин

Високоповажаний Пане!

Перепрашаю Вас дуже, що сьмію Вас своїм листом затрудняти, але річ єсть по моїй думці досить важна й не знаю до кого з львівських людей удатись, щоби зійшла на відповідну дорогу.

Ходить о тоє: – Уже Ви сам в своїй статі в «Зорі»¹ зробили туу увагу, що трактоване нашої літератури в гімназіях єсть так нужденне, що молодіж наша виходит з них не то щоб з робудженою охотою до неї, але впрост майже з легковаженем всього, що написане на рідній мові. Вже поминувши тоє, що находяться такі люде як спімнений Вами Іан...й, котрий цілком явно и мовби урядово вщіпляє погорду до народної нашої літератури, а таких як він здаєсь є и більше, там именно, де жадного руху молодежи не видко. – Мусимо взяти також на увагу, що много професорів, знову вже то для шкаралуництва, то знов для слабого таланту навіт мимовольно місто охоти – легковажане до свого будят в учениках. Коли ще до того долучимо, професорі-поляки на кождім кроці погорду до руского защіпляют, де можут пригнетуют хочби найневиннійший рускій дух, – не дивотою нам стане, – чому так мало виходит з гімназіи людей вже хочби з простим замилованем до своєї письменности, а противно чому молодіж наша виходит легкодушною до свого, – не маючи жадного понятя о своїх обов'язках, о ході народних діл та літератури, – чи ж диво також, що з виімком «Січи» прочі акад[емчіні] товариства так мало показуют житя, а противно досить значний індеферентизм, а місто заохочувати своїх молодших братів, они их просто знеохочуют своєю ігнорацією и безтактним поступованем?! Чиж не бачимо приміром вузкоглядности, браку енергії та охоти до серіозної праці львівської академічної молодежи на приготованях до сегорічної

¹ Йдеться про статтю І. Франка «Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах», опубліковану вперше у журналі «Зоря» (1884. – № 12. – С. 89–91; № 13. – С. 1–2).

мандрівки та на такого рода вираженнях єї, як до декотрих січовиків: «Ми на університеті – то читати нам и учитись не тра! Бібліотека нам пощо?» и т. п. Справді плакати хочеся, як видить ся так поступуючих представителів рускої молодежи у нас! Конечно, що ту також вже так сказавши деморалізація зі сторони старших «народовців» мусит пагубно вліяти на львівську молодіж, але річ певна, що и цілий теперішний устрій гімназійний в головній мірі причиняєсь до того. Я Вам скажу коротко про нашу гімназію. В 8 кл. мав руске проф. Грушкевич, котрий помимо того, що єсть дуже щирим патріотом, не посідає однакож досить знаня, ані таланту, ані способу розмилювати учеників в рідній літературі, а хотя дуже відважно и навіть з нараженем себе виступає на шкільних годинах (рускою), то все то не робит жадного враженя, вже власне, що немає способу до того, а, по-друге своїми власними поступками не дуже ентузіазмує молодіж. В 7 и 8 кл. мав знову руске пр. Ружицкій, идеал шкаралупника та педанта, котрий дуже старано вправді учит, але без жадного огню и запалу, так що и там иде наука як за напасть. В 6 мав руске пр. Грабович, котрий виображеня о рускім немає, виразитись дуже часто не вміє, а уживає польонізмів, а з староруского толкує часто так блудно, що самі ученикі єго поправляють. Тойжеж професор на иншій годині в остатнім степені висмівав рускего автора на превелику втіху польских паничів. О поступках проф. истории Kubisztala вже відзивались голоси в «Ділі» та «Проломі». Він перебріхує историю, праує цілими годинами на тему: «Buś Polzca i Lytva to odna molytwa», осьміхує рускіх селян, и т. д. без кінця. Profesor gusunków Kzyciński по уміщеній о нім дописи в «Ділі» назвав єго редакторів palamarzami i kasarami. Profesor matematyki Zokalski, викликувавши одного ученика з V кл., котрий звав ся на «icz» через «ski», коли той не підоймав ся відразу, закидав єму потім при таблиці: «Matematyki nie umiesz, a gadać po moskiewski na gynku umiesz?». З найбільшим підступом поступає собі проф. природної истории Waigel, котрий закладник пам'ятника Karpińskiego (котрий, мимоходом сказавши, коло Станіславова родив ся) и на pamiętka pobyt Kazimierza Jagiellończyka w Kolomyi, автор монографії о Коломиї, Obrazków przyrody w Panu Tadeuszu, як також відчитів: о poezyi hebraiskiej и о всім о чім лиш за нового немає виображеня. Той не виступає явно, а так собі, висміваючи та перекривляючи руські прізвища та слова, уживаючи навіть таких слів як «Иван набздив халоші» – и других якнайтривіальніших виражень – а всьо лиш в тій цілі, щоби понижати руску мову в очах учеників. А що такі надужитя поповняють ся в других гімназіях, то нема и найменшого сумніву. До того в бібліотеці шкільній для учеників число книжок рускіх не доходит и 20, наколи польські спроваджують ся цілими десятками и то з напрямком експатріотичним. Колиже зобачит ся в якого ученика руска книжка, зараз оголошує ся єго за «socialista» и вже то шкодженням при клясифікації, вже то підюджуванем других професорів, старає ся єго позбути ся з гімназії. У нас певноби вже більшу половину Русинів повиганяли, слиби директор (Wolff) не був досить вирозумілим и безсторонним, хотя на него зо всіх боків штурмують. А коли возьмем на увагу такі надужитя, щож тут дивного, що навіть и при праці професорів руского язика, – молодіж попросту боїть ся рускої книжки, тим більше, що зфанатизовані єї польські колегі, слідят єї на кождім кроці?!?! А разом з тим дуже сумні вигляди на будучність, бож знаєте самі, що сли кто з гімназії випаде без засад, то треба великого характеру а

и стороннього впливу, щоби з него на університеті щось путнього могло виробитись. Томуто університетська молодіж індіферентна остала та без житя, и такі потім з неї люде на становищах (Розумієсь говорю о загалі, – не о винятках). И якаж рада на тоє? Який вихід з сего положеня? Як забезпечитись від того на будучність? Тяжко мені таким оптимістом бути, щоби сподіватись якої зміни теперішнього систему в гімназіях. Думаю також, що и ваша статя в «Зорі» не много поможе, хіба, що може троха упритомнит п. Іап...ого, та до застановлення много інших побудит. Тут тра критики, сильного виступлення, тра безустанно сьлідити всякі надужитя и их на «позорище свѣта» виводити. Длятого думаю, що булоби найлучше, якби Ви скористали з поданих мною матеріялів и піднесли всьо тоє в «Ділі», а сли ще Вам більше буде тра, я також постараясь, – з інших же гімназій також не тяжкоби оних було.

Другий спосіб також бувби добрий, и чи раз підносив я его, н. пр. на першій мандрівці, та жаль, що мої проєкти лиш дуже малий найшли послух. Йде именно о тоє, щоби ві Львові злучило ся пару енергічних людей, котріби взяли в свої руки виключно розбуджене й піддержуване руху молодіжи в гімназіях провінціальних. Моглоби ся то ділати вжето через кореспонденцію, вже то через вспиране книжками, а мусілиб они також вистаратись, щоби до кожного висшого заведеня наукового а щонайменше до гімназій – в рускій Галичині, доходило по одному примірникови всіх наших часописий та видань. Страта для редакцій булаб майже жадна, – а користь велика, а кождому ясна та зрозуміла. При бідності, страшній бідності, а навіт нужді більшої части нашої молодежи, – лишень в такий спосіб можна думати о розбудженю патріотичного житя, взагалі «думаня» бодай. Проєкт сей сповнив ся о тільки, що декотрі люде з «Січи» помагали нам сего року книжками, а не менше золочівцям, алеж они задалеко від центра нашої жизни, щоби з успіхом могли то повести. У Львові треба того центра, – алеж и людей треба до того, котріб не маловажили тої справи, и щиро нев занялись. Мандрівка якраз знадобить ся до обрадження всего того, и нав'язаня взаимних відносин и на Вас кладу я всю мою надію, що хоч многі ваші занятя – постарайтесь бодай о початок сего діла, – порушите сю думку між здібними до сего людьми, що еще перед мандрівкою поробили приготованя в тій цілі. В Коломії же можнаби ся ґрунтовно над всім тим нарадити, конечно, поза вічем и в меншій крузі. Отоді, за рік, за два видніби були уже користи, а за 3 або 4, виходилиби люде уже приготовлені и з якимсь кругозором та поглядом на божий світ. Отоді и поступкі учителів-ляхів можнаби легко мати зібрані до прилюдного оціненя. Розуміє ся, требаби було також подумати о дальшій видаваню «Дрібної бібліотеки»¹ и т. д., але то вже усьо на пізніше. Я признаю, и прошу Вас звинити мене, сли в моїх погледах та проєктах єсть що блудного, – але думаю також, що не много єсть в них неможливости, а лиш треба пару спосібних людей. Длятого ще раз Вас прошу о можливе узгляднення и застановлення ся над ними. Сли мавби спосібність з

¹ «Дрібна бібліотека» – видавнична серія, яку публікував комітет у складі І. Франка, М. Павлика, І. Белея, С. Олесницького, С. Озаркевича та ін. Серія мала на меті забезпечити українського читача книжками найкращих європейських романів та повістей у перекладах українською мовою. Впродовж 1878–1880 років вийшло 15 книжок, серед яких Франкові переклади «Каїна» Дж. Г. Байрона, «Війна за волю» Г. Успенського та Франкове оповідання «На дні».

Вами в Коломиї побачитись, – буду міг Вам більше з моїх поглядів подати и зазнакомити з станом нашої молодіжи, о скільки удалось мені єго пізнати.

Що же до мандрівки самої, то, як могу судити з доходячих до мене вістей, не дуже заносит ся на удачу. Програма не усталена, в многих точках не практична або и не до виконання. Що н.пр. зроблят путешественники в Вижници, а властиво як дістанут ся з неї до желізници? Як можна доперва в Коломиї збирати гроші и радити, що робити? А сли так иде з всіми місцевими комітетами як в Коломиї, то fiasco не дуже далеке. Межи инчими не стане часу и сили хоч на оден верх Черногори дістатись – а після того, що комітет ще восени зав'язав ся, можна було судити, що вже всьо якнайподрібнійше обмислене и розважене. Але будь-що-будь якось то буде – коб в остатний бодай час, добре взято ся за діло.

Ще одне прошення маю до Вас. Жалієтесь на брак охочих займатись рускою літературою. Отже я власне свого одного колегу именем Дмитра Андрейка¹, котрого проби в оповіданях можесьте и переглядали, бо надіслав одно під заголовком: «Чому я не вженив ся» до «Зорі». Єсть се хлопец не тільки талантливий, але ще до того дуже красного характеру и пильности, – та жаль буде мусів піти на попа, и розумієсь затратять єго тамки. Длятого то, понеже було оголошене, що декотрих людей возьме комітет за дармо на вандрівку, можеби власне міг одним з тих бути, – а тамки можнаб єго як намовити на сьвітський факультет и показати єму можливість удержаня. Адрес до него: В Трудовачу, п[овітова] п[ошта] Гологори. Ще раз кажу Вам, що се дуже цікавий хлопец, а музик при тім незвичайний.

Перепрашаю Вас поновно, щом зндив Вас своїм письмом, та часу забрав, и зістаю з глибоким поважаням

Кірило Трильовській,
колом[ийський] матурист
ЛЛ. – Ф. 3. – № 1603. – Арк. 215–221.

№ 3²

Високоповажаний Добродію!

Дуже тут нас засмутила вість, що Ви залишили думку видаваня «Поступу»³. Вправді не много тут нас, прихильників вашого діла лишилосьби, але все ж булиб ми старались що змога агітувати після нашої гадки не повинніби Ви так скоро абдиковать зо свого заміру, бо річ ясна, що годі, щоби вже перед виходом 1-ого числа знайшло ся

¹ Дмитро Андрейко (1864–1888) – український хоровий диригент, композитор, цитрист, фольклорист. Випускник Коломийської гімназії (1887), навчався у Львівській духовній семінарії. У названих закладах був диригентом хорів. Виступав на концертах у Львові, Тернополі, Коломиї, грав на скрипці і цитрі. Записував народні пісні і 1885 року видав збірник їх обробок «Вінок з народних мелодій».

² Текст листа наведений у публікації: *Матвійчук У.* Листи Миколи, Леона, Климентія та Григорія Ганкевичів до Івана Франка / У. Матвійчук, І. Липецька, М. Михайлів // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Львів : Априорі, 2013. – Вип. 13. – С. 415–416.

³ Йдеться про задуманий Франком 1886 року часопис з таким заголовком. Ідея видання посталала у зв'язку з тим, що І. Франка змусили покинути редагування часопису «Зоря». Проект виходу «Поступу» І. Франко детально обговорював у листуванні з М. Драгомановим. Було видано проспект часопису, який конфіскувала поліція. До публікації «Поступу» не дійшло.

більше предплатників, і що вони доперва пізнійше по 2–3 числах почалиб знаходитись. А конфіскації проспекту – також ще не дуже злий амен. Тому просимо, щоби Ви – сли се можливе – повернули назад до своєї первісної думки, – а сли инакше годі, то можеби видавати спершу числа що ½ місяця и в зменшенім об'ємі, а так и ризико булоби менше. Чули ми вправді, що місто «Поступу» думаєте видавати час від часу більші альманахи, алеж се річ певна, що они не знайдут такого покупу, щоби оплатились як тра, а впрочім значеня их буде менше. Яскуляк споминав, що Вам треба описів народного житя, але не знаю, що під сим розуміти. Чи такі як в «Зорі» Познанського¹? Сими днями писав до мене Др[агоманов], и дуже ферфлюхтує на Ак[адемічне] Брацтво, що оно так дуже дорожит ся з предплатою (150 зол.) на Кобзаря. Я бо єму писав, що ми єї аж тоді вишлем, коли він загварантує, що на случай страти через конфіскацію, він єї нам винагородит. Так ураджено бодай. Але він каже, що єму се не в голові, бо знає наперед, що ми не супротивимося конфіскації. Не знаю, що на тоє наші скажут.

Тепер ще одна річ. Я чув ще у Львові, що Ви хочете закупити собі на селі яку невеличку посілість, и тому доношу Вам, що у нашім селі єсть до набутя хороший ділянок (4 покої и кухня) разом з будинками, садом (2 морги) и огородом (2 морги). Положене дуже красне, а властителька, вдова по священнику, жадає за тоє 3.000 зол., думаю однак, що далаби за 2.500 з. Єще поля щось 14 моргів, але се не конче трактувати. Від двірця 1 ½ чверти милі, від Снятина 3 кілометри, а Прут під самим селом. Також суть ґрунта на спродаж в Стецевій, але мабуть без хати.

Не занедбуйте – сли можете – «Поступу»!

Поздоровляю Вас и В[исоко]п[оважану] Жєну вашу щиро.

Щирий прихильник Кирило Трильовській
Будилів, 3 / 1 [18]87. п[овіт] Снятин.
[Дописка Григорія Ганкевича²]:

¹ Йдеться про Бориса Познанського (1841–1906) – громадського діяча, письменника, етнограффа, випускника Київського університету, члена Старої київської Громади, який після польського послання 1863 року був засланий на Воронежчину, де й помер. Листувався з І. Франком (їх листування у публікації: Горак Я. Листи Бориса Познанського до Івана Франка / Я. Горак // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Львів : Каменяр, 2005. – Вип. 5. – С. 163–185), хоч не був з ним особисто знайомий. Коли 1886 року І. Франко працював редактором «Зорі», Б. Познанський надсилав для публікування в часопису свої етнографічні матеріали «Круг сонця в Україні», які публікували під зміненими назвами («Весна в українськїм селі», «Великодній тиждень в українськїм селі», «Чумаки», «Вихід на заробітки в Україні», «Проща») в «Зорі» впродовж 1886–1891 років. Саме ці публікації Б. Познанського мав на увазі К. Трильовський у листі.

² Ганкевич Григорій (1895–?) – галицький громадський і політичний діяч. Працював у Делятині, а з 1924 року – адвокатом в Заболотіві і Снятині. У 1938–1939 роках був послом до польського сейму з УНДП, 1939 року був вивезений більшовиками. У публікації (*Матвійчук У. Листи Миколи, Леона, Климентія та Григорія Ганкевичів до Івана Франка / У. Матвійчук, І. Липецька, М. Михайлів // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Львів : Априорі, 2013. – Вип. 13. – С. 417–418*) текст цієї приписки помилково опубліковано як окремий лист Г. Ганкевича до І. Франка, причому у передмові до публікації (С. 409) помилково вказано, що «до листів Климентія Ганкевича долучено лист К. Трильовського 1887 року». Цей «лист» є допискою Григорія (не Климентія) Ганкевича до листа К. Трильовського до І. Франка.

Високоповажаний Пане Добродію!

Прилучаюсь до гадки тов[ариша] Трильовського и думаю, що така часопись як «Поступ» дуже нам потрібна, бо вже справді треба намъ вийти раз з дотеперішного застою. На Буковині можна 10–15 пренумератів числити задля фонетичної правописи «Поступа».

Прийміт заявлене мого глибокого поважання.

Ваш прихильник Григорій Ганкевич, предсідатель тов[ариства] «Союз»

Снятин 3 / 1 [1]887

ЛЛ. – Ф. 3. – № 1615. – Арк. 639–642.

№ 4

Високоповажаний Пане!

Звольте прислати мені в розпродаж з 12 прим. «Читалень»¹. Пришліт також в редакцію «Буковини» 50 прим. або и більше, так як казав мені недавно Попович (власний єи редактор), що він постарась о их розпродане. Крім сего, добре би було, якби сьте вислали осібно «Питання про читальні»² для долученя до «Буковини». Так само траби зробити и з «Батьківщиною», понеже книжка не всюда дійде, а «Батьківщину» мают майже всі читальні. В Коломиі може занятись розпродажею «Читалень» Николай Кейван³, уч[еник] IV кл[асу] гим[назії]. На случай, що конфіскати «Про віча»⁴ не знесут, обіцяв Попович видати их під зміненім титулом в Чернівцях, розумієсь коштом тамошних людей. Тому в данім случаю най п[ан] Павлик відошле их просто до Поповича, а и дальші брошурки най там видає. Число «Буковини» разом з висилкою стоить 20 зол. Я відписав вже давно Арабажинови взглядом відомої бібліотеки⁵, однак він

¹ Йдеться про видання: Павлик М. Про русько-українські народні читальні / М. Павлик. – Львів : Накладом Івана Франка. З друкарні Товариства ім. Шевченка під зарьядом К. Беднарського. – 1887. – 188 с. Книжка вийшла як 2–3 випуск видавничої серії «Наукова бібліотека».

² Йдеться про окрему відбитку долучених до книги М. Павлика «Про русько-українські народні читальні» розділу «Питання про читальні» (С. 185–188).

³ Микола Кейван – приятель І. Франка і К. Трильовського зі Снятинщини. Як зазначив П. Арсенич (Арсенич П. Прикарпаття в житті Каменяра / П. Арсенич. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1996. – С. 62–63), М. Кейван «запрошував І. Франка до Карлова виголосити промову на відкритті читальні 1884 р., щоб “Покуття наше до мирної душевної праці побудити, спровадити на праву дорогу”. На жаль, не вдалося встановити, чи був Франко у цьому селі». М. Кейван листувався з І. Франком, натомість той надсилав йому книги. За сприяння М. Кейвана І. Франко познайомився з Грицем Запаренюком.

⁴ Йдеться про видання: Про віча / Зложили вкупі Д. В. і П. К. [М. Драгоманов, М. Павлик] ; видав Г. Р. Молодик. – Львів : З друкарні імені Шевченка, 1887. – 64 с.

⁵ Костянтин Арабажин (1865 (за іншими джерелами 1866) – 1929) – український і російський письменник, літературний критик, історик, журналіст. Знайомий І. Франка, випускник Київського університету, який разом з групою киян брав участь у третій мандрівці галицького студентства 1885 року. Згодом К. Арабажин перейшов з українофільських на русофільські позиції. У Франковому архіві, що зберігається в Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка наявні 10 листів К. Арабажина до І. Франка, серед яких є лист, писаний з Києва 15 жовтня 1887 року (ЛЛ. – Ф. 3. – № 1602. – Арк. 275–278) у справі згадуваної бібліотеки. У листі

нічого не відписує. Казав Попович, що він би перепер переняте єи до Черновец, щоби лиш знав які книжки, и кілько стоятиме перевіз. Федькович скінчив вже 3 акти драми «Богдан Хмельницькій». Він цілковито упавший чоловік і слуга єго (форисіц) старшує над ним а нераз и побиває. Він тепер виключно під впливом Стоцкого¹ та Поповича. Зо Стоцким говорилисьмо о ваших «Панських жартах»². Він каже, що перед 48 р. ані не було ще такого попа, щоб з народом держав, ані вже такого пана, щоб попа на паньщину гнав. Пізнав я також Є. Ярошинську³, дочку сільського учителя в Брідку, п[овіт] Вікно (Окна) на Буковині. Она пробувала вже своїх сил літературних в «Буковині». Дівчина се досить очитана в німецькій та російській літературі, а з нашої не дуже много знає. З ваших писем не читала майже нічого, тому сли можете, вишліт єи дещо, так як она небогата, а таланту шкода.

Поздоровляю Вас щиро з поважанєм

Кир. Трильовській
Будилів 12 / I [18]88. п[овіт] Снятин
ЛЛ. – Ф. 3. – № 1602. – Арк. 441–442.

№ 5

Sniatyn, 25.VIII [18]88

Dziś odbyła się zapowiedziana w «Dile» uczta w rezydencji za niej nieproszonego kandydata p[ana] Mojsy. Byli tam przytomni jak «Dilo» zapowiedziało – bo «Dilo» czasem bardzo domyśluje – i bardzo wysocy dygnitarze i bardzo niscy swiata urzędowego. Tylko w jednym względzie domyślaność «Diła» mniej była dokładną, mniemało bowiem że tylko duchowieństwo powiatowe będzie obecne, a temczasem pojawił się i ks. biskup Pelesz, który w mitrze solenną mszę – za zdrowie i powodzenie pani Stefanjwej – jak jedni twardzą, za udanie się wyborów przeciw woli narodu – jak twerdzą drudzy – odprawił.

Ponieważ ofiara Bogu przyniesiona przez samego Przeoświaszczonego jak [не

про бібліотеку серед іншого сказано таке: «Єсть у Києві одна бібліотека, котра десять літ була відкрита для читаючої публіки, і от уже три роки [отже, 1884 р. – Я. Г.] уряд заборонив єї і закрив. Чия вона, як склалась і усе таке, ніколи говорити та й не приходится в листі. Досить сказати, що бібліотека дуже гарно підібрана і сформована в найкращі пори нашого життя. [...] Бібліотека має більш як півтори тисячі книжок (російські журнали – всі найкращі, беллетристика наша і перекладна, а що найважнійше – дуже добрий науковий одділ як російських так і європейських писателів по питанням соціально-економічних а також громадських». Далі у листі сказано, що К. Арабажин бере на себе транспортування цієї бібліотеки до Львова, де вона тимчасово (від 5 до 20 років) зберігатиметься.

¹ Степан Смаль-Стоцький (1859–1939) – мовознавець і педагог, визначний політичний, громадський, культурний і економічний діяч на Буковині, дійсний член НТШ (з 1899) і ВУАН (з 1918), професор Чернівецького університету, посол від національно-демократичної партії до Буковинського сойму (1904–1910).

² Йдеться про поему І. Франка «Панські жарти», яка увійшла до виданої 1887 року поетичної збірки «З вершин і низин». У 1893 році поему було перевидано окремою відбиткою.

³ Євгенія Ярошинська (1868–1904) – українська письменниця, етнограф і педагог. Працювала сільською учителькою на Буковині, збирала і записувала народні пісні. Була активною діячкою жіночого руху в Галичині.

відчитується. – Я. Г.] jest bezskuteczną być nie może, to wkrótce się dowiemy, czy to też za zdrowie pani Stefanowej, czy też za udanie się wyboru była intencya Przeoświeczonego.

Wielmożny Panie Redaktorze!

Proszę zmienić posłaną korespondencyę, że miejscowość w której odznaczył się p[an] Falkowski swie się Kilichów a nie Krasnostawce. Bliżej cała sprawa opisana jest w 178 N «Diła» – resztą proszę nie zmieniać.

Jeszcze raz oświadczam, że agitujemy przeciwno «ormiańsko-żydowskiemu» a nie «polskiemu» kandydatowi.

List włościanina wywołał okrótną hecę w Sniatynie, a tych niewiele ekzemplaży «Kurjera» które idą do Sniatyna formalnie rozerwano oddając sobie z rąk do rąk.

Według wszelkiego prawdopodobnieństwa wygrana nasza.

Cyryl Trylowski

[Допис К. Трильовського у верхньому лівому кутку над початком тексту листа]: Proszę się wstrzymać jeszcze ze 2 dni, aż rzesz się wyjaśni czy istotnie – jak [*не відчитується*. – Я. Г.] był Pelesz u Mojsy.

ЛЛ. – Ф. 3. – № 1602. – Арк. 769–770.

Переклад:

Снятин, 25.VIII [18]88

Сьогодні відбувся оголошений в «Ділі» прийом в резиденції за найнепрошенішого кандидата пана Мойси. Були там приявні як заповідано – бо «Діло» часом дуже домислює – і дуже високі особи і дуже нижчі світу урядового. Тільки в одному пункті домисл «Діла» був менш докладним, зокрема в тому, що буде присутне тільки повітове духовенство, а тим часом появився і ксьондз біскуп Пелеш¹, який в мітрі урочисту мшу за здоров'я і поведження пані Стефановой, як одні твердять, за вдалі вибори проти волі народу – як твердять другі – відправив.

Оскільки жертва, принесена Богу через самого Преосвященного [*не відчитується*. – Я. Г.] безрезультатною бути не може, то незабаром довідаємося чи то за здоров'я пані Стефановой чи за вдалі вибори була інтенція Преосвященного.

Шановний Пане Редакторе!

Прошу внести зміни у післану кореспонденцію: місцевість, в якій відзначився пан Фальковський називається Кіліхів, а не Кrasноставці. Детальніше ціла ця справа є описана в № 178 «Діла»² – решта прошу не змінювати.

¹ Юліан Пелеш (1845–1896) – греко-католицький церковний діяч, богослов, висвячений 1867 року. Перфект Генеральної духовної семінарії і ад'юнкт богословського факультету Львівського університету (1872–1874), парох церкви св. Варвари у Відні (1874–1883) і ректор тамтешньої духовної семінарії, від 1885 року – перший єпископ Станіславівський, з 1891 року – єпископ Перемиський, автор богословських творів українською та німецькою мовами.

² Йдеться про публікацію : Рухъ wyborчій // Діло. – 1888. – № 178. – 12 (24).08. – С. 2. У ній серед іншого сказано: «Въ Заболотовѣ – якъ вѣдомо – одбувся такій передвыборчій

Ще раз засвідчую, що агітуємо проти «вірменсько-жидівського», а не проти «польського» кандидата.

Лист селянина викликав великий сміх в Снятині, а тих декілька екземплярів «Кур'єра», які приходять до Снятина, буквально розривають, передаючи їх з рук в руки.

Згідно з найбільшою правдоподібністю виграна наша [справа].

[Допис К. Трильовського у верхньому лівому кутку над початком тексту листа]:
Прошу затриматися ще з 2 дні, допоки річ не проясниться – як [не відчитується. – Я. Г.] був Пелеш у Мойси.

№ 6

Високоповажаний Пане!

Посилаю Вам допись про наші виборчі кавалки, і прошу Вас дуже постаратись о се, щоби єї «Куґґеґ» приняв. Вправді она може за обширна, але за Снятин майже нічого доси в «Куґґеґу» не було, а то що було – зі сторони Мойсюків. Най отже нам посвятять вже тих 2, 3 шпальти, а за то знову не скоро, але порядну допись напишем. Впрочім обіцяли депутації нас попірати. Томуто допильнуйте ласкаво, щоби се помістили, окрім того зверніт їх увагу, щоби не всякому духови вірили, бо помістят знову таке як допись про справоздане Мойси, де самі безличні брехні. Здаєсь мені – що сего року повинні ми виграти, бо якось і в самім Снятині починає поволи іти. Ганкевич Ник[олай]¹ (п[ошта] Сн[ятин]) просить Вас, щоби се вислали єму 5 прим. «Спом[инів]» Др[агоманова] ч[астина] II і по одному ч[астини] I, «Переб[ендю]» і «Каїна»². Ще раз прошу Вас щиро допильнувати сеї дописи, бо се для нас дуже важне – наразити Мойсюків на сьміх. Депутація дуже довольна прийнятям у Львові і нарід вельми цікаво слухає єї оповідань.

пирь вь готелю жида Вольфрома. Аранжеромъ бувъ таки самъ секретарь ц. к. староства п. Адамъ Вагнер и пупиль того жь, п. Мойса. Вь Снятинѣ дня 16 с. м. дѣлося таке саме вь склепѣ п. Амировича. Запросины вийшли зь дуже поважної сторони, бо одь п. Телявско-го, ц. к. урядника податкового. Ще одинь такій пирь маєся одбути – якь кажуть – дня 25 с. м. вь самой столиці непрошеного кандидата на посла п. Мойсы. Запрошени мають бути вже не войты и писарѣ, але велика и мала шляхта, урядники и духовенство».

¹ Микола Ганкевич (1869–1939) – політичний і профспілковий діяч, організатор українського робітництва в Галичині, один із засновників Української соціал-демократичної партії в Галичині, член Головної Української Ради (1914–1917), заступник голови Загальної Української Національної Ради у Відні (1915), редактор газети «Воля» (1900–1907). Був членом «Академічного братства» і одним із ініціаторів видання журналу «Товариш», редактором якого був І. Франко. Листувався з І. Франком.

² Перераховано опубліковані 1889 року книжки з «малої серії» «Літературно-наукової бібліотеки», яку видав І. Франко: *Шевченко Т. Перебендя / Т. Шевченко*; з переднім словом Ів. Франка. – Львів : З друкарні Товариства імени Шевченка, 1889; *Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867–1877) / М. Драгоманов*. – Львів : Накладом Товариства ім. Шевченка, 1889. – Ч. 1. – 47 с., Ч. 2. – 150 с. Що ж до названого «Каїна», то це може бути Франків переклад містерії Дж. Г. Байрона, виданого у Львові 1879 року як п'ятий випуск «Дрібної бібліотеки», а може бути і Франкова поема «Смерть Каїна», опублікована окремим виданням 1889 року як третій випуск «Літературно-наукової бібліотеки».

Поздоровляю Вас і вашу Добродійку щиро ваш Кирило Трильовський
Будилів 4 / 6 [18]89

Вишліт також сли зможете з пару прим[ірників] дотич[ного] числа під моєю адресою.
ЛЛ. – Ф. 3. – № 1607. – Арк. 215–217.

№ 7

Високоповажаний Пане!

Посилаю Вам першу частину мого оповідання. Зачав я єго писати для Самійленка, котрий хотів видати якийсь збірник¹, і тому старавсь я так писати, щоби цензура не дуже черкала. Але бачу на Україні таки сего не пустять; тому лучше най «Товариш»² зужиткує. Вже є і друга часть готова, а третю може ще перед вандрівкою допишу. Думаю, що вже і з сего, що Вам посилаю, можете осудити чи се щось варте чи ні. В другій частині критикують селяне повстаня деяких попів, а одного хвалять і дальше Заг[альні] Збори. В третій будуть вечерниці. Всьо дієсь одної днини. Старавсь бути об'єктивним і змалювати вірний образок читального руху. Всі майже лица взяті з природи.

Черновецкі люде просять Вас дуже, щоби «Товариш» печатав ся желехівкою. Ріжниця – кажуть – буде невелика, а буде одностайність і недоброжелателям замкне ся рот.

1 випуск мого Збірника³ уже печатаєсь і вийде перед вандрівкою (також желехівкою) лиш з частею фінансовою круто. Сли будете писати до кого на Україну, то згадайте про моє видавництво, і запросіт до уділу так в творах, як і грошах. На «Відповіді» – здаєсь страчу. «Буковина» від сльідуючого числа печататимєсь фонетикою. Сли ваша ласка, то звольте відписати, чи моє оповіданє приймете.

Поздоровляю Вас щиро. З найглубшим поважанєм К. Трильовській.
Будилів, 5 / 7 [18]89

п[овіт] Снятин.

ЛЛ. – Ф. 3. – № 1602. – Арк. 701–702.

№ 8

Високоповажаний Пане!

Будьте ласкаві допильнувати, щоби письмо Запаренюка⁴ не змінювано, бо перше – зробило тут незвичайне враженя. Лиш єго імени не наводіт (в підписі). Залучену картку від мене прошу доручити редакції, і також допильнувати, щоби всьо поміщено. «Дѣло»

¹ У другій половині 80-х років XIX століття Володимир Самійленко мав намір видати збірник творів різних авторів, який планував назвати «Весна». В. Самійленко запрошував до участі в збірнику багатьох українських авторів, але книга так і не вийшов друком.

² Ідея видання журналу «Товариш» виникла в середовищі «Академічного братства» у Львові і К. Трильовський був одним з її ініціаторів, а І. Франка запросили стати редактором. Наприкінці липня 1888 року вийшло перше число журналу, яке стало і єдиним, хоча вже збирали матеріал на другий номер. Творів К. Трильовського у «Товариші» опубліковано не було.

³ Йдеться про літературний збірник «Вперед», виданий К. Трильовським 1888 року.

⁴ Гриць Запаренюк – селянин зі села Вовчківці на Снятинщині, відомий промовець на радикальних віче, активний учасник радикального руху, приятель І. Франка, В. Стефаніка, Леся Мартовича. На основі оповідей Г. Запаренюка В. Стефанік написав новелу «Дід Гриць».

стріляє дурницю за дурницею, так, що не може собі вже ради дати. Скорочує дописи і опускає найважливіше. І так опустило про гостину Пелеша. Допильнуйтеж, щоби бодай Кугґег нам дав сатисфакцію, бо газети не хотят рухати попів, а тут не мож з ними видержати. Скотство одно за другим.

Особенно просим, щоби нам не обтинати писем, бо таким чином звичайно всьо маснійше відпадає.

Що з «Товаришем»? Чи спасен? Що думаєте о «Впереді»¹?

Здоровлю Вас щиро Кирило Трильовскій
Будилів 26 / 8 [18]89

Змилуйте ся, і підїт до друкарні [Наукового Товариства імені] Шевченка, та допильнуйте, щоби відбито якнайскорше для нас бодай 150 «Микитів Хрунів під деревом іскушення», що колись було в «Зеркалі»². Кліші чейже ще є, а як нема під рукою, то поспитайте за ними. Кошта вернемо, бо чейже не будут великі. Нам се буде дуже помічним. К. Т.

Рух величезний, комісарів пошивають в дурні, а жандарми боять ся.

Лист Запаренюка прошу якнайскорше умістити.

ЛЛ. – Ф. 3. – № 1602. – Арк. 771–772.

№ 9

Високоповажаний Пане!

Думаю, що повірите мені, коли Вам скажу, що письмо Ваше зділало мені велику прикрість. Але я таки почасті сам винен нашому непорозуміню і тому приймаю тих ваших терпких пару слів, яко річ в певній мірі заслужену. Але возміт на увагу – нічо так сильно не надаєсь до витворюваня непорозумінь як письмо, а до того еще коротке побіжне, писане з поспіхом. Ви же могли чей замітити, що тих моїх пару уваг було власне серед таких обставин написане. Мені много хотілось нераз Вам написати про «Народ» – але постановивем собі вздержатись на якийсь час від всяких «патріотничаній»; не мігем однакож вдержати, щоби не кинути пару уваг при пересилці сеї банки, а річ ясна, що на відтинку переказовім мусівем ся виражати в дуже зв'язлий і добитний спосіб. Було там без сумніву пару іронічних заміток – алеж, хочби они були еще раз так острі – не повинні Ви преці зараз припускати, що я вже цілком против Вас стою, і цілу вашу працю за ніц маю. Виж преці зі мною з давна вже знаєтесь, і знаєте також добре мої погляди. Після мене – ми не ріжнимо ся цілковито що до Standpunktu, з якого глядимо на рускі справи – а заходить лиш ріжниця втоди, коли сходимо на поле практичних

¹ «Вперед» – літературний збірник, виданий 1888 року К. Трильовським у Чернівцях. На це видання у польськомовній «Prawd-i» І. Франко опублікував рецензію польською мовою під назвою «Збірка К. Трильовського» (першодрук: «Zbiorek K. Trylowskiego», вперше опубліковано в газеті «Prawda» 1888, 29/17 вересня, с. 463–464).

² «Зеркало» – сатирично-політичний двотижневик, який виходив у Львові упродовж 1882–1886 років (у 1884–1885 – під назвою «Нове Зеркало») під редакцією Корнила Устияновича, спрямований проти москвофільства. І. Франко співпрацював у цьому часопису.

питань, а іменно: як наші погляди переводити в жите. Тут отже виходить зараз на верх ріжниця між нашими індивідуальностями: Ви ділатель кабінетний, – я – практичний агітатор, і що з тим іде зараз в парі. Ви – ідеаліст, і то ще крайний, я же гляджу на річи більш реально, бож і маю спосібність приглядатись ім ближше чим Ви. Річ певна, що если розходиться о «quantum», то моя діяльність против вашої дуже незначна, бож нема в мене ні тої витревалости, ні того супокою, що у Вас. Але ту знову винна ріжниця, яка між нашими вдачами зходить. Впрочем, я се дуже добре сам знаю, як не менше і се, що если єсьм тепер такий, який єсьм, то маю за се подякувати вашій Франковій школі. Тим більше отже муїло мене діткнути, коли Ви до мене стали говорити якби до яко відступника і зрадника поступового табору! Самі преці признаєте, що пораду приймете і від найменшого – не цурайтесь адже і моєю. Я виджу зблизка, що народови приступне, а що ні, що єму поможе, а що пошкодить – чомуж отже малибсьте ігнорувати мої заміти в сїм напрямі зділані; тим більше, що як малисьте сказати в Стецевій – Ви ще ніколи не були в народній читальни. А що до того, чи пишете популярно – то спспитайте хочби Даниловича¹ – що він Вам скаже про декотрі ваші статі. Но, але Ви і самі признаєте, що не всьо Вам удасть ся популярно написати, і я з Вами вповні годжу ся, що причиною сего єсть в неمالій части ваше перетяженя роботою, брак здоров'я і взагалі погані відносини матеріяльні. Я і так подивляю вашу незвичайну працьовитість і незламність і лиш то мене дуже болить, що, як з ваших слів видно, Ви думаете, що я про всьо то забув, і цілком на се не кладу ваги! Єще гллубше вкололисьте мене, споминаючи про 1 зол. титулом предплати – і даючи мені тим способом притик, що я не стараюсь помочи вашому ділу. Я Вам однак скажу таке: що до мене самого, то я вправді маю що їсти, але грошей – ані шеляга, отже годі мені помочи Вам. Між людьми майже не бувало – але все-таки придбавем Вам 5 предплатників. А що если лиш можу і маю чим – стараюсь добрим людям і добрій справі помочи – то се чейже знаєте. А вже не знаю з відки Ви прийшли до того заключеня, що я хтів брати до цензури ваші статі в «Батьківщині»? Я ж навіть старав ся не висказувати Вам своєї думки про ваш вибір «Арного» для «Батьківщини»², щоби Вам тим прикрости не зробити, а навіт старавем ся єго видати, хоч своєю дорогою, крім банки даної мною, від своїх товаришів нічого не зібравем.

Послухайте нарешті ще раз. Знаю і подивляю Вашу працю, а колим перечитав ваш лист до Дан[иловича] про стан матер[іальний] «Народа» – то і справді дивуюсь як Ви еще не закинули всього до 100 чортів. Але коли вже даєте мені позволене поповчити Вас про партію – то послухайте і се що слїдує, хотя годі тут широко розписуватись.

«Буковина», «Русская Правда», а почасті і «Р[уська] Рада» велике зло заподїяли, несучи роздор межи сам нарід. Декуда, от пр. в декотрих селах на Буковині повста-

¹ Северин Данилович (1861–1942) – український адвокат, один із засновників Української Радикальної Партії, до Першої світової війни – громадський діяч на Покутті.

² Мабуть, ідеться про оповідання з норвезького мужицького життя «Арне» Б. Бернзона, яке у перекладі М. Павлика було опубліковано без закінчення у часопису «Батьківщина» 1889 року (№1, С. 4–10; № 3, С. 30–34; № 4, С. 44–48; № 6, С. 66–68; № 9, С. 99–102; №13, С. 163–165; № 14, С. 178–181). Причетність І. Франка до цієї публікації невідома. Франкових перекладів під такою назвою не знайдено.

ли літерально партії москво- і укр[аїно]фільська і через сварки упав там весь рух. В Галичині сего ще не видно, але єслибисьте почали дальше товчи людям про партії, то они справді зачнуть до сего пристращати ся, збавляти собі тим час, аж нарешті повстане роздор, і піде нарешті – коли возьмем на увагу тугий степень інтелігенції спорючих – на поле найбезглуздійших сварок. Розуміє ся, що втуди про якусь організацію народних сил – пиши на Бердичів! Ціла адже штука в тім, щоби о скільки можна тримати нарід оподалеки від партійних спорів, а до сего доведе найлучше сли буде ся про них мовчати. Всякі «Русскіі Слова» і т. п. тра попросту «todschweigen»* – а тим часом подавати народови науку і поради безпосередно практичні! «Народ» вступив істинно в части на ту дорогу як показують статі Дан[иловича] і Франка.

Дальше. Кажете, що я не розумію, що Ви о партіях думаєте. Я розумію Вас так: І укр[аїнці], і москвофіли повинні злучатись разом в стараннях для робітного люду. *Pium desiderium***! а то головно тому, що кацапи навіть не будуть вашої газети читати. От порахуйте на пробу: кільки кацапів маєте між своїми предплатниками? – Слибисьте отже дальше ішли тою дорогою, показалибисьте ся неулчнійшим ідеалістом, котрий ані не думає числитись з фактами, але для властної пози – потрафить навіть дійстність посятити. Впрочім поспитайте хочби Гаморака¹ – що він скаже на се, що Ви роз'єднуєте народ, та гадаєте ще й кацапів затягнути у поступовий табор! А доки що – прошу Вас дуже – не ігноруйте так дуже моїх слів; їх чейже не упір диктує, а найсильнійше, на досвідченю оперте пересвідчення. Повинно бути се для Вас чейже ясним – що колим грозив проти Вам контрагітацією – був се радше спосіб заявленя свого невдоволення.

Приїміт отже сих пару слів за виясненя з моєї сторони; думаю, що повинні они усунути мале се непорозуміння і привернути назад дружні зносини між нами. Тому-то просивбим Вас о пару слів відповіди хотяби карткою. А за сим словом поздоровляю Вас щиро ваш К. Трильовскій.

Будилів 23 / 2 [18]90

Просивбим вас дуже постаратись враз з п. Ф., щоби поміщено в Kurjerі мою допись.

ЛЛ. – Ф. 3. – № 1634. – Арк. 541–544.

№ 10

[грудень 1890 – початок 1891 рр.]

Високоповажаний Пане!

Двох заводів дізнав я, перечитавши послідне число «Народа». Довідаєм ся іменно, що він не буде виходити що тиждня, як про се говорив мені Др. Дан[илович], а друге – що і про заповіджене нове видавництво для народа² не чути нічого. З першим

* Замовчувати (нім.).

** Найкращі побажання (лат.).

¹ Кирило Гаморак (1835–1909) – український культурно-громадський діяч, один із членів радикальної партії.

² Думка про видання нової газети для народу фігурує у статті М. Павлика «Наші селяне й радикалізм» (Народ. – 1890. – № 23. – С. 366–368). У статті, зокрема, констатовано, що «Народ» для загалу наших сільських людей замало зрозумілий і за мало тикає їх без-

еще можби погодитись, хотя в виду чим раз горячіших партійних борб і недалеких виборів буде се для радикальної партії дуже не вигідним, що лиш раз на два тижні зможе піднести свій голос. Але если справді малибисмо в таку важну хвилю, як тепер, лишитись без ніякого популярного письма – то се булоби справді дуже сумно і рівнало би ся цілковитій резигнації з практичної роботи та з впливу на нарід. Знаєте преціж дуже добре, що «Народу» нарід не розуміє і дуже слабо его читає (бодай у нас) як також і се, чого наші люде (як нпр. Думка¹) домагають ся. Думаю, що для партії буде річею перворядної ваги, щоби вислати на той рік у Відень бодай одного радикала і мусите здаєсь про се знати, що Данилович має великі шанси перейти. Та щож станєсь з цілою справою, коли не буде попросту де рота вітворити, ані ніякої відозви оголосити, коли взагалі не буде де і як вияснити народови цілу ситуацію, і що властиво іде при всіх теперішних галицко-руских гецах?! А річи стоять так, що з «Батьківщиною» мусить ся рішучо зірвати, бо се популярне видане або і передрук «Дѣла» – але щож преці покласти на єї місце, за чим агітувати? Чи за «Русским Словом»? Годі преці зі взгляду на кількомісячну потребу его вводити до читалень, щоби потім знову викидати. А дотого нема і найменшої певности, що оно буде так дуже попірати радикальні стремленя, а противно – можна сподіватись, що і против радикалів оно виступить. Так отже будем мусіли бути засуджені на цілковиту пасивність, бо без часописи абсолютно не мож буде нічого вдіяти, а до того «Батьківщина», котру дотепер в браку ліпшого чого піддержувалось, буде забивати людяма баки, так що попросту годі буде і виступати проти неї, сли не буде де уже перед тим народови витовкувати, чому єї за ворожу треба уважати. Одним словом прийде ся попросту сидіти безчинно і хиба скреготати з немочи зубами, бо до чогось позитивного братись – буде абсолютно неможливим. А маєте знати – сьвідомі люде між народом не так то дуже наглять ся за угодою². І так н. пр. передові

посередних справ» (С. 366). «Сю справу ми взяли сими днями під обрану і постановили розв'язати єї радикально, т. є. видавати, від нового року, ще одну осібну газету для наших сільських люде, газету, котра буде йти в той самий бік, що “Народ”, тільки що буде тикати безпосередні, практичні справи наших робітних люде» (С. 367).

¹ Павло Думка (1854 (за іншими відомостями 1864) – 1918) – селянин, галицький поет, громадський і політичний діяч. Член-засновник Української радикальної партії, посол до Галицького сейму (1908–1918), член Української Національної Ради ЗУНР. І. Франко опублікував статтю «Із поезій Павла Думки» (Народ. – 1890. – № 7. – С. 99–101).

² Йдеться про усну угоду (домовленість), яка була укладена українськими послами з австрійським урядом і намісником Галичини в австрійському парламенті 25 листопада 1890 року. За цією угодою налагоджувалося порозуміння поляків з галицькими українцями цінною незначних, але зручних для уряду поступок. Угода ця прибрала назву «нової ери» і профункціонувала до 1894 року, зазнавши відтак фіаско. Лідерами цієї «угодовської політики» (чи «політики нової ери») були Олександр Барвінський, Анатоль Вахнянин, Юліан Романчук та інші. Радикальна партія, і зокрема І. Франко, стали відразу опонентами цієї угоди. Ставлення до згаданої угоди Радикальної партії та І. Франка перейняла потім радянська історіографія, вважаючи цю політику зрадницькою, запроданською. Однак політика ця дала і деякі позитивні наслідки: це – відкриття кількох гімназій з українською мовою викладання, заснування у Львівському університеті кафедри історії Східної Європи, на яку 1894 року запрошено викладати молодого Михайла Грушевсько-

снятинські міщане її цілком противні і вельми наслаждались статєю «Міняй кріцу...»¹. Єсть отже на кім опертись – але возьміт се на увагу, що «Народа» лише дуже мало розуміють. І так на «наradі економічній» мусівею одному селянинови (з Джурова) добре так викладати, що таке колективізм та таке інше. При тім і на се не мож забувати, як деморалізуючо вплине на всіх більше тямучих людей між народом (нпр. на Думку), если обіцянка дана в «Народі» що до популярної часописи – не сповнить ся. Щож тут робити, що починати? В такім положеню і найзавзятійший стратить надію! Томуто не вже прошу, але закликаю Вас та цілий егзекутивний комітет – зберіт всі сили до купи та возьміт ся конче до популярного видавництва. Розуміє ся – нема як тратити часу, бо з новим роком висилає ся предплату, отже що має іти на «Батьківщину» моглоби іти на нашу часопись. Навіть, еслиби не було виглядів удержати її надаліше, – мусить она виходити бодай до кінця виборів. Можнаб нпр. видавати її тепер що дві неділі, а потім лише раз на місяць. Але я пересвідчений, що если би дотичне письмо було ультра-популярне, еслиби ся спустило троха з катонізму і зробило ся в нім відповідне місце і для чабарашків та жартів, що оно би стануло скоро на власні ноги. Бож і «Батьківщина» не така то дуже популярна (нпр. бесіди послів) – мусіла би тоже поволи уступити на бік. Що до сторони формальної – годіби звати нове письмо «Сельянином» вже задля зарозумілости міщан, але назвіт напр. «Народним Голосом». Данилович казав, що Ви малиби головню редагувати его. Та знову від Ганк[евича] чую, що власне противно: Павлик «Селянина» а Ви «Народ». Думаю, що не булоби се добре, так як Ви маєте більше популяризаційного таланту (нпр. ваші статі про вибори в «Батьківщині»). Розуміє ся, не запізнаю сим цілком доброї волі Павлика. Отже ще раз звертаю вашу увагу: не забувайте за популярне письмо! Най буде і невеличке об'ємом – але най буде!

Що до ситуації в повіті – то річ така: хотя дехто з попів і п'ялить ся до романчукового виступу – то се ще нічого не вадить. Впливу на наradі они не мають. З Карлова вислав здаєсь Курп'як адресу довіря Ром[анчукові]², підписану селянами, але се ще цілком не змінєє річи, бо можби в тім самім селі зібрати підписи і на противну адресу. Як прийде що до чого, то не мож обавляти ся угодовців, бо попи у нас з народом майже не сходять ся, тіже щось варті – будуть так само з нами, як були доси. До того Данилович – личність між народом добре звістна, а в Коломийщині здаєсь і декотрі кацапи за ним підуть. «Народні спілки»³ – если розумієсь Коломийці добре до них возьмуть ся – ще

го, затвердження Олександра Колесси та Кирила Студинського кандидатами на кафедру славистики у Чернівецькому та Львівському університетах.

¹ Йдеться про статтю «Міняй кріцу за лошіцу!», опубліковану в 23 числі «Народу» 1890 року за підписом: «Редакція».

² Юліан Романчук (1842–1932) – визначний політичний, громадський діяч, багатолітній провідник галицьких українців, письменник і журналіст. У 1883–1895 роках – посол до Галицького сейму, з 1890 року – один із творців так званої «нової ери», посол до австрійського парламенту (1907–1910, 1916–1917).

³ «Народні Спілки» – економічно-просвітне товариство в Коломийі, засноване 1890 року, одним зі спізасновників якого був К. Трильовський. У повідомленні про заснування товариства йшлося: «Товариство має працювати в покуцкій частині Галичини над піднесеннем добробиту й просвіти народу через закладане по містах, місточках і селах “Народних

лучше приготовлять терен до виборів. Що до думок інтелігенції про згоду – то я нпр. в Снятині не знайшов нікого, ктоби на ню годив ся. Здаєсь і на збір «Народної Ради» не поїхав з нтелігенції ніхто, крім мого старого, але сей абсолютно не має ніякого впливу. Уже пішла вістка по Снятині з міродайних сфер, що у нас буде кандидувати Савчак¹; так і виходить з єго залицянь (листовних) до попів. Се би було єще не зле, бо він – вибачте за слово – бздик, адже борба булаби легка. Небезпечним бувби лише такий Вахнянин².

Павлик мав щось відказувати на мене, що я єму рекомєндую людей, котрі опісля цілком не показують ся радикалами. Я однак не нагадую собі нічого подібного. Най лиш він не думає, що тут тай в Коломийщині нарід – то задокументовані радикали! Таж доси навіть єму ніхто і програми радикалів популярно не вияснив. Всьой вплив лежить доси лише на довірю личнім до людей, котрі власне є радикалами. Але о свідомім радикалізмі між народом (раз на те йде) не може бути і бесіди. Се і найважнійший аргумент за популярним видавництвом.

Тепер ще зверну увагу вашу на те, що комітет редакційний повинен більше класти уваги на печатні статі. Тоді можеби не називано поєдинків радикальними поступками³. Було се тим дивнійшим, що вже на нараді 4 / 10 мав Охримович⁴ чіпнути Ок[уневсько]го

Спілок”, опіку над ними й спомаганє їх, поучуванє народа устно й письменно, закладанє читалень, бібліотек, кас ошадности і позичкових, зсипів збіжа, промислово-торгівельних спілок і склепиків, набуванє доброго насіння, машин, приладів господарских, устроюванє вистав господарских і промислових, взірцевих господарств і варстатів, висиланє вандруючих учителів, устроюванє відчитів і практичних демонстрацій рільничо-промислових, научних і забавних вечерниць по містах, місточках і селах, і видаванє популярних часописей і книжок неполітичного змісту» (Руске економічно-просвітне товариство // Народ. – 1890. – № 24. – С. 407). Статут товариства підписали Т. Окуневський, І. Герасимович, С. Данилович, О. Печерський, Т. Печерський, К. Трильовський та К. Гаморак.

¹ Дем’ян Савчак (1847–1912) – громадський діяч, за фахом – суддя, посол до Галицького сейму і член Крайового виділу в 1889–1901 роках, член Народного комітету національно-демократичної партії, один зі сподвижників райффайзенівського типу кооперативів у Галичині.

² Вахнянин Анатоль (1841–1908) – український композитор, письменник і літературознавець, громадський і політичний діяч. Відомий як ініціатор і перший голова низки українських товариств («Січ» у Відні, «Просвіта», Руське товариство педагогічне у Львові тощо). З 1893 року був обраний послом до австрійського державного парламенту у Відні. Упродовж 1890–1894 років разом із О. Барвінським репрезентував на політичній арені т. зв. угодову політику (чи політику «нової ери»), яку в 1895–1896 роках продовжив під знаменом Українського католицького союзу.

³ Натяк на те, що як шляхтич Т. Окуневський 1889 року бився на дуелі через суперечку в Сеймі з польським послом Томиславом Розвадовським і переміг його.

⁴ Володимир Охримович (1870–1931) – адвокат, громадсько-політичний діяч, журналіст, фольклорист, дійсний член НТШ. Один із членів Радикальної партії, співробітник і дописувач часописів «Народ», «Житє і Слово», один із засновників Національно-демократичної партії (1899), редактор газети «Діло».

за сей радикальний поступок¹. Взагалі ч[исло] 23² вийшло якесь дуже покавальцьоване [Далі текст уривається. – Я. Г.]

ЛЛ. – Ф. 3. – № 1612. – Арк. 549–552.

№ 11

Високоповажаний Пане!

Подаю Вам в залученю цікаву вістку для «Kurjer» характеризуючу дуже наглядно понятя польської бюрократії що до денунціяції. Лише постарайтесь щоби се прийнято. Згаданий господин є се Йоркаш, а гістьми, що були в Гар. [Герасимович? – Я. Г.] – я та Ганкевич. Є тут тепер Гінсберг не знаю в яким ділі.

Дуже Вас прошу о слідуочу річ: справу мого арештованя і wyświecenia хотять видимо в заболотівскім суді робити і тому тра єї конче ще раз порушити публично в «Kurjer-i». Звольте отже се зробити на підставі звістки поданої мною в своїм часі, а сли затратилась – донесіть мені безпроводочно карткою.

Се би було вопіючою до неба кривдою, если би мало на нічим скінчитись, і одинокій орган свобідної думки у нас «Kurjer» лишив мене з нічим, без ніякої оборони. Треба справі надати розголос, щоби не сьміли такім коштом єї затушувати. Я мушу ту справу як і декотрі другі (арештованя Гулейчука³) вивести на тапет десь заграницею, тому прошу Вас подати мені пару адрес, до когоби удатись. І так нпр. в Росії – чи би не удатись до Doli [? – Я. Г.]. Яка єго адреса? Дальше – в Німеччині. До соціялістичних журналів удаватись хибилоби мабуть цілі, бо би уряд не звертав на се уваги. До кого ж? Я думаю нарешті удатись до котрого з молодоческих послів – але до кого і яка адреса? Може Ви знаєте случаєм. Який властиво орган молодочехів? Narodni listy? Можеби було добре зробити на руки якого молодочеха петицію від мене та Гал[ичан] в справі наших арештовань?

Я сподіюсь, що Ви застановитесь добре над всім тим, і – мимо своєї засади не відписувати – сим разом дасте мені відповідь.

Ми тут маєм досить потрібні інформації щодо зборів народовців по зборах «Просвіти» у Штатмілера. Був там іменно Матковській, швагер Ганкевича. Не пишем однак нічого, бо Ви і так вже десь всьо знаєте. Если ні – напишіть лист до Ганк[евича] – напише Вам.

Яко член Комітету екз-радикальної партії – уважайте Ви добре на «Хлібороба» – та взагалі на Колом[ийську] роботу. До «Хліб[ороба]» дуже там пиняво беруть ся, а

¹ Йдеться про матеріал статті «Радикальний посол» (Народ. – 1890. – № 23. – С. 359. – Підписано: Редакція). У ній повідомлено про відмову Т. Окуневського голосувати у парламенті за згоду між народовцями і москвофілами. «Сими своїми виступами др. Окуневский став фактично на ґрунт одної з головних основ нашої радикальної партії – раціоналізму, став чинно на бік нашої партії та один у соймі спротивився угодовій політиці з усіма єї наслідками, став на бік опозиції супротив правительства в загалі», – прокоментовано цей вчинок Т. Окуневського у названій статті.

² Йдеться про 23-тє число «Народа» за 1890 рік.

³ Онуфрій Гулейчук – селянин із с. Іспас на Буковині. Познайомився з І. Франком на одному з радикальних віч. Передав І. Франкові Іспаський рукописний збірник.

спілки, сли так далі піде, як доси, зроблять сьвітле фіяско. Головна річ – нема кому робити, бо Д[анилович] вчиться, Г[анкевич] клопочесь своєв спілков – але все-таки сей шкодить о стільки, що на всьо дивить ся дуже рожево і за дровами не бачить ліса. Тому скілько раз приїде до Вас – старайтесь розбити ті рожеві мрії – і повернути єго троха до непридатної дійсности.

Не мала біда в роботі практичній, що всюда (присілках) напотицаєсь на страшно індивідуалістичні інстинкти, так що за нашою бравною помочою – вироблятимуть ся благополучні «кулаки»! Так в Тульовій закладають спілку – але лиш 10 люда – а других приймати не хотять. Значить – хотять висисати других громадян.

Біда! тай годі. Треба отже добре розібрати теоретично – як і що робити в практиці, та до чого нам іти. А найголовнійше – людей роботи, діла – тра нам гвалт. Годі роздератись на части, як нпр. я також учитися мушу до ригорозум, а от в тій хвилі власне сидить у мене двох мужиків, що приїхали до мене, щоб завести на збори до читальні в Завадів і читають вголос «Народ».

Уважайте саракі на «Хлібороба» та роздобувайте співробітників. Маю статю про вибори в «Хліб[ороб]». Тра конче помістити, але скаструйте всьо, за що моглиб сконфіскувати. На думку Гамор[ак]а, я по дуже спускаюсь, бо сей хтївби всьо кинути в мляво-солодко-філістерске болото. Огня треба, фервору, бравури, бо інакше мужики задурно не схотять читати, не то платити. Перечитайте ч. 2 «Русск[ой] Правди» (конче) з сего року, а побачите, як сей уміє до народу промовляти та який вплив має у них. Зауважте, що виходить з єго переписки і через то став він (Купч[инський]) якоюсь майже мітичною личностою. Сподіюсь скорої вашої відповіді і szynnego poręczenia w Kurjerie. Здорові були!

Ваш Клим Обух.

Будилів п[ошта] Снятин

29 / 3 [18]91

ЛЛ. – Ф. 3. – № 1607. – Арк. 685–688.

№ 12

Дорогий Пане Франко!

На домаганє мужиків мусим скликувати віче до Снятина на 27 / 2¹. Буде оно важне не лиш для нас, але і буде мати ширше значенє політичне, бо Окуневскій і Гаморак будут мусіли дати заявленя щодо дальшої політики. Треба буде отже ще перед тим скликати Комітет, де они мусят явитись, сказати своє і прийняти всказівки. Уже на сїм Комітетї будете мусіли (во ім'я і з інтересу партії) явитись, бо буде се незвичайно важна справа. Тим паче, мусите явитись на вічу, і розуміє ся – держати реферат. Се вже конечне з сего взгляду, що мусите чейже вже раз «pokazać się ludowi», котрий доси не знає ні одного маститїйшого радикала. До того Ви доконечні для поваги віча, і тому, що будемо

¹ Йдеться про повітове народне віче, яке відбулося в Снятині 27 лютого 1892 року, на яко-му виступали серед інших І. Франко та К. Трильовський. Докладний опис перебігу віча з текстами промов дивись: Гулейчук О. Повітове народне віче в Снятині / О. Гулейчук // Хлібороб. – 1892. – Ч. 6. – С. 41–50.

мати вірогідно сильних опонентів, так що мусим зібрати якнайбільше людей, котріби були міцні в слові і *schlagfertig**. Думаю, що найлучше би було якбисьте взяли реферат шкільний, бо і матеріяли будете могли борше роздобути. Особенно зверніт увагу на слідуочі точки піднесені мужиками 1) Справи кар шкільних – хто тут тепер рішає, і якби устроїти на будуче. Наука польского і німецкого. – Поліпшене долі учителів, їх корпоративна організація з правом вибору інспекторів. – Дальше моглибисьте говорити о законі прасовім, бо маєте маса практики. На всякий случай – старайте ся ще більше людей взяти зі собою, раз – для нарадническої практики – друге для ліпшої мобілізації сил. На вічу будуть ще порушені справи: 1. Загального голосованя; 2. Станових послів; 3. Ради повітові; 4. Рускі надписи на таблицях, руска кореспонд[енція] громад[ська]. 5. Святкованя неділі через ради громадскі (бо терп'ят на тім читальні); 6. Мито і тарифи митові; 7. Оборона від напастей жидівских на торгах і по склепах; 8. Процедура тов[ариств]; 9. Політ[ичне] товариство; 10. Розторговане «Хлібороба» яко мужицкого органу; 11. Народні Спілки.

«Хлібороб» зачинає пускати коріне, і Гарас[имович] енергично взяв ся до него. Та біда, що партія обоятно відносить ся до него, і не дає наукових статей. Розуміє ся, що головна в тім вина – ваша, бо вашим впливом убилисьте на З'їзді справу, і тепер люде попросту до жадного обов'язку взглядом «Хліб[ороба]» не почувають ся. Отже направте справу сим, що самі що гарного нам пришлете. Особенно доконечні нам річи, котріби в делікатний спосіб підривали авторітет церковний, як нпр. Про потопа, Про вік землі, Про інквізицію, Рух Лютер[анський] і реформаційний, Про Гуса і Джіордана Бруно і т. і. Вам всьо то написати легко, бо Ви в сім обстріяні, як нікто із нас – отже пишіт і то скоро. Сими днями маєм дістати перевід «Zawed ekonomicznych» (варшавских), з котрих має ся робити відбитка. Здались би нам в тій цілі рублі, отже при спосібности вдріт що з України.

Най ваш комітет екз[екутивний] не забуває, що має закладати просвітне товариство!! Оно доконечне, так як при его помочи можлиби і друкувати більше і ширити легше. Кажу Вам, що се конечне. Поклавши яких 50 кр. річно (тимчасом) яко вкладку, моглибисьмо зискати масу членів, а тим самим і вплив наш розширити. Впрочім се конечне вже зі взгляду на Ухвалу З'їзду. До того – причинилось би се до зисканя льокалю, де би ваші львівські люде неакадемики сходились.

Дальше: Нам тут доконечні брошури в нашім дусі, котріби ми тут ширили. Люде хотять читати – а не мают що. Отже виберіт що відповідного, що маєте з своїх видань, зложіть відповідно і вишліт нам. Булиб пожадані: «В поті чола», «Без праці»¹, «Про читальні», «Дума про Малед[икта Плосколоба]» і т. і. Дещо призначіть однак до дарованя, щобисьмо мали чим заохотити вибитнійших людей. Се доконечне, бо декотрих дуже цікавих хлопців захоплює нам з під носа Купчанко і взагалі Кацапи.

Здаєсь, будем мусіли основувати тут бібліотеку (так для нар[оду] як і інтел[ігенції]),

* Готовий нанести удар, готовий до бою, рішучий (нім.).

¹ Йдеться про видання Франкових творів: В поті чола: Образки з життя робучого люду. – Львів: Накладом Ольги Франко, 1890. – 320 с.; Без праці (казка) // Зоря. – 1891. – № 15–19. Казка «Без праці» 1891 року була перевидана у Львові окремим виданням.

а найлучше вдаласьби она при «Нар[одних] Спілках». Льокаль і так мусим брати на редакцію.

Ще раз прошу Вас – вплиніт на людей, щоби писали наукові статі для «Хліб[ороба]». Самою політикою мало що вскуроєм. «Народ» також дуже погано робить, що так мало дає науки. Як бачу реформа єго дуже поверховна, бо стало на рубриках самих. Чейже з самого балаканя без науки – публіка на пров[інції] не може стати радикальною! До того, сего, що на моє внесеня ухвалено – не сповнюєсь. Чи подаєсь іменно книжки, котрі варт читати? (польські і німецькі особливо). Чи даєсь відомість о таких «Neue Zeit», «Zeitschwingen», «Głos» і «Prawda»? А они виручували попросту «Народ». Львов'яне знають і самі, що читати, але провінція – хотьби хтіла, не знає що і з відки спроваджувати. Навіт про Bellamy-ого не згадав «Народ» ні словом. А є таке парижске польск[е] виданя за 40 кр.! Направтеж се по змозі. Також доконче треба би уложити виказ книжок до читаня для мужиків. На се однак тра, думаю, праці колегіяльної, а до того між Братчиками чейже повинні найтись сили.

Повстане «Ватри»¹ мене дуже журить, і аж сил маю про ню. А що тільки членів має!

Донесіт докладно як думаете про віче і чи берете реферати. (Впрочім се запитанє даю з куртуазії. Ви чейже мусите бути на вічу і мати реферат. Ми до того з Буковини зтягнем людей). Я здаєсь недовго забавлю в Коломиї, бо дістаю сьвітлу посаду в Вижниці на Буковині.

Здоровлю Вас щиро ваш

Кирило Трильовський

у адвокат[урі] Кавецкого в Коломиї

28 / 1 [18]92

ЛЛ. – Ф. 3. – № 1607. – Арк. 519–522.

№ 13

Дорогий Товаришу!

Дивує мене, що доси нічого не помічаєте в «Киїґґ-і» о тих надужитях, що діють ся в Товмаччині. В 4 і 5 чч. «Хліб[ороба]» є они докладно описані², а особливо рескрипт зі Староства в ч[ислі] 5. Таж се нечувана річ! Зробіт же та хоч тепер, дуже Вас прошу!

Стефанік³ тепер слабий в шпиталю, а перше роблено єму в музею Чарт[орийських] трудности, а до того жоден професор не хтів му порученя підписати.

¹ В 1892–1896 роках існувало у Львові студентське товариство «Ватра» національного напрямку, яке постало відтоді, коли «Академічне Братство» еволюціонувало в дусі соціалізму. У 1896 році «Академічне Братство» об'єдналося з «Ватрою», утворивши «Академічну Громаду».

² Йдеться про публікацію Дописи. З Товмачцкого повіту // Хлібороб. – 1894. – № 3–4. – С. 20–21; Воля зборів у Товмаччині (До відомости ради державної) // Хлібороб. – 1894. – № 5. – С. 25–27 (ця друга публікація і є публікацією рескрипту Староства, про яку йдеться далі в листі).

³ Йдеться про Василя Стефаніка (1871–1936) – видатного українського письменника, майстра новели. Укінці 90-х років XIX і на початку 1900-х років проводив агітаційну діяльність на користь Радикальної партії, публікував дописи у радикальних органах («Громадському Голосі»).

Дуже нас тут дивує, що доси не присилає нікто відповіді на відозву вислану від тут[ешніх] радикалів. Таж з'їзд доконечний хочби для сконсолідованя сил і начертаня пляну роботи на літо (час вистави!) та організації при виборах! Се би гріх був непростимий сей послідний рік, а особливо час вистави не використати для нашої партії. Тому недобре Ви зробили, що так річ всю здали на Коломию, бо там вже певно Дан[илович] не допустит до сего, особливо тому, щоби свого авторітету не розгубити. Я тут ще довше забавлю, бо хорую сильно на нерви. Але десь коло 10 / 4 буду у Львові. А який хліб буде зі з'їзду 19 / 3²? Напишіт слів пару.

Здоровлю Вас сердечно. Ваш Кирило Трильовський
24 / 3 [18]94

Krakow ul. nad Rudawą 17 I

ЛЛ. – Ф. 3. – № 1634. – Арк. 545–546.

Кореспонденційна картка, адресована: «*Wielmożny Pan Dr. Iwan Franko we Lwowie, ul. Głęboka 7*».

№ 14

Дорогий Товаришу!

Щось нічого не чути про се, що Ви там робите з нашою їздою на виставу. Не улягає сумнівови, що дирекція залізниць лиш в сей спосіб згодить ся на зниженя, сли їдучі будут предкладати карти легітимаційні, що належат до дотичного товариства (Н[ародна] В[оля]). Впрочім, пробуйте що буде, але на всякий случай якнайскорше повідоміть нас про результат ваших старань, бо час вже послідний описати про все в «Хліборобі», а, крім того, розіслати відозви по цілім краю в справі віча.

¹ Йдеться про Краєву виставу, яка проходила влітку 1894 року у Львові. Метою вистави було показати економічні, культурні, господарські, виробничі здобутки Австро-Угорщини і Польщі, а також народів, які входили до складу австрійської імперії.

² Йдеться про з'їзд представників українських партій (радикалів, народовців, москвофілів, народників) у Галичині, метою якого була консолідація українських політичних сил. З'їзд почав роботу 2 лютого 1894 року і І. Франко брав у ньому участь як представник Радикальної партії. Рішенням з'їзду І. Франка було обрано в комісію з підготовки процесу консолідації. На розгляд з'їзду 19 березня 1894 року було винесено «Проект спільної основи сконсолідування Русинів у Галичині» (його текст і проекти правок, внесені І. Франком дивись: «Проект спільної основи задля сконсолідованя русиновь вь Галичинѣ» // Матеріяли для культурної й громадської історії Західної України / Видає комісія Західньої України ВУАН. – Т. 1: Листування І. Франка і М. Драгоманова. – К.: ВУАН, 1928. – С. 453–455). І. Франко брав участь в обговоренні документа. Того ж дня почала роботу обрана з'їздом «комісія трьох» (І. Франко, Ю. Романчук, Я. Кулачковський) і Франків проект документа здобув перемогу. Але у квітні на вимогу колективного листа І. Франка було усунено з консолідаційних переговорів. Переговори зайшли в кут і скінчилися невдачею. Детальніше про перебіг подій: *Кухар В.* Іван Франко і національно-демократична партія / В. Кухар // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Львів: Логос, 2000. – Вип. 1. – С. 89–99.

Цікавий я чи Ви і доси дивите ся так само на «рівноправність» виставову¹, як перед тим? Мабуть факти останніх часів повинні були Вас переконати, що тут о рівноправности нема і бесіди, а є лиш одна велика патріотично-шовіністична польська «szorka». Сапіга² приміром грає просто ролю польского короля, або щонайменше претендента на польский престол.

A Wy i dokąd ludzicie się blagą nadzieją czy [А ви і доки будете одурюватися благою надією] [З слова не відчитується. – Я. Г.] prawnienia?

Коломийські народовці устроюють проїздки на виставу. На їх запрошене відповіли Снятиняне (без ріжниць партій), що лиш тоді поїдуть, сли у Львові рівночасно буде скликане віче протестуюче проти надужитю вистави для панпольских цілей. Они на се не згодились, отже обстїненція. Впрочім сли їх приїздка і дійде до skutku, старати ся буду, щоби віче таки відбулось. Інакше тій польській безличности не буде кінця.

«Галичанин» подав дуже добрий проект про віче. Що всі ми про се повинні старатись – річ ясна. Найперше втрім носи [не відчитується 1 слово. – Я. Г.] społecznej [суспільний. – Я. Г.], а тоді можем подбати і о свої спеціально партійні інтереса. Загальний інтерес руского народа вимагає, щоби найперше залагодити велику народну манїфестацію проти ostatnich лайдацтв з вічами і тій безличній господарці, якої собі з ласки позволяють пани Бадені. Віче «Н[ародної] Волі» своєю дорогою повинно відбутися. Лиш вас прошу дуже – робіт потрібні стараня про желізницю, поміщене і салю, та мені зараз донесіт. Інакше загірит ся ціла справа. Що до салі я є впрочім і за ратушевою, щоби збори випали більше демонстративно, звідси зробилисьмо похід на виставу.

Як бачите, я досить skutочно агітую за «Житем і Словом». Можеби Ви в «узнаню моїх заслуг» знизили мені предплату – тай і почекали дещо з нею?

Думаю, що єще з пару предплатників Вам зискаю. Чи Леся Українка ще не вертала³?

¹ Про Франкові оцінки Краєвої вистави 1894 року дивись: Сулим Б. Іван Франко та галицька інтелігенція на Крайовій виставці / Б. Сулим // Феномен Крайової виставки в Галичині 1894 р. – Львів : Поллі, 2007. – С. 107–113.

² Адам Сапіга (1828–1903) – польський князь, магнат, політичний діяч у Галичині. Народжений у Варшаві, з 1832 року мешкав у Галичині. Освіту здобув у Львівській гімназії, а продовжив у Лондоні, але у зв'язку з Весною народів 1848 року мусив перервати навчання. З 1861 року був обраний до Крайового сейму, куди переобирався кілька разів (1868, 1870, 1883). У 1877 році був одним із ініціаторів Крайової виставки у Львові, а 1892 році обраний головою Крайової виставки, запланованої на 1894 рік. Вважають, що саме А. Сапіга був прототипом Князя у поемі І. Франка «Похорон».

³ Приблизно 15 липня 1894 року Леся Українка в товаристві Лідії Шишманової поїхала на відпочинок до с. Влада поблизу Софії у Болгарії. (Мороз М. О. Літопис життя та творчості Лесі Українки / М. О. Мороз. – К. : Наукова думка, 1992. – С. 135–137). К. Трильовський був особисто знайомий з Лесею і 9 (22) травня 1901 року брав участь у вечірці на її честь, організованій заходом «Буковинського Бояна» і товариства «Молода Україна», де була присутня сама поетеса. (Мороз М. О. Літопис життя та творчості Лесі Українки / М. О. Мороз. – К. : Наукова думка, 1992. – С. 289).

Напишіт слів пару. Здоровлю Вас сердечно тай кланяюсь вашій Добродійці. Ваш
Кирило Трильов.

Снятин 3 / 8 [18]94

ЛЛ. – Ф. 3. – № 1609. – Арк. 379–382.

№ 15

Дорогий Товаришу!

Як чую, до Вас поїхав Павлик, мусите отже певно мати якусь важне партійне діло до полагодження. Колиж Ви там разом, то і поробіт кроки взглядом віча¹. Треба лиш забезпечитись за салю і звідатись про бараки, в котрих моглиб селяне ночувати. В першій справі булоб найлучше якбисьте оба пішли до Президента міста. Я пересвідчений, що він Вам не відмовит, і справа зістане в короткій дорозі полагоджена. Що до другої, то Вислоух² без сумніву дасть Вам потрібні виясненя. Се один одинокій труд, котрий потребуєте в справі віча сповнити. Тому звизаю Вас в ім'я інтересів партії – не дайте, щоб справа та упала і не піддавайтесь впливови Даниловича, котрий не лиш нічого ні практично, ні теоретично не робит, але ще й другим в роботі своїм крутіством мішає. Сеж річ видима, що він лиш тому хоче довести справу до паденя, що я єї заініціював!

До того додам Вам, що на глум всім противним твердженням нарід у нас пильно допитує ся про поїздку у Львів і віче. Вірте, що се не моя видумка!

З салю в ратуші мусите скоро забезпечитись, бо в «Н[ародному] Домі» певно не дістанем, се то з сеї причини, що 18 будут збори Качковських, отже кацапи схотят, щоби наше віче ослабило враженя їх зборів.

Чи взялисьте від П[авли]ка статю Амічіса³? Най Вам пришло, сли ні.

Сли що важного робите там тепер для партії, то повідоміт про се і мене. Скажіт Павликови (взглядно напишіт), щоби конче вислав і Дорундяка на мазурське віче, бо Сандуляк⁴ не вистане, щоб добре репрезентувати наших мужиків.

Не забудьте також на статю в «Kurjer-i» про звісний акт обжалованя.

Здоровлю Вас сердечно і прошу скоро відповісти. Ваш

Кирило Трильов.

Снятин 23 / 8 [18]94.

ЛЛ. – Ф. 3. – № 1609. – Арк. 405–408.

¹ Йдеться про віче у Львові, яке оголошували на 16 грудня 1894 року (дивись: Народне віче у Львові // Хлібороб. – 1894. – № 22–23. – С. 119; Панове Громада! // Хлібороб. – 1894. – № 22–23. – С. 126 (відозва про віче, серед інших підписали К. Трильовський, М. Павлик, С. Данилович та ін.).

² Болеслав Вислоух (1855–1937) – польський громадсько-політичний діяч, журналіст, публіцист, певний час – редактор львівського польського часопису «Kurjer Lwowski», де впродовж 1887–1897 років працював І. Франко. Знайомий І. Франка.

³ Едмондо де Амічіс (1846–1908) – італійський письменник, поет і журналіст, лауреат Нобелівської премії з літератури 1908 року. Брав участь в Австро-прусько-італійській війні. Автор серії оповідань «Військове життя» (1868), повісті «Серце» (1886), книги нарисів «На океані».

⁴ Іван Сандуляк (1848–1926) – селянин з села Карлова Снятинського повіту, громадсько-політичний діяч, завзятий прихильник Радикальної партії, посол до Галицького сейму (1908–1913).

№ 16

Високоповажаний Товаришу!

Річ відома, що Ви в політиці дуже красні прислуги тим робите, що попадало лиш у відому заяву в справі угодівій. Тепер зробилисте лиш повторене сего самого. Не знаю, що за інтерес на кождім кроці компромітувати. Вірю Вам, що не маєте великого набожества до віча, бо боїте ся, щоб вашій любій виставі що на нім не обірвало ся. Але сли того, то миж преці єсмо в силі виступити, і сказати просто, що не може ся брати участи в вічу. Ми, як знаєте, і інших помічників найдемо для тої справи. На всякий случай, сли би і «Н[ародна] Воля» не хтіла скликувати віча (а писав мені Павлик, що на всі мої предложеня годит ся), то ми (я, Стефаник, Мартович¹ і Сандуляк) постановили мимо того скликати віче. Що через се можливий буде розділ між нами – не будемо винні ми, але такі як Ви і Дан[илович], що ігноруют всі ухвали з'їзді і заводят в пратії повну анархію.

Впрочім завтра (неділя) ще раз їдем в Коломию, і справу обговоримо на ново. Прошу Вас дуже – не підставляйте ноги справедливій справі, а коли вже Вам благо партії обоятне не перешкоджайте другим для неї працювати. Досить вже тих шкандалів і матеріялу для посьміховань ворогів. Если кому случаем «регабілітація» в голові, не повинен з сим критись.

Здоровлю Вас щиро
Кирило Трильовс.

Як бачите лист сей ще перед тижнем був готовий, однак я чекав ще на се, що в Коломій довідаюсь. І дійсно, сподіваня мої справдились: Ви дісно на власну руку відкликали віче! Що тим скомпромітувалисьте партію і відняли їй сьвітлий случай до виступу і агітації, се Вас певно нічо не обходить! Що впрочім для Вас партія, що з'їзди, що організація, що карність! Може впрочім вість про приїздку аранжовану коломиїськими народовцями покаже Вам, який кольосальний співуділ могли ми числити в першій приїзді. І з нашого повіту десятки мужиків довідавшись, що наш плян упав, їдут на час цісарської гостини у Львів і то чорт зна під чіім проводом! Якби не було, то дуже добре стало ся, еслиб Ви вже раз пересвідчили ся, які кольосальні «воцкі» Ви стріляєте в політиці, і як фатально підставляєте нам ногу зі своєї сторони нічого не намагаючись. Ви знаєте дуже добре, що доси ні я, ні Павлик не витикали Вам сего всього перед другими, хоч на з'їзді в липню дуже добра була спосібність, а в інтересі партії навіть повиннісмо були то зробити (особливо про ваші угодові подвиги і преславну заяву). Знаючи нечисленність і слабосильність під взлядом інтелігентних сил нашої партії, ми, цїнячи впрочім в Вас інші заслуги, примовчували все і дивились крізь пальці. Та тепер мірка перебралась і що до мене, я не думаю надальше мовчки дивитись на ту анархію, яку Ви вводите в наші і так слабї ряди. Одна солідарність моглаб нас ще спасти, а Ви інулегуєте. Для Вас (впрочім і для Дан[иловича]) ніякі ухвали і настанови, ніякі з'їзди

¹ Йдеться про Леся Мартовича (1871–1916) – українського письменника, за фахом адвоката, який вів агітаційну діяльність на користь Радикальної партії, а з 1898 року був редактором радикального часопису «Громадський Голос».

не існують, всьо мале і маловажне, сли не годить ся з хвилевим настроєм Вашого духа і покликуваня Ваше на будьтоби ухвали «Н[ародної] Волі» (перед соціялістами а подібно і в *Kurjeri*) – крайно перфідне! Гарна ухвала, коли засіданя скінчилось, а головний прихильник віча вийшов з хати! Розуміє ся само собою, що я міг просто спростувати сей ваш викрут в часописях, але не хотїлось мені так вже надто радости заготовлювати ворогам. Досить вже їх потїшаєте!

До того всього, коли видати ще те ваше неясне становище послїдних часів, як нпр. в справі вистави, Огоновського¹ і т. д., то легко мож пересвідчити ся, чи слушність має Драгоманов, називаючи Вас під політичним (мабуть) взглядом безхарактерним! Так і виходит на кождім кроці – *kathederzucht* – річ впрочім не така і зла, коби бодай не була так все маскована і не заявлялася з такою нерішучостою. А то з одної сторони – славословія Огоновским і стогнаня о коректу шкільних книжок, та славословія польській буржуазії, а з другої промови на соціялістичнім конгресі! Щож за неконсеквенція! Чейже годі служити рівночасно богів і мамоні! Можеби вже раз як рішати ся і не коротити другим діла! Труднож до лиха бути якимсь всестороннім генієм, бож можна, як Ви научали на снятинским вічу – бути добрим музикантом, але не конче добрим політиком! Чогож не шукали лаврів і там, де, як Вас досвід учит, власне самих промахів допускаєте Ви, зрезигнувавши на інше нам велику поміч подавати через вплив у «*Kurjeri*». На лихо, Ви з засади послїдними роками, власне о що Вас лише Павлик просив, наумисне не робили і промовчували про те! Які були шкандали, гвалти і надужитя! Ви про всьо мовчали, а навіт і про послїдну справу з актом обжаловання, котрий єсьте взяли з собов, мов води в рот набралисьте! Годїж все ховатись за плечи Реваковича²! Раз, два може удатись, але не все! Не здуриш аптикаря копервасом!

З всього виходит, що булоби і для Вас найкористнійшим, якби Ви дали собі з політикою супокій, а обмежились до роботи, котра для Вас є відповіднійша і вашим евентуальним плянам на будуче не стояча на перешкодї. От статута «Поступу»³ мабуть

¹ Омелян Огоновський (1833–1894) – мовознавець і літературознавець, письменник і громадський діяч. З 1867 року – керівник кафедри української мови і літератури Львівського університету, автор фундаментальної «Історії літератури руської» (1887–1893), автор оригінальних поем і драм, довголітній голова товариства «Просвіта». Після смерті О. Огоновського І. Франко опублікував велику статтю «Професор Омелян Огоновський» (Народ. – 1894. – № 20. – С. 316–318; № 21, С. 334–336; № 23, С. 382–385), в якій дав високу оцінку діяльності покійного.

² Генрик Ревакович (Rewakowicz Henryk Karol, 1837–1907) – польський громадсько-політичний діяч, журналіст. Освіту здобував в Галичині (Перемишль, Самбір, Львів). З 1887 року співвидавцями «*Kurjera*» стали Болеслав Вислоух і адвокат Едвард Лілієн. Довкола часопису зорганізувалася масонська ложа, до якої входив Г. Ревакович. Він був одним із лідерів народного руху в Галичині: членом Виділу Польського товариства демократичного у Львові (з 1894), після Карла Леваковського очолив *Stornnictwo Polskie* у Львові, органом якого був часопис «*Przyjacieł ludu*», з яким співпрацював Г. Ревакович. З 1893 і 1897 років був послом до віденського парламенту і радником Ради міста Львова (1886–1888, 1889–1892, 1893–1895).

³ Йдеться про Русько-українське просвітне товариство «Поступ», створене у грудні 1894 року під час Львівського віча з нагоди 30-ліття творчої діяльності М. Драгоманова. Перші збори товариства відбулися 16 грудня 1894 року. На них головою товариства було обрано М. Павлика, а І. Франко увійшов до уряду товариства.

будут прийняті намістництвом, то й буде досить там роботи для Вас в користь нашого діла.

Я знаю, що Вас всі ті слова правда може дещо здивують, бо певно не сподівалистесь, що so eine Wenigkeit* посьміла їх виповісти такому авторитетові як Ви! Та дарма, всьо має свій кінець, а моя уступчивість також. Справи партії і діла, котрому служу, важнійша, ніж взгляди на вашу ласку і милость. Знаю дуже добре, що Ви ніколи не забуваєте сего, сли Вам хто прикрого скаже чи там Вас обидит, хоч в сім случаю о намірі обидити і мови бути не може, знаю також що Ви і мститись умієте, і що Вас певно взгляд на добро загалу від сего не удержит, – та мимо того уважавем своїм обов'язком сказати Вам отсе, щом Вам сказав.

Зіставайте отже здорові та в добрім поведженю. Ваш

Кирило Трильовский

Снятин 6 / 9 [18]94

ЛЛ. – Ф. 3. – № 1634. – Арк. 547–554.

№ 17

[Дата за поштовим штемпелем: 10 / 3 1896]

В[исоко]п[оважаний] Т[оваришу]!

Прошу вислати конче папку мадярских проектів під адресою: Frau Susanna Samuely in Kabola Poliana bei M. Sziget Ungaru.

ЛЛ. – Ф. 3. – № 1634. – Арк. 565–566.

Кореспонденційна картка адресована: «Вп. Пан Др. Ів. Франко ві Львові ул. Крижова 11 (Кастелівка)».

№ 18

В[исоко]п[оважаний] Товаришу!

Дуже велику кривду зробилисьте нам, щосьте не приїхали¹. Ми сподівали ся, що прибудете поспішим в неділю, і тому відложили реферат Драгоманова на пізнійше. Однак Ви не приїхали, отже мусів реферувати Бачинський². Натурально – на тім справа сильно втратила, і всі від'їхали невдоволені, бо сподівали ся Вас почути. Я і Данілович – для народа з нашого кута – ніц нового – і треба єму час до часу кого іншого послухати.

По вічу відбули ся збори «Н[ародної] В[олі]», а понеже комісар відійшов – то

* Така дрібничка (нім.).

¹ Йдеться про участь І. Франка у вічі «Народної Волі» в Коломиї в пам'ять М. Драгоманова, яке відбулося 21 червня 1896 року. К. Трильовський був одним із організаторів віча і, очевидно, запрошував до участі Франка, але той не приїхав. Конфіскований допис про перебіг віча опубліковано: Віче «Народної Волі» в Коломиї // Громадський Голос. – 1896. – № 13. – С. 101–102.

² Йдеться про Лева Бачинського (1872–1930) – адвоката і політичного діяча, провідника Української радикальної партії в Галичині, в 1907–1918 роках – посла до Державної ради у Відні, згодом віце-президента УНР в ЗУНР.

ухвалили збори протест против тисячоліття угорского¹. Розкажіть отже, чи оголошене сего не поразит нас (Н[ародну] Волю) на розв'язаня. Порадьте ся отже з ким узнаете за відповідне – і відповідно до того оголосит або ні. Мені ж дайте як найскорше відомість про се.

Прошу мені як найскорше прислати аркуші адресові «Гр[омадського] Голосу», бо не могу доси зробити експедиції «Громади».

Що до печатного протесту – то натурально підпишіть мене і Даниловича, а надто: Іл. Гарасимовича², Д-ра Олексу Кульчицького (Коломия)³, Олексу Бурачинського, Мих. Крикливця і Івана Дутчака зі Снятина, Дмитра Германюка з П'ядик (п[овіт] Коломия), Василя Киданецкого з Печеніжина, Івана Бородайкевича з Бортник⁴. Впрочім не знаю як все устроете: чи думаєте приймати підписи людей і з інших партій? Я гадаю, що Ваш комітет оголосит повно сей протест у всіх європейських язиках. Що дотичит мене – то підпишіть ся яко редактора «Громади».

Справоздане про віче вишлю Вам завтра. Я дуже занятий, а не маю нікого до помочи.

Здоровлю Вас щиро Кирило Трильовский
Кол[омія] 25 / 6 [18]96
ИЛ. – Ф. 3. – № 1634. – Арк. 555–557.

¹ У Будапешті в присутності членів Угорської Академії наук 2 червня 1896 року було відкрито кімнату, присвячену Й. В. Гете. На відкритті президент Академії наук граф Зічі висловив побажання, щоб угорській нації визнано її свободолобивість, толерантність і великодушність до всіх національних меншин, які проживають на території Угорщини. В українській інтелігенції ця заява викликала обурення, наслідком чого стала публікація протесту під назвою «І ми в Європі» («Житє і Слово». – 1896. – Т. 5. – Кн. 1. – С. 1–9. – Підписано: «Русько-українська молодіж» з датою «Львів, дня 15 іюня 1896»). Цей протест підписало чимало діячів, серед них І. Франко і К. Трильовський.

² Іларіон (Лярій, Гілярій) Герасимович (1853–1901) – громадський діяч, радикал, юрист за фахом. Працював деякий час у Коломиї, потім оселився у Львові. З грудня 1891 року, коли редакція «Хлібороба» була перенесена до Коломиї, був редактором цієї газети.

³ Олександр Кульчицький (1859–1938) – громадський діяч і економіст, організатор Коломийщини і Покуття в 1890–1900 роках. Його заходами у Коломиї постали філія «Просвіти», банк «Покутський Союз», «Народний Дім», тижневик «Поступ», Народний комітет Національно-демократичної партії. З 1910 року О. Кульчицький був довголітнім директором Земельного банку гіпотечного у Львові.

⁴ У публікації протесту «І ми в Європі» в журналі «Житє і Слово» (1896. – Кн. 1. – С. 1–9) жодне з названих прізвищ не подано. Про Івана Бородайкевича ближче нічого невідомо, однак опубліковані два його листи до І. Франка (*Білецька Н.* Листи Івана Бородайкевича до Івана Франка / Н. Білецька // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Львів : Апріорі, 2013. – Вип. 13. – С. 451–453).

№19

В[исоко]п[оважаний] Товаришу! Пише мені Вітик⁵, що оп[озиційні –?] народовці запитують через Вас «Н[ародну] Волю» в справі предстоячої лекції виборчої. Отже прошу їм з ласки своєї відповісти, що австрійська почта для всіх приступна, отже если хотят що від «Н[ародної] Воли» знати – най самі до неї пишут. Ч[исло] 2 «Громади» піславем Вам не сконфісовано. Для браку місця не помістивем оповістки ні про «Гр[омадський] Голос», ні про «Жите і Слово», ні про ваші брошури. Зробю се всею в ч[ислі] 3. Вас же прошу нагадати знов в «Гр[омадському] Г[олосі]» про «Громаду»⁶, бо дуже пиняво предплатники зголосоуют ся. «Свинску конституцію»⁷ – передруковую. Прошу мені подати адреси товаришів добрих кольпортерів*, котрим посилаєт «Хлопску бібліотеку»⁸. Віче в Снятині тра буде зробити на Главосіки⁹. Здоровлю Вас сердечно Кирило Трильовський.

К[оломия] 6 /8 [18]96

ЛЛ. – Ф. 3. – № 1634. – Арк. 559–560.

Кореспонденційна картка, адресована:

«Високоповажаний Пан Др Іван Франко ред. “Житя і Слова” у Львові
Кастелівка ул. Крижова 11».

№ 20

В[исоко]п[оважаний] Товаришу!

Позвольте собі сказати, що ваші «прикрі слова», котрих мені тільки наговорились, походять з вашого упередження против моєї особи, котре і доси, як бачу, ще не уступило. Ніхто безстороний не може мені таких закидів робити як Ви, і – мимо ріжних листів, котрі дістаю – таки доси і не робив. Ось Вам і відповіь на них.

«Громаду» взяв ся я видавати тому, що побачивем і пересвідчив ся ще за часів житя «Хлібороба», як велике значеня для організації має льокальна часопись. До того хотівем виповнити в той спосіб люку, яка була в наших видавництвах і котра сильно давала ся відчувати. Що до фінансової сторони, то думаю, що попри «Гр[омадський]

* Кульпортери – розповсюджувачі.

⁵ Семен Вітик (1876–?) – галицький громадський, політичний і профспілковий діяч, член-засновник Української соціал-демократичної партії і провідник її крила, яке співпрацювало з Польською партією соціалістів, посол до австрійського парламенту, член УНР в ЗУНР. Емігрував до Відня (з 1919), видавав радянофільський журнал «Нова Громада». На початку 30-х років ХХ століття був ув'язнений, дальша його доля невідома.

⁶ Оголошення про вихід коломийської газети «Громада», яку редагував К. Трильовський, поміщено у № 16 (с. 110), 17 (с. 118), 22 (с. 154) та 23–24 (с. 162) «Громадського Голосу» за 1896 рік.

⁷ Йдеться про оповідання І. Франка «Свинська конституція». Як окреме видання накладом редакції «Громада» у Коломиї його було перевидано 1896 року.

⁸ «Хлопска бібліотека» – видавничя серія, започаткована 1896 року, яка за змістом і формою стала оригінальним виданням Русько-української радикальної партії. Упродовж 1896–1899 років видала 15 книжок здебільшого політичної радикальної тематики (праці і твори І. Франка, С. Даниловича, М. Драгоманова, М. Новаківського).

⁹ Тобто – свято Усікновення глави Івана Хрестителя – 11 вересня.

Гол[ос]» могло би ся єще і дві, три часописи удержувати, бо письменних між нашими мужиками вже є досить, і то тільки з агітацією, а натурально – і о поміч вже виходячих радик[альних] часописей. Далі власне для того взяв ся я до газети, що в Кут тепер майже один (бо гимназиястів числити не могу) радикальний діяч – і нікого не маю до помочи, а надто стосунок службовий не дає мені нігде вирвати ся на довше на агітацію. Мало аж надто отже часу вільного, щоби пустити в світ одно число місячно, а в той спосіб можу дійти тамки, де особисто не мігбим дійти для браку часу. Вправді для льокальної політики дописей і т. д. не можу посвячувати місця (або отже людей), котрого маю дуже мало, але преці мігем припускати, що в сім згляді виручить мене «Гр[омадський] Гол[ос]» яко газета густа чистополітична. На жаль, ви не хочете так по колежаньски піймати свого становища. Матеріялів маю досить – і вихід поодиноких чисел опізняєсь лиш одинок по причині друкарні, котра мене уводить обіцянками і на термін нічого не робить. Тут абсолютно нема вини по моїй стороні. Що до практики, то певно, що єї доси мало мавем в сім згляді, але не зашкодить ще і тепер єї набрати. Я пересьвідчений, що як лиш «Гр[омадський] Голос» буде і на дальше так прихильно відноситься до «Громади» як в двох попередних числах, то она напевно вдержить ся і ділу радикальному хосен принесе. А на таке поперте маю навіть право, бож «Гр[омадський] Голос» – орган партії. Що до анонсів, то мене дивує, звідки Ви взяли таких дитинних аргументів. Що доси ані Ви ані Павлик в сей спосіб собі не помагали – се ще не рація. Впрочім «Хлібороб» також приймав дописи. Гляньте впрочім на «Arb[eiter] Zeitung»! Сеж головне джерело єї доходів. Пише ся просто, що не відповідає ся за зміст анонсів – і конец. «Arb[eiter] Zeitung» приймає отже всі анонси з виімкою тих, що тхнуть курв'ярством (Heiratsanträge¹ і т.д.). Гадаю, що ми не потребуєм бути більшими пуританцями як «Arb[eiter] Zeitung» або «Vorwärts» чи ті фірми гамбургскі, котрих і псярюю – ошуканчі, сего не знаю. На всякий случай Karesz-a і Skelz-ого оголошував довший час «Monitor», та «Missecre» – оголошує стало «Дѣло» і «Свобода», котра чейже найлучше знає, чи фірма ошуканча, чи ні. То отже заміти чисто дитинні. Що до reciprocitas*, то хіба переочилисьте, що я в 1 ч[ислі], більше може попер «Гр[омадський] Голос», ніж саму «Громаду» (Дивіт остатний анонс в ч[исло] 1). В ч[ислі] 2 лиш комплетний брак місця не дав мені написати ні про ч[ислі] ні про «Жите і Слово». Що поступаю цілком льояльно, бачите з оголошення на відбитці зі «Св. конституції». Тому отже гадаю, що і Ви повинні помочи чейже задуманому мною ділу.

Певно що були у вийшовших числах деякі хиби, алеж доперва практика учить чоловіка. Кажуть нпр., що бесіда економії недобра. Але се перевід з польского (Ялешкана), а переводи такі дуже тяжкі. От можеб Ви самі що оригінального написали. Лиш не подавайте нашим мужикам за взір сербської радикальної партії, бож се ніяка соціялістична партія і ніхто про неї нічо певного не знає. Переконаня єї оснувателів з перед 20 літ – нічого не доводять.

Дуже також не гарно з вашої сторони, що не хочете печатати моєї дописи. Щож

* Порушень (лат.).

¹ Йдеться про рубрики (розділи) в низькопробних газетах, де публікувалися анонімні пропозиції непристойного характеру.

се за орган рад[икальної] партії, если не хочете приймати дописей, котрі доконечні для борби з єї ворогами, і для піддержаня духа в народї, котрий такі майданські зводят на безпутя. Кобисьте знали ситуацію, не надумувалисььбисьте ся і хвилю. А фактів є там досить. Запитайте впрочім котрого-небудь визначнійшого хлопа-радикала зі снят[инського] повіту, а скаже Вам, що се найнебезпечнійший ворог партії, головно тим, що аж недавно доперва перешилив ся отверто на сторону панів. Тому я настоюю і тепер на се, щоби Ви сю допись печатали. Такі дописи про льокальні справи дуже сильно підпомагают рух. Я лиш тому єї у себе не друкую, бо не приймаю з засади дописей для браку місця. Друкуйте єї хочби петітом, але най буде поміщена. Ще раз покликуюсь на се, що се чейже орган партійний!

Що до акції виборчої, то се не є жадна неприємна річ. Я такої личної думки, що утвореня спільного комітету були би дуже добрим політичним «Kniff-ом»*. От добре, що загал прийшов троха до пізнаня, що такі зборні акції дуже позиточні. От хочби депутація до Відня. Як она сильно скріпила суспільність, піднесла єї на дусі! А що се за капітальний удар був так для шляхти як і новокурсників! І чомуж нам не користати з такої політ[ичної] конфігурації? Ніхто не є таким пуританцем на пункті аліянсів як я, але нас повинно лише обходити се, щоби такий аліянс не вніс неясности в простий нарід. А сему вспільний Комітет (до того з уміреними москвофілами) не пошкодить, бо всьо буде залежати від становища наших часописей. Ми собі будем агітувати на внутр аж лубо за нашими радик[альними], представляти, що лише в нашій партії спасеніє і т. д. і на чимже тут партія втратить? Прессія? Пане! Чейже проти чисторадикальній кандидатурі буде 20 раз більше прессія, ніж протівмосквофільській. Вже Ви признаєте самі, що в справах політичних бракує Вам часто нюху. Ваш виступ протів депутації найлучше сего довів.

Впрочім – устно – мігбим Вам се всьо обширнійше виложити. Приїдьте до Станіслава, а поговорим.

А тепер вернім до чого нашого. Я користаючи з вашого позволеня, даного мені через Павлика чи Вітика, передруковую вашого «П'яницю»¹. Більше вже мабуть не скоро візму ся використувувати ваші вже видані твори, хіба що зволилибисьте що оригінального прислати. «П'яниці» домагали ся самі мужики, котрі се чули на різних вечерницях.

«Економії» не було в ч[ислі] 2, бо не стало місця. В ч[ислі] 3 буде продовженя. Те ч[исло] знов опізнило ся з причини друкарні 4 або 5 с[его] м[ісяця]. Если будете що печатати для мужиків, чи не можби дати фірми «Поступ»-у, щоби він вже так не засипляв, щоб бодай час до часу було щось чути про него? Мій лист попередний призначений був для Вітика, а понеже іде се ні се, щоби і він обговорені визше справи знав,

* Хитрість (нім.).

¹ Йдеться про поему «П'яниця» І. Франка, уперше опубліковану у збірці «З вершин і низин» 1893 року з присвятою Льву Толстому (оскільки сюжет поеми запозичений з твору російського письменника). У 1896 році твір було перевидано окремим виданням зусиллям редакції «Громади» у Коломиї.

то просивбим Вас, щобиьсьте єму дали сей лист прочитати. Здоровлю Вас сердечно і надію ся побачити Вас в Станіславі разом з Вітиком.

Кирило Трильовський

К[оломия] 1 / 9 [18]96

ЛЛ. – Ф. 3. – № 1613. – Арк. 621–628.

Аркуші 621 та 625 є бланками редакції «Громади» з поліграфічною вказівкою у верхньому лівому куті українською та німецькою мовами «Редакція “Громади” в Коломій».

№ 21

Д[орогий] Т[оваришу]! Віче, як Вам телеграфовавем, буде 19¹. В сей день і «Учитель» і «Зоря» дає. Прошу отже якнайскорше третий акт надіслати, а по можности і з пару відбиток з 1 і 2-го, щоби були отрада акторам. Єсли уряд що обтяв, то донесіт котре, щоби не роблено перепон. Може довідаєтьс яким рескриптом (число, день) намісництво дозволило сю штуку.

Здоровлю Вам ваш

Кир. Трильовс.

Кол[омия] 6 / 12 [18]96

ЛЛ. – Ф. 3. – № 1634. – Арк. 561–562.

Кореспонденційна картка, адресована:

«Вп. Пан Др. Іван Франко у Львові ул. Крижова 11 (Кастелівка)».

№ 22

В[исоко]п[оважаний] Товаришу! Будьте ласкаві донести нам котрі зі своїх видань маєте у себе на сьогодні – і який моглибсьте дати опуст для товариства «Народних Спілок». Заразом звольте прислати пару проспектів Л[ітературно] н[аукового] В[істника] враз з цінником книгарні тов[ариства] Шевченка.

24 / 2 [18]99

За товариство «Народних Спілок»

Др. К. Трильовский

голова в Будиллові пошта Снятин.

Т[овариш] Дмитро Солянич з Устя п[овіт] Снятин післав до ред[акції] Гр[омадського] Голосу 3 зол[оті] на Ваші видавництва – доси однак нічого не получив.

ЛЛ. – Ф. 3. – № 1634. – Арк. 563–564. В тексті, нижче дати – велика овальна синя печатка «Коломійське товариство «Народних спілок». Кореспонденційна картка, адресована: «Високоповажаний Пан Др. Іван Франко у Львові ул. Крижова, 12».

¹ Віче відбулося 19 грудня 1896 року у Коломій. Про його проведення коротке хронікальне повідомлення: «Дня 19 грудня відбуло ся віче в Коломійі скликане товариством “Народна Воля”. Проводив вічем др. Окуневский. Промовляли др. Окуневский, Данилович, Франко, Трильовский, Бородайкевич, Сандуляк і Фокшей» (Рух вічевий // Громадський Голос. – 1897. – № 1. – С. 7).

№ 23

Високоповажаний Товаришу!

Дня 12 грудня відбуде ся у нас в Коломій віче. Отже просим вас приїхати до нас на сей день з рефератом, який собі самі оберете. Звольте однак зараз донести, о чім схочете говорити, щоби відповідно до сего уложити програму. Конче оголосіт в «Гром[адськім] Голосі», що віче відбуде ся 12 / 12 о г[одині] 11 перед полуднем в салі ратушевій¹.

Ваш приїзд конечний ось чому:

Я тут de facto – один ще сяко-такo дійствующий член партії на всі три наші повіти. Але часу маю мало, зв'язаний службою, так що діяльність моя дуже обмежена. Тут в Коломій не маю нікогісінько до помочи, тому о якійсь після пляну веденій організації і бесіди не може бути [мови]. Длятого то таке віче окружне, яке раз на яких 4–5 місяців скликує ся, має переважне значенє і дає всказівки народови на довгий час. Але нарід вже досить привик до мене і до Даниловича, тому щоби якесь більше враженє на нїм зробити – треба конче нових людей, нових так сказати «акторів». Вже 21 червня с[его] р[оку] люде сподівали ся Вас пробачити і почути і були дуже знеохочені, коли Ви не приїхали. Отже тепер, коли пора так важна, вибори за плечима, а ситуація загальна дуже прикра, треба безусловно, щоби Ви і ще хто приїхали на се віче. Люде вже віддавна сего віча домагають ся і навіт листи пишут та питают чому доси не скликує ся. Отже віче се надзвичайно важне тим більше, що будем мусіли при сій спосібности рішити оконечно що до кандидатури. Одним словом, приїзджайте доконче.

Того самого дня хоче давати тутейше товариство «Зоря» представленє аматорске а іменно Вашого «Учителя». Перший акт вже учат ся (після «Житя і Слова»), але що до решти – просят Вас через мене, щоби сьте зволили на мої руки якнайскорше прислати (єсли мож відвортною почтою), тут перепише ся і зараз Вам назад відошле ся. Ручимо за цілість. Представленє призначенє для мужиків, отже маєм надію, що поможете нам що в вашій силі. Єслибь сьте в сій справі хотіли подати які всказівки для граючих – віднесіт ся до Володимира Стадниченка властителя фабрики кафльових печей, котрий є душею всього.

Щодо справи виборів – то дійсно ситуація дуже прикра.

До Окуневского не маєм тут серця, бо він як все грає величну ролю і є сильно непевним чоловіком. Він лютий мов пес за се, що на з'їзді ухвалено лиш тих попірати, хто зобов'яже ся по виборі належати до соц[іал-]дем[ократичної] фракції. Річ певна, що по виборі дістане ся Окуневский під безпосередний вплив Барвіньского², котрого не буде кому параліжовати і для нас безповоротно пропаде. Отже, що робити з ним, і кого впрочім ставити? Є поголоска, що Окуневский буде кандидувати з 5 куриї, а Др. Олекса Кульчицкий – з 4. Той остатний – ще 10 раз непевнійший як Окуневский. Права рука старости і піднюхе кого може. Удавав радикала (постійного), а акцію ради повітової підняв на власну руку. Можливе що він буде

¹ Повідомлення в «Громадському Голосі» не було опубліковано.

² Йдеться про Олександра Барвіньского (1847–1927) – видатний педагог, історик, громадсько-політичний діяч. У 1891–1897 роках був послом до австрійського парламенту, був одним із ініціаторів і лідерів «нової ери» (1890–1894), посол до Галицького сейму (1893–1918).

навіть правительственным кандидатом з 4 куриї. Єсли же не він, то піп Войнаровский¹, котрий головно вів агітацію при виборах повітових і також дуже добре зі старою. Они оба маюг симпатію у мужиків, а нам не було причини против них виступати.

Даниловичеви не хоче ся кандидувати, бо власне робит гроші, а я без средств та-кож не відваживбим ся кандидувати. До того наш круг позбавлений цілком агітаторів, так що не буде з ким рушитись. Требаби отже обвідкомандерувати когось зі Львова, а до того тра средств. Ми би отже дуже раді, якби хто з вас, львівських, кандидував. Тра боронити бодай честь пратії, бо як будеш агітувати за яким нездецидованим та карієровичем, то на довгі літа зкомпромітуем ся в очах народа.

Як бачите самі – ситуація дуже прикра, отже треба добре застановитись що робити.

Предложіт отже сю справу на засіданню головного заряду, перечитайте єму цілий сей лист, і приїдьте конче на віче – тут всі порадимось і послухаєм від Вас, що там ваші люде о сїм думають.

Здоровлю Вас сердечно і ще раз прошу якнайскорше прислати «Учителя» і до-нести, о чім хочете реферувати.

Ваш Др. Кирило Трильовс.

Коломия 28 / 11 [18]99

ЛЛ. – Ф. 3. – № 1638. – Арк. 637–640.

№ 24

Коломия 19 / 11 1903

Високоповажаний Добродію!

Я пишу рівночасно до д[обродія] Хв. Вовка² з прошенем о виголошеня 21 / 11 викляду популярного для селян, що приїдут на радикальний з'їзд³.

¹ Йдеться про Тита-Євгена Войнаровського-Столобуга (1856–1938) – галицького громадського й економічного діяча, греко-католицького священика, митрата, кустоса Львівської греко-католицької капітули. Того року Войнаровський послом не став, але впродовж 1907–1911 років був послом до державного австрійського парламенту у Відні.

² Федір Вовк (1847–1918) – визначний український антрополог, етнограф і археолог. Випускник Київського університету, з 1887 року жив у Парижі, де викладав у Вищій російській школі суспільних наук і був членом Паризького антропологічного товариства. З 1905 року – доцент антропології Петербурзького університету і кустос Музею Олександра III. Дійсний член НТШ. В Коломиї в Народному домі в дохід Дівочої бурси при Педагогічному товаристві 4 жовтня 1903 року. Ф. Вовк провів лекцію на тему «Жіноцтво в передісторичні часи» (Про це: *Франко О.* Федір Вовк – вчений і громадський діяч / *О. Франко.* – К. : Видавництво Європейського університету, 2000. – С. 96). А в листопаді 1903 року на запрошення НТШ Ф. Вовк прочитав цикл лекцій з передісторичної етнології у львівському Пасажі Миколая (Про це: Новинки. З заповіджених Наук. Товариством імени Шевченка відчитів // *Діло.* – 1903. – № 235. – 17 (30).10. – С. 1; Новинки. Перший з заповіджених відчитів проф. Федора Вовка з Парижа // *Діло.* – 1903. – № 237–238. – 21.10 (3.11). – С. 3; Новинки. Два дальші виклади проф. Ф. Вовка // *Діло.* – 1903. – № 241. – 24.10 (6.11). – С. 3). Про лекцію Ф. Вовка після з'їзду відомостей нема: очевидно його не було й з огляду на непопулярність з'їзду і малочисельність присутніх на ньому делегатів.

³ З'їзд радикальної партії відбувся у Львові 21–22 листопада 1903 року. Про нього дивись: Новинки. З'їзд руских радикалів // *Діло.* – 1903. – № 257. – 14 (26).11. – С. 2–3.

Если би се не було єму можливим, то в такім случаю, звольте Ви приймати ласкаво на себе сей тягар. Предмет – можете собі вибрати до вподоби: чи то з історії української, чи то з літератури.

Цікаво би було для селян почути взагалі дещо про справу відносин України до Московщини і теорію про «одін народ».

Заразом дякую вже тепер, щосьте зволили відступити льокаль для наших товаришів на нічліг.

Маю надію, що і до другої просьби моєї прихилитесь. Здоровлячи сердечно, зістаю з правдивим поважанєм

Др. Кирило Трильовский
ЛЛ. – Ф. 3. – № 1624. – Арк. 511–512.

№ 25

Запрошене

Маємо честь запросити В[исоко]п[оважаного] Д[обродія] Д[окто]ра Івана Франка на довірочні збори, котрі відбудуться дня 21. XI. 1904 в льокалі тов[ариства] «Академічна Громада» у Львові (Ринок ч[исло] 10).

У Львові 20. XI. 1904.

Др. Трил.
ЛЛ. – Ф. 3. – № 1634. – Арк. 567.

№ 26

Коломия 25 / 11 1904

Високоповажаний Батьку!

Рахунок такий:

1) Оден з товаришів зібрав	1 зол. 75 кр.
2) Ви дали	5 зол.
3) Др. Кобринський ¹	4 зол.
4) Я	1 зол.
5) Др. Данилович	1 зол.
Разом	12 зол. 75 кр.

З того видав я:

1) за вечеру селян у Райха	1 зол. 27 кр.
2) Бородайкевичеви	2 зол.
3) П. Лаврукови	3 зол. 50 кр.
4) А. Ткачуківній	1 зол.
5) Обід для Лаврука і Ткачуківної у Нафтулі	60 кр.
Разом	8 зол. 37 кр.
Зістає	4 зол. 38 кр.

¹ Володимир Кобринський (1858–1940) – лікар, випускник Чернівецької гімназії і Віденського університету. Працював у Хорватії (1887–1891), 1891 року відкрив лікарську канцелярію у Коломиї, а 1905 року переїхав до Львова, де працював лікарем до 1918 року. Тоді ж повернувся до Коломиї і прожив там до кінця життя. З І. Франком познайомився на другому студентському вічі в Коломиї 1884 року.

Котрі я постановив сеї неділі (27 / 11) – (так як єсьм сего тижня сильно занятий) – відослати Др. Бачинському на хлопский фонд.

Розуміє ся, що если «жертводателі» постановлять що иншого, то зроблю так, як зажадають.

«Здати справи» не було коли, бо згаданим людем вручив я гроші по засіданню Комісії і по відчиті Білоросса, коли ніяких «жертввидателів» вже не було, а я зараз потім пішов на станцію збирати ся в дорогу.

По сїм виясненню звольте і Ви поспішитись з поясненем, о яку «важну справу» тут властиво іде.

Здоровлю Вас щиро ваш
Др. Кирило Трильовский.
ЛЛ. – Ф. 3. – № 1624. – Арк. 579–580.

ЛИСТ КИРИЛА ТРИЛЬОВСЬКОГО ДО УПРАВИ МУЗЕЮ ІВАНА ФРАНКА У ЛЬВОВІ

Коломия, вул. Українська 23

24 / IV 1941

До Хвальної Управи Музею ім. Івана Франка у Львові

Посилаю отцим решту моїх споминів про І. Франка і прошу: 1) не змінювати мені слово «яко» на «як», бо це щось цілком іншого; 2) не опускати уступу зачеркненого червоним олівцем; 3) не випускати зі сторони 87-ої згадки про мою парламентарну промову; 4) не викидувати на стороні 102-й згадки про «Слоня». Тільки сатисфакції можете мені чейже дати.

Впрочім прошу взагалі по змозі нічого не викидувати а з'осібна наведених мною цитатів з творів І. Франка, які конче потрібні для ілюстрації та оживлення тексту.

Прошу також о надіслання решти гонораря а т. Струтинську¹ і т. Бохенського² о відповідь на мої листи.

Коли після Ваших обчислень появиться взагалі Ваша ювілейна книга³, – та чи у Львові, чи у Києві?

Бажаю найкращих успіхів
Др Кирило Трильовський

¹ Марія Струтинська (1897–1984) – український філолог, письменник, франкознавець. Навчалася в Українському таємному університеті у Львові. Працювала народною вчителькою, співпрацювала зі «Союзом Українок», була редактором його органу «Українка» (1937–1939). З 1940 року працювала науковим співробітником музею Івана Франка у Львові. У роки війни була також співредактором журналу «Наші дні». У 1944 році виїхала до Австрії, а звідти – емігрувала до Америки, де й померла. Автор повістей, оповідань, нарисів, спогадів.

² Іван Бохенський – племінник письменниці Євгенії Бохенської, який працював тоді у львівському музеї Івана Франка.

³ Під ювілейною книгою мається на увазі збірник, який з нагоди 25-річчя смерті Івана Франка готувався до друку працівниками Львівського літературного музею Івана Франка. Збірник було підготовано, але через початок війни його не видано.

Кирило Трильовський

МОЇ СПОМИНИ ПРО ІВАНА ФРАНКА

18/III [1]941. Запрошений до співучасті в альманасі зладженім з нагоди 25-літних роковин смерті Івана Франка а зосібна до написання моїх спогадів про нього – я радо беру цей обов'язок. На жаль, я не маючи під рукою давньої галицько-української, зосібна радикальної преси – не годен тепер, маючи 77 літ життя за собою, отже і пам'ять значно ослаблену – пригадати собі всьо, що я разом з ним пережив, що бачив і що чув, а що відноситься до життя і діл цієї великої людини, яка стала по цьому боці Збруча немов продовжником ідей, кинених колись мов плодове зерно в українську ниву рукою геніяльного Тараса. Його ж заспів до «Мойсея» – є насправдішним другим, оновленим Тарасовим Заповітом і тому най буде велика дяка видавцям творів І. Франка на Наддніпрянській радянській Україні, що не поклали того геніяльного вищівіту Франкового духа «под спуд», але дали його пізнати мільонам наших земляків по всіх українських і неукраїнських землях.

І тут мушу зробити одну засадничу замітку:

Читаємо, що в Києві готується велике, многотомове видання творів Івана Франка¹. Певна річ, що нема на світі такої людини, якаби перечитала всьо це, що І. Франко у різних мовах написав, та що було видрукуване по всіляких часописах. І він сам може з трудом міг собі на всьо це пригадати, хотя відчуваючи надходячу небезпеку смерті – старався він много еще виловити з забуття, перекласти на українську мову і видати під спільним названням «У наймах у сусідів», з чого докищо лише один том повелося йому видати друком. І справді – не всьо однак є виданим для тепер живучої людини, що він більше з дивникарського обов'язку про різні хвилеві «злоби дня» в чужій пресі оголосив.

Однакож всьо, що І. Франко написав яко (не «як») українець і для своєї суспільности – є для нас важним і достойним поновного видання друком, так як є свідомством того розвою, який він сам переживав а також свідомством цих часів, в яких він жив, та цих інтересів, якими переймалась тодішня суспільність.

Видаючи навіть перші молодечі твори І. Франка – не годиться нічого змінювати, притинати, пристрігати відповідно до теперішних наших поглядів, або хочби і до його власних хотя вже пізніших зріліших його літ. Ні! Ми мусимо пізнати докладно вже погляди І. Франка, які він мав от хочби еще в 1876-м році у виданих тоді його «Баядах і розказах», яких він вже потім і сам ніколи не передруковував, а які мають безумовно велику вартість і для студій над його біографією і для історії українського письменства взагалі. Нам його баяда «Хрест Чигиринський» а зосібна – її закінчення – може тепер не подобатись, – але це байка! Важним є це, що тоді були власне такі погляди у І. Франка.

¹ Йдеться про заплановане в 1941 році до 87-річного ювілею та 25-х роковин смерті Івана Франка 25-томне видання його творів, яке мали видавати у Києві Академія Наук УРСР та Інститут літератури ім. Т. Шевченка за редакцією О. Білецького, М. Возняка, О. Корнійчука, А. Кримського, Й. Лисенка, К. Студинського, П. Тичини. Однак через початок війни встигли видати тільки два томи із запланованих 25-ти: том 2 (оповідання) і том 12 (віршові поеми-казки). Матеріали, напрацьовані редколегією для цього видання, стали основою виданого потім упродовж 1950–1956 років 20-томного видання творів І. Франка.

Таке саме можна сказати і щодо його «Нарису українсько-руської літератури» виданої в 1910 році.

Много відносяться навіть досить неприхильно до цієї його праці – але преціж бу- лоби нестеменим гріхом, якщоби не втягнуто її до нового скілько мож обширного видання його творів.

Є там іменно багато дуже оригінальних поглядів і оцінок (не раз навіть сторон- ничих) а далі – також немало подробиць бібліо- та біографічних, яких ніде інде найти годі. Преці ж що вартне от хочби лиш коротке ствердження, що еп[ископ] Пелеш¹ в своїй величезній, двотомовій «Geschichte der Union, der rutenischen Kirche mit Rom» – не назвав ні одного разу імени... Петра Могили²! Та цеж просто вирок смерти на цілу ту працю Пелеша, якій він головню завдячував єпископську мітру.

А вже жерелом 1-ої кляси будуть матеряли подавні в «Нарисі» Франка про москво- фильську партію в Галичині, на випадок передруку її у плянованім великім виданню Франкових творів. З неї довідаються наші Наддніпрянські товариші, хто це властиво були галицькі – так звані «москвофіли».

Бо ж «москвофілом» в добрім значінню був і сам Франко, і М. Павлик і всі ми прочі ученики Драгоманова, який, як це ствердив Др. Т. Окуневський³ в телеграмі на ювілейне свято Драгоманова у Львові дня 16 грудня 1894 р. – «посеред темряви, в якій блукала наша суспільність – луч западного світла указав»⁴.

Так! Знана це річ: він отворив нам вікно до Європи і то – дивним дивом – через ... Петербург, через прогресивну російську літературу, при допомозі таких письменників як Чернишевський та Добролюбов та прогресивних російських «толстих журналів»!

Преці ж Франко ще в 1877 році оголосив в «Друзі» початок повісти Чернишевського «Что делать?»⁵. І для мене самого та повість, пожичена мені сестрою Н. Кобринської⁶

¹ Юліан Пелеш (1845–1896) – греко-католицький церковний діяч, богослов, висвячений 1867 року. Перфект Генеральної духовної семінарії і адьюнкт богословського факультету Львівського університету (1872–1874), парох церкви св. Варвари у Відні (1874–1883) і ректор тамтешньої духовної семінарії, 1885 року – перший єпископ Станіславівський, з 1891 року – єпископ Перемиський, автор богословських творів українською та німецькою мовами.

² Відповідний фрагмент тексту Франкового «Нарису...» дивись: *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 381.

³ Теофіл Окуневський (1858–1937) – галицький адвокат, громадсько-політичний діяч Коломиїщини і Городенщини, співзасновник Української радикальної партії, з 1899 року – член Української національно-демократичної партії, посол до австрійського парламенту у 1897–1900 і 1907–1918 роках та до Галицького сейму (1889–1900, 1913–1914).

⁴ Текст телеграми Т. Окуневського на ювілей 30-ліття творчої праці М. Драгоманова, який святкувався у Львові в грудні 1894 року, дивись: Привіти для Михайла Петровича // *Народ.* – 1895. – № 1–2. – С. 26.

⁵ Переклад роману М. Чернишевського під назвою «Що діяти?» був опублікований в 1–5 номерах журналу «Друг» 1877 року. Перекладачем твору, не зазначеним у публікації, був Іван Франко.

⁶ Наталія Кобринська (за чоловіком Озаркевич, 1851–1920) – письменниця, піонерка українського жіночого руху в Галичині, організаторка «Товариства руських женщин в Станіславові» (1884), видавниця альманаху «Перший вінок», організаторка першого жіночого віче в Стрию 1891 року, Франкова кума.

Герміною¹ в р. 1883, була першою російською книжкою, мною в поті чола, при допомозі словаря, перестудіованою. І лише мене це дуже дивувало, як могла героїня цього роману Верочка пити щораня «чай со сливками»! Преці ж і ми їли книдлі зі сливками і я сам маючи 14 літ з'їв на обід 64 таких книдлів (і занедужав) але щоб і чай зі сливками пити – про це в Галичині не чував.

А дарований Драгомановим до студентської «Січи» у Відни Добролюбов – при-
дався мені ще і в 1926 році, бо на підставі одної його статі зладнав я мою статтю [ід]
з[аголовком] «Боротьба Італійців за свободу і соборність», що була друкована в Канаді,
а потім і в Берліні а нарешті – в третім виданню – і в Коломиї (1928).

Ми всі Драгоманівці були «москвофілами» – прихильниками класичних прогресивних російських письменників та революційних рухів в царській Росії.

Більше як 10 років перед вибухом радянсько-польської війни всілякі – так звані «105 %-ві націоналісти» вішали собак на само ім'я Драгоманова!

Це був дуже інтересний патологічний об'яв – але дарма! Ніякі цього роду «теремтати» не усунуть цього факту, що Франко був одним з найголовніших Драгоманівців в Галичині, дарма, що між ними обома приходило нераз до непорозумінь – головно за політичні «скоки» Франка, при чім треба не забувати, що він був преці поетом отже імпресіоністом. І заатаковання Драгоманова Франком уже цього століття сталось лише під нещасливим впливом Грушевського, який його в 1899 році і до національних демократів затягнув. Але Грушевський не здавав собі властиво справи, що він робить, так як взагалі – краще вмів він про історію писати, ніж історію самому робити! Авжеж вмів він навіть Франка (зважмо лиш це: «Франка»!) заставляти до коректури його, Грушевського, творів, наколи кожда хвиля праці над оригінальним його, Франка, власним твором – була для нашої нації – золота вартною!

Однакож Грушевський – як це мені здається говорить десь Євген Чикаленко² – хотів конче стати першим по Тарасу Шевченку – а це не така легка справа.

19 / III [1]941. Значіння Драгоманова для тодішньої галицької України з'ясував найкраще сам І. Франко у своїй промові на ювілейнім сьвяті Драгоманова 1894. Сказав він межі іншим тоді ось що:

«Через усіх тих 30 літ, а бодай від тоді, коли ми самі стали до прилюдної роботи – голос його був для нас заохотою, осторогою, вказівкою куди йти, голосом сумління – що робити, а чого не робити.

Нині годі собі докладно здумати це положення, в яким була поступова українська молодь в Галичині в 70-х роках. Без знання того, що навкола неї діялося, без тямучих

¹ Йдеться про Герміну (Гіероніму, Іероніму, Єроніму) Озаркевич (за чоловіком – Величко (1857–1924)) – рідну сестру Наталії Кобринської, дружину гімназійного вчителя, Франкового знайомого Григорія Величка.

² Євген Чикаленко (1861–1929) – визначний український громадський діяч, публіцист, меценат. Давав гроші на низку українських видань у Києві (журнал «Киевская Старина», газета «Рада»), при НТШ у Львові організував і фінансував літературну премію Д. Мордовця, був фундатором «Академічного Дому» у Львові, організатором Українознавчих курсів при НТШ 1904 року. Активний член Старої громади у Києві, Загальної безпартійної демократичної організації, Української демократичної партії, Української демократично-радикальної партії.

провідників, без книжок, без поради, без заохоти ми йшли на осліп, читали, що впало в руки і не знали, що зробити з цими хлопськими симпатіями, що у нас були принесені з батьківського дому і з тим невеличким знанням народного життя, яке ми з сіл приносили до Львова. Тут цих симпатій ніхто не поділяв, цим життям ніхто не цікавився; нам казали вчитися для хліба, любити що найбільше мову народу, а не сам народ.

Оттут то у великій пригоді нашому поколінню став Драгоманов. Друкованим словом і листами він почав впливати на нас, вказуючи нам інший, ширший світ поза тісними межами нашої Галичини, вказуючи, до чого йде теперішня наука і якої праці та любови жде від нас наш народ.

Він нам показав, що наша любов до простого хлопа власне мусить бути підвалиною нашої роботи, що знання народного життя ми мусимо розширювати і збагачувати а не забувати»¹.

А вжеж найкраще зазначив І. Франко своє становище до Драгоманова у своєму вірши, присвячуючому йому його, Франка, знаменитий переклад 1-ої частини Гетевого Фавста².

Хотя вже незадовго 60 літ минає від появи того перекладу – то в моїй пам'яті полишилась частина першої строфи цієї посьвати – хотя за точність ручити не могу:

Тобі сей труд! Таж смілим словом Ти
Розбив круг нас невѣжества границі –
На світло вивів нас із темноти
На волю вивів з мертвої темниці.

Мені просто не може в голові поміститись, як різні галицькі видавці Франкових творів могли аж доси позабути просто на цю клясичну роботу Франка разом з чудово перекладеним заспівом самого Гетего:

«Ви знов з'явилися привиди хисткії
Так як з'являлись здавна мов зза мгли!
Чи ж вдержу вас тепер? Чи давні мрії
Ще й доси живо з серцем ся зжили?
Ви претесь – так і будь! Мов мгли нічнії
Ви кругом мене лавою лягли –
І серце в грудях беться-молодіє
Тим чаром, що від вас на мене віє...»

Позволю собі лише на увагу, що видаючи твори наших давних письменників не годить змінювати їхню колишню мову. Цего нпр. Німці ніколи не роблять і власно для самих

¹ Повністю Франкова промова опублікована: Властивий юбилей // Народ. – 1895. – № 1–2. – С. 7–10. Звідси цитує К. Трильовський, однак цитує не завжди точно і з купюрами, яких не позначає в тексті.

² Йдеться про поетичну «Посвяту Михайлові Петровичеві Драгоманову», вперше опубліковану в книзі: Фавст. Трагедія Йогана Вольфганга Гете: Часть перша. – 3 німецької переклав і пояснив Іван Франко. – Львів : Заходом редакції «Сьвіта», 1882. – С. III–IV.

студій важним є знати якою мовою даний письменник у даному часі писав. А то завелась у нас звичка, що щокілька літ впроваджують якусь нову мовну «моду». Ось возьмим лише німецьке слово «Freude». Відколи Австрія загорнула Сх[ідну] Галичину то є від 1872 року десь аж по 1930 рік виговорювано у нас це слово «Фрайде». Подібно виговорювано і другі слова німецького походження, де це «eu» приходило. Аж ось стоп! Ні сіло, ні пало зроблено з «Фрайде» – «Фройде». І нема ради і ніякі аргументи не помагають – бо тут рішає мода! Ось і Франко виговорював французьке ймення «Hugo» по українськи «Гіго». Но – але настала нова мода і з «Гіго» раптом стало «Гюго» то є «Г'йуго», дарма, що коли Француз виговорює це слово то абсолютне не чути в ньому звуку «у». Значить, що ми беремося за поправлювання французької мови, хотя ніякого права на це не маємо. І я волю вже тримати погляду Франка і виговорювати та писати це слово «Гіго».

З якими труднощами мусіли боротись ученики Драгоманова, галицько-українські соціалісти 70-тих років можемо собі уявити хоч би лиш читаючи «Австро-угорські спомини» Драгоманова. Не лише польсько-австрійські жандарми та прокуратори чигали на кождім кроці на них, але і власна – не лиш чорносотенна* москвофільська кліка гуртуючися головно коло часописи «Слова», але і українська перепуджена а польською буржуазною пресою загіпнотезована суспільність дивилась на Франка і його товаришів з «соціалістичного» процесу – як на оглашених, як на виключених взагалі з суспільности.

Нераз нпр. добрі знакомі Франка, коли його зазріли на вулиці – переходили чимскорше на другий її бік. І такий нпр. пізнійший великий націоналістичний діяч і «фінансіст» В. писав будучи в дух[овнім] семінарі доноси на цих товаришів, яких побачив там випадково разом з Франком. (Духовний семінар в Галичині значив це саме, що в колишній Росії – духовна академія. В Галичині не було середних шкіл, якіби відповідали колишнім рос[ійським] правосл[авним] духовним семінарам).

Та ненависть по стороні гал[ицької] укр[аїнської] буржуазної так званої «інтелігенції» до Франка ішла так далеко, що користала з всякої можливої нагоди, щоби його позбавити хліба насущного. І ось інтересний приклад:

Він вже від 1883 р. співробітничав в літературній часописи «Зорі», а в 1886 році зістав навіт головним її редактором. Та недовго загрів там місце, бо незадовго викинули його чесні «народовці» з цієї редакції за поміщення одного – по їх думці «неморального» вірша Ст. Руданського, та такоїж рецензії Б. Вільхівського (Грінченка)¹.

В цьому віршу іменно проходила строфа:

«Бо вже звісно, що як старий
Чоловік у жінки
То там буде молодий
Обтовкать колінки», –

* В цьому часі не було еще і в Росії чорної сотні і я уживаю тут цього названня лише для легшої характеристики цих верстов тодішньої суспільности. – *Примітка К. Трильовського.*

¹ Йдеться про співомовку Степана Руданського (1834–1873) «Що кому годиться?», опубліковану у журналі «Зоря» (1886. – № 17. – С. 278), та рецензію Бориса Грінченка (1863–1910) на твори Бораковського під назвою «Нови книжки українські» під псевдонімом «Б. Вольховській» у тому ж числі журналу (С. 290).

а цього галицька буржуазна мораль не могла допустити в часописи призначеній «для руских родин».

Але рутенській банді і цього було замало, і коли у польським «Кур'єрі Львовським» появилась стаття М. Павлика некористна для покійного Вол. Барвінського, основника «Діла» – то і з редакції усунено (в 1887 р.) Франка за це – з неї дарма, що він написав з нагоди смерти В. Барвінського¹ в 1883 році прегарну поезію в його честь.

Перша строфа її і доси стремить в моїй пам'яті:

«І знов одного борця нам не стало –
Одного ратника за рідний люд!
Велике серце битись перестало,
Рука трудяща опустила труд;
А рук таких в нас мало так, ах мало
А кожду жде так много, много пут!
Життя, життя – найкращий дарє неба
Як тяжко нам з тобов боротись треба!»

Дивом дивним – вірш цей видрукований у формі летючки – і доси нігде не був в друку повторений. Але і його не годиться поминати у новому виданню Франкових творів.

Вправді і В. Барвінський належав до «Рутенців» та все ж він і для меншого брата працював в своїх популярних брошурах звернених проти алькоголізму та лихви, – а що найважніше – то підкопав галицьке чорносотенне москвофільство розпочавши в 1880-ім році видавництво «Дѣла» (три рази в тиждень), в яким задержав «святоюрській» йор (ъ) і йори (ѣ), так, що москвофіли не могли вже цій часописи закидувати польонофільства. А була вона дуже рішучим ворогом цього православо- і цареславофільства, хотя на все вона – як це виказав Франко в своїм «Нарисі» – використовувала достаточо ці матеряли, яких нпр. достарчив славний карний процес проти москвофілів в 1882 році.

На злобні атаки цих останніх на нього відповів Франко в своїй прегарній сатири «Дума про Маледикта Плосколоба» виданій осібною книжечкою 1878 р², а надрукованій правдивою Драгоманівкою – то є з латинським «ј», (як у Сербів), яку у Києві називано «герцоговинкою». Цю «Думу» видруковано також в 1-ім томі харківського недавного видання творів І. Франка³. Вона є очевидно – зосібна щодо наведених там псевдонімів –

¹ Володимир Барвінський (1850–1883) – громадський діяч, публіцист, літератор, брат Олександра Барвінського. Один із засновників товариств «Просвіта» і «Рідна Школа», засновник і перший редактор газети «Діло» (1880–1883). Вірш І. Франка «На смерть бл[аженої] п[ам'яті] Володимира Барвінського» був уперше опублікований в газеті «Діло». – 1883. – № 9–10. – 27.01 (8. 02). – С. 3.

² Йдеться про Франків твір «Дума про Маледикта Плосколоба», видану окремим виданням у Львові 1878 року.

³ Харківське видання творів І. Франка – це 30-томне видання творів письменника, виконане харківським видавництвом «Рух» та київським видавництвом «Книгоспілка» у 1924–1929 роках за редакцією Івана Лизанівського і Сергія Пилипенка. Окремі томи цього видання творів перевидавали ще до 1932 року. Однак перший том цього видання, на який покликався К. Трильовський, не містить «Думи про Маледикта Плосколоба», а повністю присвячений малій прозі (оповіданням) І. Франка.

у многому незрозумілою для Наддніпрянців і я радби її при нагоді основніше обговорити. В усякому разі є це просто вицьвіт справді геніяльної політичної сатири.

Про повстання, зріст і різні переміни т.зв. «москвофільського» крайно реакційного руху в Галичині могли би найбільше сказати такі фахівці як академики Щурат, Студинський та Возняк і не одно вже вони про цю галицьку хворобу сказали. Я завважаю, що вона зродилась передовсім на тлі цього аристократичного духу, який панував у галицькім гр[еко]-кат[олицькім] духовенстві, яке виховане головно в польсько-шляхотському дусі старалося всіми силами наслідувати ті власне сфери, які вже цілком виключували родинні зносини між тими обома клясами (= між шляхтою-панами – а гр[еко]-к[атолицьким] духовенством). Галицький історик Денис Зубрицький¹ назвав виразно народну українську мову «язиком пастухів і свинопасов», що в його часах було висказом якнайбільшої погорди (Під цю пору – уже на щастя так не є!).

Як оповідає в своїх споминах великий буковинський просвітний діяч Омелян Попович² то черновецький чорносотенний москвофіл, учитель реальної школи Лев Кирилович перепер, щоби видання черновецької «Бесіди» були писані «вищою» мовою, цебто «язичієм», бо ми – казав він – «мусимо підносити народ, а не знижуватися до нього».

Як-же ця «вища» мова, це «язичіє» властиво виглядало?

Була це просто мішанина церковних (старослав'янських), російських і таки й українських слів, виговорюваних по змозі якнайбільше «твердо». Дехто старався навіть цієї чисто-церковної мови в практиці уживати, з чого повстали кумедні непорозуміння.

І так оповідає гал[ицький] укр[аїнський] поет і маляр Корнило Устиянович в своїх споминах («Раевській»³ etc), що коли одного разу був на селі заступник ректора львівського гр[еко]-кат[олицького] семинаря духовного о. Ціпановський – то запитав одного селянина: «Человѣче! Возможно ли сквозѣ сіе брєніє безъ опасности поврежденія сапогѣ перегрясти?»

– Не розумѣю по нѣмецки! – водповѣвъ на це селянинь.

«Глаголеши, аки бы не былѣ еси бдяще» заговорив знову Ціпановський. А на се селянинь відповів знову:

– Таки не розумѣю по нѣмецки, егомость. – (Галицькі селяне в розмові з попами титулювали їх звичайно «егомость»).

Та не лише аристократичні почування були жерелом галицького чорносотенного

¹ Денис Зубрицький (1777–1862) – історик родом з Галичини, дослідник на підставі архівних матеріалів історії Галичини і зокрема Львова, автор праць польською та російською мовами. Найвідоміша з них – «Kronika miasta Lwowa» (1844).

² Омелян Попович (1856–1930) – буковинський громадсько-політичний діяч, педагог, публіцист, референт народних шкіл при Крайовій шкільній раді Буковини (1895–1906), голова «Руської Бесіди» в Чернівцях (з 1878), товариства «Руська Школа» там само, співредактор і редактор газет «Буковина» (1885–1892), «Бібліотека для молодежи, селян і міщан» (1885 – 1894). Автор спогадів «Відродження Буковини» (1933), про які тут згадано.

³ Йдеться про брошуру маляра, поета і драматурга, сина Миколи Устияновича – Корнила Устияновича (1839–1903) «М. Ф. Раевский и російській панславизмъ. Споминки зъ пережитого и передуманого». – Львів : Накладом К. Беднарського, 1884. Цитований фрагмент міститься на 36 сторінці видання.

кацапства. У многих була цього причиною також зневіра у можливість визволення власного народу з-під польсько-шляхотського панування. Значить: ми слабкі, безрадні і лише «русській цар» може нам допомогти. Звідси і зносили провідників галицьких москвофілів з петербурзьким «слав'янським благотворительним комитетом» звідки плинули до Галичан значні суми для роблення москвофільської православно-цареславної пропаганди в Галичині, хотя остаточно її результати цілком не були світлі – зато зі скаженою ненавистю і денунціаторством нападали ці, так звані в Галичині «кацапи» на таких «москвофілів» як Франко і його товариші, які ширили в краю правдиві вісти про «порядки» в цареславній Росії та були учениками того, що демаскував царсько-чиновничу Росію такими брошурами як «Турки внутрішні та зовнішні» або «Зачто старика (=Трепова) обидели?»¹.

«Дума про Маледикта Плосколоба» і «Дума про Івана Безумовича» були не лише відповіддю сего на особисті напади на Франка але і влучним болізним ударом по твердих лабах цих безстидних агентів центра одної російської реакції.

20 / III [1]941. Драгоманов прибувши в половині 70-их років до Галичини переконався, що оба відлами тамошної «інтелігенції» – і москвофіли і українофіли – це всьо одна велика реакційна буржоазна маса і хотів бодай у молодь кинути зерна правдивої європейської прогресивної науки. І тому звернувся він до редакції видаваного москвофілами-студентами «Друга» з трьома письмами, поміщеними у цьому видавництві в роках 1874-1876². Ці письма були писані російською мовою, щоби цим тупим головам показати, як властиво виглядає справдішна російська мова. Він і каже в своїй автобіографії, що в цей спосіб хотів показати, як неподібною є справжня російська мова до мови галицьких псевдо-общерусів = «шкарадної макароничної мішанини». За його старанням й поміщено в «Друзі» оповідання рос[ійського] письменника Гліба Успенського «Отравленный дяконъ» в рос[ійському] оригіналі³. Драгоманов заявив в своїх «Письмах Украинца до редакції «Друга», що «основою живої літератури в Галичині може бути тільки народна мова, цеб-то – українська». Очевидна річ, що так у цих письмах до редакції як і у приватних листах взивав він молодь, щоби звертала більше уваги на життя працюючого люду і як бачимо він позискав для своїх соціалістичних ідей таку геніяльну людину як Іван Франко і такого витревалого і фанатичного робітника як М. Павлик – поминувши вже других, менше визначних.

¹ Йдеться про праці М. Драгоманова. Публіцистична стаття «Турки внутренние и внешние» була опублікована окремою брошурою в Женеві 1876 року.

² Три листи М. Драгоманова до редакції «Друга» опубліковані: перший – Друг. – 1875. – № 11. – С. 265–270; другий («Україніщина или Рутенщина?») // Друг. – 1876. – № 5. – С. 77–80; третій – Друг. – 1876. – № 13. – С. 201–203; № 14–15. – С. 222–228. У всіх трьох публікаціях автор підписаний псевдонімом «Українець». Ці три листи М. Драгоманова І. Франко перевидав у додатку до видання: М. Драгоманов. Листи до Ів. Франка і інших (1887–1895) / видав Іван Франко. – Львів : Накладом Русько-української видавничої спілки, 1908. – С. 307–355.

³ Назване оповідання Г. Успенського було опубліковане в номерах 8–12 журналу «Друг» 1876 року.

І тепер стає перед нами питання: що стало би ся з Франком, якщо би доля не судилася йому стрінуги на своїй дорозі Драгоманова?

Він був слухачем фильозофії, мабуть фильольог. Він – певна річ – поздавав би відмінно приписані екзамен та став би звичайним гімназійним, перестудженим, від польської Красвої ради шкільної зависимим пересічним «бельфером» як тоді таких учеників гімназійних злобно прозивали. Хто зна чи й до чистої народної мови був би додумався, хотя вже й такі його «Петрії і Добушчуки» в «Друзі» доказують, що був уже на добрій дорозі. Але «народною» мовою писав і той «бельфер» Омелян Партицький¹, що видав в 1873 році свої «Поезії» та потім сам їх сконфіскував тому, що у вірші «Сільський аптикар» стояли на кінці слова, що той аптикар «усю свою аптику носив в штанах». Перепудився сват, що щось такого «неприличного» написав, но... і сам себе сконфіскував.

А як ця народовецька, буржоазійна банда розумілася на письменстві є найкращим доказом це, що в перекладі «Обломова» виданім в «бібліотеці “Д’їла”» опустила преславний «Сон Обломова», що становив власне квінтесенцію цілого того роману!

Чи ж дивуватися нам, що коли в році 1892-ім І. Франко, автор друкованого вже в «Зорі» і преміюваного тим же О. Партицьким «Захара Беркута», автор перекладу І-ї частини Фавства та збірки «З вершин і низин» – зголосився яко член до товариства «Просвіта» – то виділ її, зложений переважно з рутенських «бельферів» (а головою її був навіть професор університету) не прийняв його в члени.

Но і Франко, користаючи з постанов статутів зголосив від цієї постанови відклик до загальних зборів «Просвіти».

А на цих загальних зборах виголосив реферат в цій справі зять голови (Ом. Огоновського²) Др. Кость Левицький³, який аргументував ось як: Вправді пан Франко

¹ Омелян Партицький (1840–1895) – український мовознавець, етнограф, історик, педагог, автор «Німецько-руського словаря» (1867), перекладач «Слова о полку Ігоревім» (1884). Був редактором журналу «Зоря» й обіцяв передати редагування журналу І. Франкові. Недотримання обіцянки було причиною прохолоди у стосунках з І. Франком. Про його взаємини з І. Франком дивись: *Горак Р.* Редактор «Зорі» Омелян Партицький / Р. Горак, І. Гамлій // *Загублені на Журавенщині* / Р. Горак, І. Гамлій. – Львів : Каменярь, 2005. – С. 217–241; *Войціцька М.* Іван Франко та Омелян Партицький / М. Войціцька // *Науковий вісник музею Івана Франка у Львові*. – Львів : Каменярь, 2006. – Вип. 6. – С. 158–165 (тут додано публікацію листів О. Партицького до І. Франка).

² Омелян Огоновський (1833–1894) – мовознавець і літературознавець, письменник і громадський діяч. З 1867 – керівник кафедри української мови і літератури Львівського університету, автор фундаментальної «Історії літератури руської» (1887–1893), автор оригінальних поем і драм, доволі гній голова товариства «Просвіта». Про взаємини його з І. Франком дивись у монографії: *Микитюк В.* Іван Франко та Омелян Огоновський: мовчання і діалог / В. Микитюк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 187 с.

³ Кость Левицький (1859–1941) – адвокат і публіцист, найвизначніший політичний діяч Галичини кінця XIX – початку XX століть, співзасновник і провідник багатьох політичних, культурних і економічних установ. У 1899 році – співзасновник української Національно-демократичної партії, 1898–1939 роках – директор Краєвого Союзу Кредитового.

має право відкликатися від постанови виділу «Просвіти» до її Загальних зборів, але в статутах товариства нема постанови, що ці загальні збори мусять зараз прихилитись до цього відклику. І тому славетний Кость Левицький постановив внесок, щоби Загальні Збори potwierдили постанову виділу та п. Івана Франка в члени «Просвіти» не прийняли!

І так очевидно і сталося.

Ось один з найвизначніших подвигів Костя Левицького, пізнішого спільника буковинського махера Василька¹, та польсько-австрійського міністра Др. Леона Білінського², з котрими разом та ще і з вшеполяком Др. Ст. Гломбінським³ склали в літі 1908 року славний договір (на шкоду української нації), який в повнім звуці оголосив доперва Білінські в своїх «Споминах», виданих в р. 1924-м. Цей факт національної зради промовчала однак уся націоналістична преса, немовби води в рот набрала, – а навіть член II-го Інтернаціоналу Др. Матій Стахів редактор «Громадського Голосу»⁴.

Но – але ось які люди рішали про це чи Іван Франко «достойний» бути членом «Просвіти» чи ні.

¹ Микола Василько (1868–1924) – громадський і політичний діяч Буковини, дипломат, посол до Буковинського сейму і австрійського парламенту (1898–1918). Організатор низки товариств, інституцій та організацій, посол до австрійського парламенту і Галицького сейму.

² Білінський Леон (Biliński Leon, 1846–1923) – міністр австрійського скарбу, поляк, родом з Галичини (Залішки на Тернопільщині), навчався на Тернопільщині та у Львові. З 1867 року працював у львівському намісництві, з 1867 року – здобув учений ступінь доктора права у Львівському університеті. Автор праць з економіки польською та німецькою мовами, які виходили друком у Львові. У 1879 році був одним із основоположників та авторів програми польського «Кола політичного у Львові». З 1883 року посол до австрійської Ради державної, з 1895 року – перший міністр скарбу в кабінеті міністрів Казимира Бадені і потім ще кілька разів переобирався на цю посаду (1909, 1912–15). Був прихильником єднання поляків з українцями, і 1908 року сам опрацював проект угоди (про неї пише К. Трильовський), який стараннями українських послів не був прийнятий. Л. Білінський був автором книги «Wspomnienia i dokumenty», виданої у Варшаві у двох томах упродовж 1924–1925 років. Саме там наведено повністю текст угоди.

³ Гломбінський Станіслав (Głabiński Stanisław, 1862–1943) – польський економіст і політик, родом з Галичини (Сколе під Львовом). Навчався в Самборі і Львівському університеті як правник. Упродовж 80–90 років XIX століття опублікував чимало наукових праць з економіки, фінансів. У 1887 році здобув докторат у Львівському університеті, з 1892 року був професором Львівського університету, потім деканом Відділу права, а в 1908–1909 роках – ректором того ж університету. З 1890 року почав політичну діяльність. У 1890–1892 роках був заступником редактора «Gazety Narodowej», 1892 року був одним із засновників «Товариства Парцеляційного», а згодом брав участь у заснуванні ще декількох польських товариств. Упродовж 1902–1918 років був послом до Австрійського парламенту, 1904–1918 роках – послом до Галицького сейму, а в 1910–1918 роках – послом до Буковинського сейму.

⁴ Матвій Стахів (1895–1978) – правник, історик, суспільно-політичний діяч, закінчив Карлів Університет у Празі, діяч Української радикальної партії, її секретар (1925–1939), редактор її тижневика «Громадський Голос» (1929–1939), автор низки популярних брошур і публіцистичних праць на політичні, соціологічні та історичні теми.

Першим твором І. Франка, з яким я зацікавився, були його «Петрії і Добушуки», друковані в «Друзі»¹, який з початку 1876 р. передплатив мій батько для приятельки моєї мами Мелянії Кирилович, яка по наглій смерті в 1877 році мами й виховала мене. Я в літі 1876 р. занедужав і тому через три роки сидів дома, на селі побираючи науку від домашніх учителів. Та в цьому власне часі лучився і перший у Львові процес проти соціалістів, то є проти Франка, М. Павлика і тов[аришів]. Я читав дуже точні звіти з цього процесу в «Дзенніку польським», яку-то часопись передплатував мій батько. Він – свого роду поступовець (читав і Дарвіна, Бокля і т. ін.) – не любив москвофілів з їх царелюбним «Словом», але не зносив і фонетики. Доперва відколи почало виходити «Дѣло», він заперенумерував його та держав цю часопись аж до своєї смерті в 1912 році. Із «Баядами та розказами» Франка з 1876 року я скоро зацікавився, а потім і з «Думою про Маледикта Плосколоба» з 1878 року, причім – крім самого змісту – власне та сербська правопись з «ј» зробила на мене велике вражіння. Преці це була кричуча провокація і протест проти всіх «ісконно руских святощів», проти «йори» (ѣ) та «йор» (ѡ), а тут еще і «Митраполіту» (=митрополиту) дозволив собі автор заатакувати. А що Джеджалик – це Франко – я і про це скоро довідався. «Громадського Друга», «Дзвона» і «Молота» дістав я аж в пізніших роках в свої руки, але «На дні» перечитав я скоро по появленню цієї повісти в 1881 р.², а зробила вона на мене таке сильне вражіння, як пізніше в 1883 р. «Лихі люди» Мирного, що спричинили в мене постанову і самому стати таким «лихим» чоловіком.

Вернувши в осени 1879 назад до гімназії в Золочеві – зістав я потім передплатником «Світа» та купив Франковий переклад І-ої частини Фавста. Він так мені подобався, що я зараз вивчив напам'ять і Франкову посьвату («Тобі цей труд») і Заспів Гетого до Фавста («Ви знов з'явилися привиди хисткіі»), так, як вивчив напам'ять і вірш Франка на смерть В. Барвінського (1883 – «І знов одного борця нам не стало»).

В осени 1882 р. перейшов я до гімназії в Коломиї, де я зараз оснував тайне школярське товариство. Для мене і для моїх товаришів Дмитра Андрейка (заскоро помершого композитора)³, Томи Печерського і других – було ім'я Франка чимось святим!

Це почуття скріплялося еще, коли ми перечитали «Захара Беркута» – в 1883 р. Уже рік пізніше у вересні я, будучи по матурі, відкривав в Карлові⁴ першу сільську читальню в Снятинщині і тоді в моїй промові подав короткий зміст «Захара Беркута» та поробив з цієї повістки відповідні висновки вроді «громада великий чоловік».

П'ятьдесят літ – в 1934 році – і рівно щодо дня і години – виголосив я в Карлові тор-

¹ Повість І. Франка «Петрії і Добушуки» була опублікована в № 19–24 за 1875 рік та № 1–7, 9–11, 13–20 за 1876 рік журналу «Друг».

² «Суспільно-психологічна студія» І. Франка «На дні» була опублікована окремим виданням у Львові 1880 року як 15-й випуск видавничої серії «Дрібна бібліотека».

³ Дмитро Андрейко (1864–1888) – хоровий диригент, композитор, цитрист, фольклорист. Випусник Коломийської гімназії (1887), навчався у Львівській духовній семінарії. У цих закладах був керівником хорів. Виступав на концертах у Львові, Тернополі, Коломиї, грав на скрипці і цитрі. Записував народні пісні і 1885 року видав збірник їх обробок «Вінок з народних мелодій».

⁴ Карлів (після 1947 року – Прутівка) – село на Снятинщині.

жественну промову на ювілейнім святі п'ятьдесятьліття тамошньої читальні, а розпочав я цю промову ось якими словами: «Точно щодо дня і години – перед п'ятьдесять роками – виголосив я підчас відкриття вашої читальні одну промову – і pozwolte мені тепер чесні громадянки і громадяни, що я її тепер знову повторюю». Но і я й справді подав докладний зміст «Захара Беркута» та поробив подібні висновки як перед 50-ти роками. Не мав я вправді у тому часі під рукою самого того оригінального твору Ів. Франка, але мав зато дуже добре сценічне оброблення «Захара Беркута», зробленого його сином Петром і це мені вповні вистарчило. На жаль, зі слухачів, що чули мою промову у вересні 1884 р. був лише оден ще в живих приявний підчас моєї ювілейної промови. Був це Петро Сандуляк – тепер в Стецевій живучий, людина дуже вірна прогресивно-му світоглядові. Та я мав жаль колись до нього за те, що він цілком непотрібно – але хіба лиш для оригінальності єще перед якими 45 роками нарушив відвічну прекрасну національну ношу Карлівських селян та ні сіло ні пало почав носити якийсь малий, кутний соломяний капелюшок матрозської форми, який був тоді в моді у мійських паничів. Но! – але це ще невеликий ухил, бо Петро Сандуляк усе був ідейно послідовним чоловіком. З цим ювілейним святом в Карлові лучилася мені ще й така пригода:

Ми – я і моя дружина, вибираючись на це свято виїхали – з уваги на недолadne сполучення потягів – єще в суботу – день перед святом – з Гвіздця до Коломиї, а переспавшись тут у готелю – поїхали на другий день до стації Снятин-Залуче, де вже на нас ждав з фірою один з Карлівських газдів. Подібно – лиш у відворотним порядку – вернули ми домів.

Та тут ждала на нас несподіванка: Ми застали письмо з Карлова, яке прийшло власне цього дня, в яким ми виїхали до Коломиї. Це письмо повідомляло мене, що ювілейне свято в Карлові взагалі не відбудеться, бо зайшли якісь перешкоди.

Як бачимо була се брехня і лиш обставина, що ми виїхали з дому день вчаснійше виратувала мене від компромітації, що ось «ми його запросили, а він не приїхав».

Наведені мною справки вияснили, що автором цього листу був один «сиромудрий» парубок, який чомусь конче хотів не допустити до цього, щоби я на цьому святі промовляв.

21 / III [1]941. В році 1883 відбулась в Галичині, в літі перша «студентська вандрівка», устроєна школяями, що покінчили власне шесту клясу академічної (української) гімназії у Львові. Головним провідником її був Володимир Сіменович¹, високий чорний бородач, що вислуживши три роки у війську, вступив був знову до школи. Він пізнійше покінчив в Злучених Державах П[івнічної] А[мерики] медицину, осів яко (не «як») лікар в Шікагу і став одним з провідних тамошних українських імігрантів. Я взяв тоді участь лише в частині цієї першої студ[ентської] вандрівки, що викликала свого роду сензацію.

¹ Володимир Сіменович (1858–1932) – український лікар, згодом – громадський діяч у США. Емігрувавши до США 1887 року, був редактором тижневика «Америка» в Шенандоа, організатором кооперативних крамниць, діячем Українського народного союзу. З 1892 року – в Чикаго. В 1912–1914 роках був головою просвітної комісії Українського народного союзу, а в 1930–1932 роках – редактором тижневика «Україна», що виходив у Чикаго.

На другий рік зорганізовано ще краще другу вандрівку, в якій взяло участь кількадесять молодих людей, головню студентів університету зі Львова та з Відня (від «Січовиків»).

Така вандрівка мала у своїм складі добрий мужеський хор, добрих декляматорів та промовців а звичайно і гарного фортеп'яніста. Давала вона концерти в ріжних, наперед означених місцевостях, почім відбувалися танці.

У тій вандрівці – маючи вже матуру за собою – взяв я частинно участь та приїхав до Коломиї, очідаючи на приїзд вандрівників зі Станіславава, де учасники її – по дорозі – також були вже устроїли вокально-декляматорські вечерки.

Живо стоїть мені в пам'яті доси образ: ось іде ціла громада молодих людей серединою теперішньої Театральної вулиці, весело розмовляючи між собою, а між ними один, мабуть найстарший віком (мав тоді 28 літ) худошавий молодець, про якого мені і сказано, що це і є Іван Франко.

Переважну часть учеників заквартировано в так званій і доси «Камениці Білоуса», яку колишній «твердий» патріот, директор гімназії десь на Мазурщині Теодор Білоус¹ записав на «Народний Дім» у Львові, позістаючи в чорносотенно-москвофільських руках з тим, щоби цю масивно збудовану двоповерхову каменницю ужити на «Жіночєе Воспіталище». Хотя однак вже 50 літ минає від смерті фундатора – львівським «пло-сколобам» і не в думці було яке-небудь «Жіночєе Воспіталище».

Ось у тім власне «домі Білоуса» настелено у кількох комнатах по землі соломи і там заквартировано вандрівників, а межі ними і Івана Франка.

З нагоди цієї студ[ентської] вандрівки видав устроюючий її комітет осібною книжечкою її програму², яку віршем написав ніхто інший, як власне Іван Франко.

На обгортці цієї брошури був досить невдало нарисований молодий хлопець на шпилью гори з хоругвою в руках, а перед самою програмою був видрукований заспів. Під нього підготував хорову музику Остап Ніжанковський, дірігент вандрівничого хору а пізнійше – взагалі цінений композитор, якого замордували Поляки в 1919 р³. Цей заспів мав рефрен:

¹ Теодор (Федір) Білоус (1827–1892) – український громадський, культурно-освітній діяч москвофільського спрямування, педагог і публіцист. Випускник Львівської гімназії (1840–1846), семінарії та філософського факультету університету у Львові (1847–1854). Був учителем М. Павлика, підтримував молодого І. Франка. Засновник у Коломиї першого в Галичині українського літературного товариства (1863), засновником друкарні (1864). У 1861–1866, 1871–1876 роках обирався послом до сейму.

² Йдеться про видання: В Дорогу. – б / м [Львів], б / р [1884]. – 16 с.

³ Остап Ніжанківський (1863–1919) – священик, хоровий диригент, композитор, педагог, громадський діяч, піонер кооперативного руху в Галичині. Був знайомий з І. Франком (дивись: *Горак Я.* Взаємини між Іваном Франком та Остапом Ніжанківським / *Я. Горак* // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Львів : Каменяр, 2001. – Вип. 2.– С. 69–81). Організатор так званих «артистичних мандрівок», і незмінний у них диригент хорів; засновник музичного видавництва «Бібліотека музикальна» (1885), диригент хорового товариства «Боян» у Львові і Стрию. Розстріляний поляками 22 травня 1919 року. Твір О. Ніжанківського, про який згадував К. Трильовський, називався «Мандрівнича пісня» і нині втрачений: його навіть не згадують у нотографії творів композитора (див.: *Осад-*

«Гей радістю святою
Наповнім свавільну грудь
Жий в свободі і спокою
Горе лихо днесь забудь!»¹

Сам вірш – «Програма» – переходив по черзі різні місцевості, через які мала переходити ця «вандрівка», а дотичні строфи були повні гумору та тонкої сатири. І там нпр. говорилося про Коломию таке:

«Витай нам вигідно розлягшись отсе
Над Прутом столице Покуття!
Багато у тобі такого ще є
Що требаб покути і пруття».

Автор жалуєсь на це, що столиця висилає Еврея до Ради Держави та каже:

«Покуттям тому звесь, бо Жид прижима
Христян по кутах, попід лави».

Такі були тоді погляди Івана Франка і так він тоді написав.

Уже в пізніших роках сказав мені раз Іван Франко: «Відколи вас, Трильовський, знаю – то ви все на щось чи на когось обурюєтесь!»

І це була правда, а ті сотки інтерпеляцій внесених мною в австр[ійським] парламенти, п'ятуючих різні кривди, які зносити мусів наш селянин, ті факти звірств з боку польсько-австрійських жандармів в австро-угорській армії, – факти наведені мною і в моїх численних парламентарних промовах дають проречистий доказ, що я дуже діймаючо відчував всяку кривду і неправду, обурююався на них, а здобувши потім jako посол можливість боротьби проти цих кривд і неправди – я вповні користав з при-слугуючих мені прав.

На диво – і такий факт, як видання отцеї «Програми» вандрівки з 1884 викликав у мене «обурення». З якої причини? Отже з цеї, що по моїй думці хтось інший, хтось «*minorum gentium*» повинен був таку «програму» написати, а не така велика людина,

---

ця О. Нотографічний покажчик творів Остапа Нижанківського / О. Осадця, Л. Соловій // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. – Т. 226: Праці Музикознавчої комісії. – Львів, 1993. – С. 491–492). К. Трильовський, однак, помилявся, бо «Вандрівничу пісню» О. Нижанківський написав спеціально для Шостої мандрівки, яка відбулася по Буковині за участю Трильовського 21 липня – 14 серпня 1888 року, що занотовано у публікації про мандрівку (VI-та вандровка рускої молодежи // Діло. – 1888. – № 166. – 27 липня (8 серпня). С. 1–2. – Підписано: І. П-кій.). Тож під час мандрівки 1884 року за участю І. Франка пісня не могла виконуватися.

¹ Наведена строфа Франкові не належить. Її автором є Орест Дубенський, який скомпонував її тільки 1888 року під час четвертої студентської мандрівки, до якої І. Франко не мав жодного стосунку. (Про це: *Сов'як Р. Остап Нижанківський: Нарис про життя і творчість / Р. Сов'як. – Дрогобич, 1994. – С. 32–33; Колодій Я. Остап Нижанківський / Я. Колодій. – Львів, 1994. – С. 31).*

як Іван Франко, не такий геніальний письменник. – Ось таке було тоді, в 1884-ім році мов переконання, а чи воно було слушне – най судять другі.

Того самого дня, коли прибули до Коломиї студенти-вандрівники відбулися в салі, в якій ще донедавна була каварня «Siŭ» – вокально-декляматорські вечерниці, а по них – як звичайно – танці.

В павзах поміж танцями гості парами проходжувались навкруг салі, а і тепер, по більше як 50 роках – я бачу перед собою немов живу, одну таку пару: був це Іван Франко і його бувша перша любка Ольга з Рошкевичів¹ – тоді вже Озаркевичева... Тоді, вліті 1884 р. була це мабуть перша їх стріча від часу, коли внаслідок ув'язнення Франка за «соціалізм» – зістали перервані між ними усі зносини, – хотя – як бачимо з вірша «Плив гордо ястріб» еше в маю 1878 р. була проба нового побачення, до якого лише через чисте непорозуміння – не дійшло.

Цілу цю справу подружжя Вол. Озаркевича² з Ольгою Рошкевичівною представила Наталія Кобринська, сестра Володимира, в одній зі своїх новель, мабуть таки у першій, яка вийшла з-під її пера п[ід] з[аголовком] «Задля кусника хліба», поміщеній в «Зорі» з 1884 р.³ – отже в тім році, в яким на вечерницях студентської вандрівки Іван Франко і Ольга з Рошкевичів стрінулися в Коломиї. В половині 30-тих років цього століття грали в одному віденському театрі оперетку чи комедію п[ід] з[аголовком] «Gelegenheit macht Liebe» (нагода робить любов), що було парафразою пословиці: «Gelegenheit macht Diebe» (нагода робить злодіїв). – Так було і між цими двоїми: Франко був домашнім учителем брата Ольги Славка і в тому характері жив якийсь час у родичів її в селі Льолині. Ця отже «нагода» довела до кохання поміж Іваном а Ольгою. А що й справді рішає головно «нагода», це ми знаємо мабуть всі з власного досвіду. Ув'язнення Франка а потім еше й засуд на в'язницю зробили учительську кар'єру його просто неможливою, і тому нема чого дивуватись родичам Ольги, які не допустили до подружжя між молодятами а оглянулись за іншим женихом для своєї дочки.

Зістав ним укінчений теолог Володимир Озаркевич, брат Наталі Кобринської, мабуть навіть далекий свояк Рошкевичів. Однакож і по його боці знаходили деякі «деложнення», які представила згідно з правдою Н. Кобринська у своїй новельлі. Батько Володимира і Наталі Кобринської Іван Озаркевич⁴, посол до австр[ійського] парламенту був парохом в селі Белелуї Снятинського повіту віддаленім лише кілька кілометрів

¹ Ольга Рошкевич (за чоловіком – Озаркевич, 1857–1935) – наречена І. Франка, фольклористка і перекладач. Перекладала повісті Е. Золя («Довбня», 1879). І. Франко опублікував зібрані О. Рошкевич весільні пісні с. Лолина.

² Володимир Озаркевич (1853–1912) – брат Н. Кобринської, син священника Івана Озаркевича, чоловік Ольги Рошкевич. У 1879 році закінчив духовну семінарію та отримав парафію в рідному селі – Белелуї. Був парохом Новоселиці, Скопівців (1885), а потім Сільця під Станіславом (1887–1908) і Верхнього Березова (з 1908 року до кінця життя).

³ Оповідання Н. Кобринської «Задля кусника хліба» опубліковано в журналі «Зоря» 1884 року № 20, с. 161–165; № 21, с. 173–174; № 22, с. 181–185.

⁴ Іван Іванович Озаркевич (1826–1903) – священник, культурно-громадський діяч, парох у Белелуї та Болахові (1884–1903), радник Митрополичої консисторії (з 1882) посол до Австрійського парламенту та Галицького сейму, батько письменниці Наталії Кобринської.

від Русова, де проживала бідна вдова по священику Петровська. Була в неї дочка, велика красавиця і імпонуючої постаті. Між нею а молодим Володимиром зав'язались вправді любовні зносини, однак до подружжя не прийшло власне через велике убожество Петровської. Досить, що Володимира «оженено» з добре ситуованою Ольгою Рошкевичівною. І вона, і він – були це незвичайно симпатичні і культурні люди, але вони – як кажуть наші селяни, «не пасували до себе». Лев Толстой характеризував таке подружжя кажучи, що у ньому не було «изюминки» (= родзинка).

Так було і в цьому випадку, а причини стоячі на боці люди не годні були відгадати.

Нераз буває і так, що цього роду «Geldhein recht»^{*} стає з часом навіть щасливою, особливо коли обі сторони полово собі відповідають.

А нераз буває і навпаки: пара, яка палко любилася тай довго взаємно на себе чекала – нарешті побереться і почуває нераз себе дуже нещасливою, що для остронено стоячих людей стає справдішною загадкою. Вона і лишаєсь так званою «тайною алькови», а головною причиною такого розладу нераз межі дуже чесними людьми є звичайно це, що вони собі полово не відповідають і себе полово не заспокоюють.

22 / III [1]941. І ось це було величезним злочином цих держав, які, слухаючи припису католицького Риму, не допускали законного повного розводу подружжя та не дозволяли на нове подружжя людей, які взагалі не могли з собою даліше разом жити. А так було і в бувшій монархічній Австрії, і в бувшій – донедавна Польщі. Будучі покоління не зможуть навіть зрозуміти, як можна було робити нещасливими мільйони людей просто для вдоволення самоволі якоїсь влади організації, що була поза границями даної держави!

А таке було і з дальшими перешкодами до закінчення подружжя як ось попівське висвячення чи чернечий обіт. Радянська влада зробила в короткій дорозі цим надужиттем кінець.

Ольга Рошкевич зладила кілька перекладів повістей з чужих мов, а її сестра Михайлина написала оповідання «Кума з кумою», що появилось в «Молоті», та два другі, поміщені в «Першій віноку»: «Таку вже бог долю судив» та «Теща»¹.

Михайлині посвятив І. Франко свій віршик «Михайлині Р.». Вона вийшла за попа Іванця, а їх сином є знаний галицький маляр-баталіст Іван Іванець². Ольга, повдовівши, жила мабуть у Іванців і у них померла.

^{*} Ймовірно, мається на увазі Geldschein recht – з матеріальних (фінансових) міркувань (нім.).

¹ Михайлина Рошкевич (1859–1957) – сестра Ольги Рошкевич, знайома І. Франка, письменниця. Зазначені оповідання М. Рошкевич друкувалися у виданнях: «Кума з кумою (фотографія)» // Молот. – 1878. – С. 105–110. – Підписано: Міхаліна М.; «Таку вже долю бог судив (Народне оповіданє)» // Перший вінок: жіночий альманах виданий коштом і заходом Наталії Кобринської і Олени Пчілки. – Львів : З друкарні Товариства ім. Шевченка, 1887. – С. 161–176. – Підписано: Міхаліна Рошкевич; «Теща» (образок з народного життя) // Перший вінок: жіночий альманах виданий коштом і заходом Наталії Кобринської і Олени Пчілки. – Львів : З друкарні Товариства ім. Шевченка, 1887. – С. 396–404. Підписано: Міхаліна Рошкевич.

² Іван Іванець (1893–1946) – син Михайлини Рошкевич, четар УСС, український маляр і графік, ілюстратор стрілецьких видань і видавництва «Червоної Калини». Засновник і лідер Асоціації Незалежних Українських Мистців (АНУМ), 1942–1944 роках – голова Спільки українських образотворчих митців у Львові. Автор батальних композицій, пейзажів, а також автор численних статей на мистецькі теми.

Щож до першої любки В. Озаркевича – Петровської – то вона вийшла заміж за народного учителя Навчука, що був потім директором народної школи в Рожнові (Снятинського повіту). Один його син і дочка працюють тепер при одній радянській організації в Коломиї, а другий стояв – по першій світовій війні – в близьких зносинах з радянським посольством у Відні, а від 1932 року живе в Слав'янську Сталінської області.

І ось так пізнав я Івана Франка особисто з нагоди другої студентської вандрівки в Коломиї – в 1884 році. Він зробив на мене велике вражіння головню своєю звичайністю, своїм браком великої пози. Цього самого року в осени вступив я яко (не «як») однорічний охотник до війська, а з новим – 1885-им – роком переїхав до Відня до військової школи, щоби зістатися резервовим «інтендантським чиновником».

Однак, ходило мені головню о це, щоби дістатися до віденського студентського товариства «Січ», де була – старанням Драгоманова – велика бібліотека російської прогресивної літератури. Її посвятив я далеко більше уваги, як моїм інтендантським студіям, а дещо – з Пушкіна, Некрасова – і доси знаю напам'ять.

Через довше тревуючу недугу мусів я у Відні надслужувати і доперва з початком 1886 року здав я військовий екзамен. Та через це спізнив я о рік мій перший правничий екзамен, а здавши його 6 липня 1887, поїхав я на п'яту студентську вандрівку та на вокально-декламаторських вечерниціх в Золочеві виголосив я «Каменярі» І. Франка. Тоді то власне перший раз пронеслися ті грімкі, завітні слова Галицького Кобзаря публично з театральної сцени.

Щодо самої Ольги Рошкевич – то не мож було її назвати красавицею. Лице її було однак дуже оригінальне, виразисте, а при тім – миле. Добрий її портрет – вже замужної – помістила Мілена Рудницька в «Жінці»¹. Зосібно очи мала дуже гарні.

З її братом Славком², учеником І. Франка, сталася така пригода, що він нещасливо влюбився в Ольгу Ганковичівну, сестру визначного соціяліста Миколи та пізнійшу жінку Северина Матковського, автора звісної брошури «Три Синодальні Архіереї». Досить, що Славко з розпуки вернув на службу до державної поліції, що впрочім у Галичині не було ще так дуже компромітуюче, як служба в жандармерії у Росії.

Всіх цих людей, про які власне згадую, з виїмком лише маляра Івана Іванця, нема вже при життю... Нема навіт і поета Володимира Самійленка, з яким ми разом,

¹ Йдеться про двотижневик «Жінка», який виходив у 1935–1939 рр. під редакцією Мілени Рудницької (1892–1976) – політичної і громадської діячки, педагога, одного з ідеологів українського жіночого руху на Західній Україні в 20–30-х роках ХХ століття, голови центру управи «Союзу Українок у Львові». Згадувана фотографія О. Рошкевич була поміщена у числі 11–12 часопису 1937 року (С. 2–3) як ілюстрація до публікації К. Трильовського «Наталія Кобринська і її найближчі (З моїх споминів з половини 80-тих років минулого століття)». Деякі уступи цієї публікації (про шлюб О. Рошкевич з В. Озаркевичем, про зустріч І. Франка з О. Рошкевич у Коломиї) текстово перекликаються зі спогадами про І. Франка.

² Ярослав Рошкевич (1858–1904) – брат Ольги Рошкевич, гімназійний товариш І. Франка. Саме як репетитор Я. Рошкевича приїхав І. Франко до Лолина 1874 року на запрошення отця Михайла Рошкевича.

відбувши коротку п'яту галицьку вандрівку, переїхали зараз на Буковину і прилучились у Вашківцях до вандрівки (в серпні 1887 р.)¹ зорганізованої Омеляном Поповичем. Автограф його – Самійленка – сатиричного вірша про ту першу і останню студентську буковинську вандрівку², є і досі в мене.

В цьому ж 1887 році вийшов «Перший вінок» – жіночий альманах, редактований буцім-то Наталією Кобринською та Оленою Пчілкою, а властиво – як сам я це бачив – Іваном Франком, який мав і справді гіркі три дні з обома – вибачайте за слово – бабами. Він і каже в своїм «Нарисі»: «Жаль, що через незгоду редакторок даліше видання не могло продовжуватись в тім самім напрямі, а видані пізнійше самою Кобринською дві книжки альманаха «Наша доля» і що до змісту і що до видавничої форми, при незвичайно лихій коректі – не станули на тій самій висоті»³.

Але я ще додаю: і що до паперу! Вийшло просто якесь «лубочное издание»!

Гадаю, що не нарушу святої пам'яті такої будь-що-будь заслуженої жінки, як Наталя Кобринська, коли наведу тут ще одну подробицю що до неї. Вона жила і померла непорочною дівичею, бо хоча і жила (заки повдовіла) два чи три роки з чоловіком –

¹ Йдеться про українського поета-сатирика, перекладача Володимира Самійленка (1864–1926), який заприязнився з К. Трильовським наприкінці 80-х років XIX століття. Про це В. Самійленко писав у своїх спогадах «З українського життя в Києві в 80-х роках XIX ст.»: «З молодіжці тодішньої найближче познайомився з Кирилом Трильовським, котрий закликав мене гостювати до себе в село коло Снятина, де його батько був парохом. Живучи у Трильовського, я разом із ним одвідував інтелігенцію в поблизьких селах, переважно попів, і міг бачити, наскільки ті різняться від наших українських, бо й більш освічені, й живуть культурнішим життям, і являються ватажками народу, ведучи його національним шляхом» (цитую за виданням: *Самійленко В. Твори / В. Самійленко ; упоряд., передмова, примітки М. П. Бондар. – К. : Дніпро, 1990. – С. 586*). У серпні 1887 році В. Самійленко з К. Трильовським брав участь у студентській мандрівці Буковиною (про яку йдеться), що детально описав у цитованих спогадах, зазначаючи, зокрема, таке: «Того літа мандрівка відбулась по селах буковинських, мандрівників було душ тридцять, переважно студентів Львівського університету, до котрих і я пристав. Пам'ятаю тільки декого з мандрівників: Кирила Трильовського, Осипа Маковея, Нижанковського, що, здається, тоді ще не скінчив гімназії, але вже був відомий як композитор; був Величко, був Черепашинський...» (*Самійленко В. Твори / В. Самійленко ; упоряд., передмова, примітки М. П. Бондар. – К. : Дніпро, 1990. – С. 587*).

² Йдеться про поезію Володимира Самійленка «Мандрували, мандрували...». Про те, що саме ця поезія була відгуком поета на буковинську мандрівку документують «Спогади про Володимира Самійленка» Михайла Обідного, де ця поезія і вперше була опублікована: «До річи, зустрівшись на еміграції з д-ром К. Трильовським, у якого В[олодимир] С[амійленко] гостював при згаданій поїзді до Галичини, я попросив його розповісти мені про ту подорож В[олодимира] С[амійленка]. Др. К. Трильовський охоче розповів мені і навіть дещо написав (про се оповім у своїх ширших спогадах) про студентську мандрівку на Буковині в 1887 році, в якій брав участь і В[олодимир] С[амійленко]. А що цікаво, прочитав мені з пам'яті того вірша, що В. С. написав тоді, лежачи на дарабі, що пливла Черемошем» (Літературно-науковий вісник. – Львів, 1926. – Том LXXXIX. – Кн. 2. – С. 139).

³ Відповідний фрагмент «Нарису...» І. Франка дивись: *Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 455*.

то він був імпотентом. Таке оповіла вона дружині Ів. Франка Ользі, Ольга Франкова оповіла це чоловікови, а він мені.

Я і моя дружина назвали другу нашу дочку в честь Н. Кобринської Наталкою. Н. Кобринська, повідомлена нами, щиро нам за це подякувала.

25 / III [1]941. Не маючи під рукою старшої західноукраїнської преси – не можу я й слідити докладно за подіями, при яких я сходився з І. Франком. В осени 1888 року я перенісся на стало до Львова та зістав вибраний головою «Академічного Брацтва». У тому шкільному році (1888/89) я заходив дуже часто до його домівки, певно – щонайменше раз на тиждень і тоді мав нагоду (звичайно вечером) докладніше приглянутись його життю, його невсипущій праці. В неоднім засягав я його думки, як ось в справі перекладу «Германа і Доротеї» Гетого. Я відчитав йому першу перекладену мною пісню цієї поеми, причім Франко завважив, що вона має занадто «ein spießbürgerlicher Charakter*» і тому не конче надається до перекладу. З гостей, що у нього бували, пригадую собі добре Володимира Коцовського¹, що якийсь час працював рівночасно з Франком у «Зорі» і виступав у ній під псевдонімом «Корженко». Він в цих часах тужив власне тяжко за своєю любкою, наддніпряною Оленою Доброграєвною², яка якийсь час проживала у Львові і навіть редагувала літературно-науковий додаток при популярній політичній часописи «Батьківщині», а в р. 1888-ім померла. З великим болем оповідав він Франкови про це, як вони обоє не лиш любилися, але й розуміли одно другого. Він – очевидно еще за її життя – написав вірш, з якого пам'ятаю й доси кілька рядків:

«Говорить це дівча і тулиться до мене –
Палкі твої уста, мов золото теплене.
Палкі твої уста неначе прагнуть крові
Чи знаєш ти дівча всю суть й вагу любови?»

* Міщанський характер (нім.).

¹ Володимир Коцовський (1860–1921) – український поет, новеліст, перекладач, історик української літератури, літературний критик, історик, педагог, журналіст, редактор. Відомий під псевдонімом «Корженко». Був знайомий з І. Франком від часу навчання у Львівському університеті, співпрацював з ним в «Академічному Брацтві», «Етнографічно-статистичному кружку», в НТШ, у журналах «Світ», «Зоря». Як літературознавець В. Коцовський відомий передусім своїми дослідженнями творчості Маркіяна Шашкевича. Збереглося 26 листів В. Коцовського до І. Франка, які опубліковані у публікації: *Горак Р. Цілком забутий Володимир Коцовський* / Р. Горак // Українське літературознавство. – Львів, 2008. – Вип. 70. – С. 58–116.

² Олена Доброграєва (1864–1888) – киянка, слухачка Вищих жіночих курсів у Києві, разом з Галичанами брала участь у третій студентській мандрівці, де й познайомилася з В. Коцовським. Про це детальніше, як і публікацію листів О. Доброграєвої до І. Франка дивись: *Горак Р. Листи Олени Доброграєвої до Івана Франка* / Р. Горак // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Львів: Каменяр, 2005. – Вип. 5. – С. 112; *Горак Р. Третя студентська мандрівка 1885 року* / Р. Горак // Науковий вісник Івана Франка у Львові. – Львів: Ініціатива, 2011. – Вип. 10. – С. 8–64; *Горак Р. Цілком забутий Володимир Коцовський* / Р. Горак // Українське літературознавство. – Львів, 2008. – Вип. 70. – С. 58–116.

Підчас одної дискусії зійшла бесіда на одну характеристичну прикмету деяких персонажів в прозових творах Франка. На великий мій жаль – по більше як 50 роках – мені годі пригадати собі докладно слів, яких ужили тоді оба палкі дискусанти і лише представлю тут загальне вражіння, яке у мене й доси з цієї розмови полишилося в пам'яті.

І так Коцовський закидував мабуть Франкови, що у декотрих осіб, описуваних Франком, видно якусь спеціальну заїлість і злобу, і, можливо, що тоді напровадив яко (не «як») приклад того молодого Еврея, що його описує Франко мабуть в «Борислав сміється». Можливо, однак, і це, що Коцовський говорив тоді взагалі проти полемічних статей Франка, хотя у них такої заїлості не завважав.

На це відповів Франко повним жалю голосом, що годі писати в іншій тоні людині, яка мусіла тільки і то від земляків перетерпіти, що він.

Навпаки, по моїй думці, Франко взагалі замало ужив свого сатиричного бича на цю низку злобну дрібно-буржуазійну рутенську голоту, яка його так довго переслідувала і ще в році 1892 – на внесення Др. Костя Левицького – не допустила його до «Просвіти».

Були у цих дискусіях обох письменників і веселі моменти. І так якийсь час вони для означення, що комусь з письменників його твір не удався – називали це «**ЛИКОМ**». Це слово тоді пішло від них і в моду, і коли ми, студенти, обговорювали раз рукопис новельки молодого нашого товариша Черепашинського, де приходило речення: «Не йди, сину, на глибоку воду, бо буде лихо» – звісний пізніше автор «Деканів з гір» Єронім Калитовський¹ – перемінив, читаючи вголос цю новельку, слово «лихо» на «лико». І справді – було це оповідання – «ликом».

Сам В. Коцовський, перейшовши мабуть одну модну у галицьких письменників хворобу (навіть і у Поляка Виспянського), відскочив пізніше на бік від Івана Франка та кар'єри ради попав навіть в католицьку організацію, но і справді зістав навіть директором учительського семинара.

І. Франко в цьому часі мешкав при вулиці, що лучила Академічну вулицю з вулицею Зиблікевича, і звалась, мабуть, вулицею Ліндого. Академик В. Щурат буде, мабуть, добре пам'ятати ту вуличку, бо і він в році 1889 та 1890 забігав до скромної домівки великого поета. Домівка ця обіймала два невеликі покоїки і кухню, та була дуже бідно умебльована. Нераз і мене, коли я зайшов вечером до Франків, запрошували вони мене до своєї вечері. Пам'ятаю добре одну таку вечеру, що складалася зі склянки чаю і двох подовжних булочок (по 2 шт.) – на особу.

¹ Єронім Калитовський (1866–1926) – український адвокат і письменник. З 1908 року відкрив у Заліщиках свою канцелярію, а з 1910 року працював у Стрию, де був головою філії «Просвіти» та інших українських інституцій. Писав оповідання і п'єси з українського сільського побуту («Декани з гір», «Гостина св. Миколая»), був відомий під псевдонімом Трохим Дріт. Після Першої світової війни став першим організатором «Товариства опіки над стрілецькими могилами», 1922 року організував похід на гору Маківку для впорядкування там стрілецьких могил. Про нього, про його контакти з І. Франком та публікацію листів дивись у публікації: Чернієнко В. «Я весь труд, весь вік тобі, народе, дав» / В. Чернієнко // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Львів : Ліґа-Прес, 2008. – Вип. 8. – С. 224–234.

Під весну 1889 р. раз я довше ждав у них на поета, який еше не вернув був з судової салі, де був приявний яко (не «як») репортер від «Кур'ера львовського», при якім тоді працював. А була це дуже інтересна кримінальна справа, яка дала Франкови матер'ял до повісти «Основи суспільности»¹. Розходилося іменно о скритоубійчий замах дідички, стоячої перед банкруцтвом її сина на старенького польського ксьондза (мабуть Тхуржніцкоґо), що мав значну готівку.

Нарешті – вже пізно вечер – вертає Франко домів і я був переконаний, що певно від перемучення і розмовляти не буде годен. Але де там! Він повний бадьорости і гумору сідає до цієї бідної вечери та оповідає про всілякі перепетії, що були цього дня в судовій салі!

Його «Arbeitsfähigkeit»* була просто неістоцима.

У жовтни 1930 р. стрінув мене на вулиці у Львові один з бувших редакторів «Кур'ера львовського» та один з засновників польської «людової» партії Болеслав Вислоух² та запросив мене на вечеру. Майже цілий час говорили ми оба про І. Франка і Вислоух подивляв ту легкість, з якою Франко писав нераз дуже важні статті – рівночасно не перериваючи майже жартівливої розмови з товаришами.

На великий жаль, як казав Вислоух, мусіла ця редакція виповісти Франкови місце у себе з цієї причини, що він помістив у віденській журналі «Цайт» статтю «Поет зради», в якій обговорював поему А. Міцкевича «Конрад Валенрод».

А виводи цієї статті були вповні оправдані, але Франко-поет – не був політиком і не взяв на увагу великої дражливости Поляків що до всього того, що вони за своє «народное достояніє» уважають.

Еше підчас свого співробітництва в «Кур'ері льовськім» – мабуть в 1894 або в 1895-ім році – познакомив мене Франко на вулиці Академічній зі своїм тодішнім редакційним колеґою Леоном Васілевским³, пізнійше – батьком теперішньої визначної письменниці Ванди⁴. По смерти Леона – великого націольґога – в грудни 1936-ого року –

* Працездатність (нім.).

¹ Повість І. Франка «Основи суспільности» написана на підставі документального матеріалу. Матеріалом був сенсаційний свого часу кукізівський процес 1889 року, на якому І. Франко як співробітник «Kurjera Lwowskiego» був присутнім. Про це він писав у листі до М. Драгоманова від 10 лютого 1889 року. Суть справи була в тому, що поміщиця Кукізова Марія Стшелецька зі своїм сином Олександром, прагнучи врятувати напівзруйнований маєток, намагалася вбити і пограбувати багатого ксьондза Яна Тхуржніцкоґо. В результаті суду Стшелецькі були виправдані.

² Болеслав Вислоух (1855–1937) – польський громадсько-політичний діяч, журналіст, публіцист, певний час – редактор львівського польського часопису «Kurjer Lwowski», де впродовж 1887–1897 років працював І. Франко. Знайомий І. Франка.

³ Леон Васілевський (1870–1936) – польський публіцист і громадський діяч. У вересні 1893 року відвідав І. Франка у Львові.

⁴ Ванда Васілевська (1905–1964) – українська і польська письменниця, родом з Кракова, дочка Леона Васілевського, дружина радянського драматурґа Олександра Корнійчука. З 1939 року жила в Радянському Союзі, у роки війни воювала в лавах Радянської армії. Член Всесвітньої ради миру, депутат Верховної Ради СРСР, член Спілки письменників СРСР. Писала польською та українською мовами.

я знайшов посмертну згадку про нього в «Бюлетені польско-українським» (1 число з 1937 року¹).

І. Франко був одним з основників Русько-української радикальної партії в осени 1890 р. і часто дописував до її органу «Народа». Був він і першим головою політичного товариства «Народна Воля» в Коломиї, основаного головно заходом Др. С. Даниловича², Гіляра Герасимовича і моїм.

Це товариство було обчислене на масове членство в цілім краю, бо після австрійського закона товариство політичне не мало права закладати філій. Інтересним було, що річна членська вкладка у цьому товаристві виносила лише 20 грейцарів. Не було це впрочім так дуже мало, коли взяти на увагу, що дідичі (поміщики) платили в тих часах за цілоденну роботу на лані, на своїм власним харчи – навіті і лише по 20 грейцарів. В році 1894-ім І. Франко зрікся головства в цьому товаристві. М. Драгоманов був дуже невдоволений, що це товариство названо «Народна Воля», бо ця назва нагадувала террористичну «Н[ародну] Волю» в Росії, а він був противником перзонального терору.

Іван Франко промовляв нераз на публичних вічах. Знаючи дуже добре і державні і краєві політичні справи* (що нагадаю лише його знамениту працю про індемнізацію з панщини), він найкраще зі всіх нас володів фактичним матерьялом, а крім того був надзвичайно популярним промовцем. Говорив він без штучного патосу, не запалюючись але зато – образово. І доси бачу його мов живого, як стоїть на підвищенню у львівській ратушевій салі і говорить про право загального голосовання та про шахрайства голосовання посередного³. Він так і показував руками як воля народу мов через сито пересівається при помочи правиборів.

Касієром «Народної Волі» був старий польський соціяліст Кржичковський, який і книгу рахункову провадив по-польськи. Книгу ту спалили царські солдати еще підчас першої світової війни – тоді, як нищили мою бібліотеку в Яблонові (над 1500 книжок) і мій архів.

Кржичковскі був інжинєером-будівничим та перед тим будував мости залізничні в Корділерах Полудневої Америки. Між іншим – збудував він і Костел Єзуїтів в Коломиї та велику (коричневу) каменницю у Львові на розі вулиць Коперника та Шайнохи. Пристаравши одній служниці дитину – він подружився з нею, а я і Гіляр Герасимович були за свідків при слюбі. Їх один син – упав в бою яко польський легіонер.

Він брав також участь у важній радикальній конференції, яка відбулася дня 15

* Політиком однак таки не був, бо ним не може бути поет, підлягаючий імпресіям. Великі політики поетами не були. Не треба далеко шукати. – Примітка К. Трильовського.

¹ Йдеться про публікацію: Trylowski K. O Leonie Wasilewskim / K. Trylowski // Biuletyn polsko-ukraiński. – Warszawa, 1937. – № 1 (192). – S. 2–4.

² Северин Данилович (1861–1942) – український адвокат, один із засновників Української радикальної партії, до Першої світової війни – громадський діяч на Покутті.

³ Йдеться про виступ І. Франка на народному вічі, яке відбулося 14 грудня 1890 року у львівській ратуші, де обговорювали питання загального, безпосереднього і таємного голосування. Про це віче повідомлялося (без зазначення участі І. Франка у ньому) у публікації: В справі робітних людей і женщин у Галичині // Народ. – 1890. – № 23. – С. 372. – Підписано: М. П.

серпня 1892 року в домівці Гіл. Герасимовича, на якій по рефератах Др. С. Даниловича і селянина Івана Сандуляка¹, Луки з Карлова – стверджено ухвалою, що дрібне селянське рільниче господарство не має ніяких виглядів перед собою і що потреба заводити кольлективні селянські газдівства. На тій нараді був ще один Поляк присутній – а то жиючий ще до недавна М. Маліновскі з Варшави, редактор «Зоржи» а пізніше «Заржев'я»².

Тодішні радикали – були це однак Драгоманівці, а не ті, в яких Матій Стахів заганяв для власної амбіції* (бо хотів брати участь у конгресах II-го Інтернаціоналу) у II-ий Інтернаціонал!

Іван Франко вправді не був приявний на цій конференції в Коломиї, але пізніше вповні прилучився до цієї ухвали. А впрочім він вже в 1881-ім висказав такі самі погляди у першій частині свого вірша «Гадки на межи».

Півтора року перед цією коломийською нарадою були ми оба з І. Франком на однім банкеті, який відбувся у Львові в салі старого ще готелю «Жорж»-а в честь нововибраного демократичного посла Карла Леваковського³. А була це така справа:

В часах навкруг 1891 року грав в Галичині велику роль Поляк Стан. Щепановскі⁴,

* В[исоко]п[оважаних] Тов[аришів] Редакторів прошу полишити безумовно уступ червоно закреслений, бо я хочу виразно зазначити різницю поміж первісними радикалами Драгоманівцями – а цими з останніх часів перед вибухом радянсько-польської війни. – *Примітка К. Трильовського.*

¹ Іван Сандуляк (1848–1926) – селянин з села Карлова Снятинського повіту, громадсько-політичний діяч, завзятий прихильник Радикальної партії, посол до Галицького сейму (1908–1913).

² Максимільян Маліновський (Malinowski Maksymilian, 1860–1948) – польський педагог, публіцист громадський діяч, посол і сенатор. Дописував до «Gazety Świątecznej», «Zorzu», «Przeglądu Pedagogicznego». З 1886 року жив у Варшаві, а з 1887 року разом з Конрадом Прошинським редагував «Zorzę», а з 1892 року редагував цей часопис з Мечиславом Бжезінським. З 1892 року часопис став органом «Ліги Польської», членом якої М. Маліновський був упродовж 1900–1906 років. Приїздив до Львова, де був у приятельських відносинах з подружжям Болеслава і Марії Вислоухів. Пізнаючи за їх порадою і впливом народне життя, 1906 року Маліновський пережив злам, порвавши з редагованим ним часописом і співпрацював з «Związkiem Młodej Polski Ludowej». З 1906 року редагував часопис «Przegląd Polski». У листопаді 1907 року заснував часопис «Zaganie». Був членом і засновником низки політичних польських товариств.

³ Карл Євгеніуш Леваковський (Karol Eugeniusz Lewakowski, 1836–1912) – доктор прав, повстанець у польському повстанні 1863 року, політичний діяч, презес Storonnictwa Ludowego, посол родом з Галичини. У 1862 році здобув докторат у Львівському університеті, стажувався в канцелярії адвокатській М. Кабага. З 1880 року був директором залізниці Чернівці–Львів. У 1883 році відкрив у Львові власну адвокатську канцелярію, а 1884 році вперше був обраний послом до Австрійського парламенту, де був членом «Кола Польського». З 1891 року – презес Товариства приятелів освіти у Львові, з 1894 року – член Товариства демократичного польського у Львові, з 1895 року – президент Центрального народного комітету виборчого.

⁴ Щепановський Станіслав (1847–1900) – польський економіст, автор праці «Nędzy Galicji» («Злидні Галичини»). Разом з Гілярієм Герасимовичем заснував у Коломиї 1892 році то-

що видав був брошуру «Нендза Галіції», в якій доказував які великі богацтва Галичина в своїм земнім нутрі посідає, а яка помимо того має таку бідну, нужденну людність. Ці богацтва – зосібна нафту – треба використати, але требаби взятись з розмахом до роботи на американський великокапіталістичний лад. В тій цілі заангажував він навіть капітали Краєвої Каси щадничої. Його пляни попірала урядові галицькі сфери – але ті пляни не повелись, прийшло до великого краху і тої Каси щадничої, а її директор Зіма Щепановські і інші махери найшлися на лаві підсудних.

Заким однак ще до цього дійшло хотіла шляхотсько-капіталістична кліка вислати Щепановського за всяку ціну до віденського парляменту. Польські сфери демократичні і людові поставили проти нього кандидатом Карла Ляваковського і при виборах до Державної ради в 1891 року таки і вибрали його, а напередодні цієї побіди й відбувся згаданий вже мною банкет. Президував йому начальний редактор «Кур'єра львовського» Генрик Ревакович¹, а брали в нім участь і другі співробітники цієї часописи а межі ними і Іван Франко. Рівночасно відбулися вибори і з сільської курії – отже з округу Коломия, Косів, Снятин, де українські радикали перший раз поставили свого кандидата – а то Др. С. Даниловича. Він і провалився завдяки цілковитому свому лінивству. Лише в Снятинським повіті, де я особисто кермував агітацією – віднесли ми побіду, а так, як це було добре (через Франка) знаним в редакції «Кур'єра львовського» – запрошено мене також на цей банкет, на яким я сидів при столі напроти Франка.

Це був рідкий факт побіди над пануючою в Галичині клікою (перед 50-ти роками!) і тому викликав він в цілмі краю велике вдоволення. У тому банкеті взяв також участь і польський соціаліст Гнат Дашиньські², а виходячи з нього дозволив собі на іронічну увагу на рахунок М. Павлика, якого і у лондонським «Пшедевіті» називав «тромбон

варисто з обмеженою порукою «Гуцульсько-промислова спілка», метою якого було поширення гуцульського домашнього промислу.

¹ Генрик Ревакович (Rewakowicz Henryk Karol, 1837–1907) – польський громадсько-політичний діяч, журналіст. Освіту здобував у Галичині (Перемишль, Самбір, Львів). З 1856 року разом з Теофілом Вислоцьким видавав польський часопис «Swit». Під час польського повстання 1863 року брав участь у підготовці повстанських відділів на теренах Галичини. У 1870–1873 роках був ініціатором діяльності «Товариства Народної Опіки», яке діяло у Львові. Головним і найважливішим ділом Г. Реваковича було його редакторство часопису «Kurjer Lwowski» з 1884 року. Тут разом із ним співпрацювали Ян Каспрович, Владислав Оркан, Людвік Кульчицький, Станіслав Пшебишевський, Казимир Тетмайер. З 1887 року співвидавцями «Kurjera» стали Болеслав Вислоух і адвокат Едвард Лілієн. Довкола часопису зорганізувалася масонська ложа, до якої входив Г. Ревакович. Ревакович був одним із лідерів народного руху в Галичині: був членом Виділу Польського товариства демократичного у Львові (з 1894), після Карла Леваковського очолював Stowonictwo Polskie у Львові, органом якого був часопис «Przyjaciel ludu», з яким співпрацював Г. Ревакович. У 1893 і 1897 роках був послом до Віденського парламенту, був радником Ради міста Львова (1886–1888, 1889–1892, 1893–1895).

² Йдеться про Ігнація Дашинського (1866–1936) – польського соціаліста, одного з лідерів галицької соціал-демократії. Був знайомий з І. Франком, бачився з ним у Станіславові, знав також Юзефу Дзвонковську. 1926 року на прохання голови НТШ К. Студинського написав спогади про І. Франка.

Драгоманова». І цей стояв йому на заваді. А впрочім на самім банкеті, окрім побідних вигуків не було нічого замінного, крім малої сутички між Дашиньським і Ляваковським. Ані Франко, ані я не промовляли.

В 1894 році прийшло однак при кінці серпня на засіданню Головної Управи р[усько-]укр[аїнської] радикальної партії в Коломиї до горячої дискусії над моїм внесенням, щоби користаючи з Краєвої вистави, яка власне відбувалася у Львові, скликати до Львова велике краєве віче. Була іменно знаменита нагода до цього. Ту виставу аранжував властиво Краєвий Виділ, що стояв на чолі Краєвої автономії. Вибрав його Краєвий сойм, в яким на підставі злочинної виборчої агітації, а ще більше при допомозі виборчих шахрайств та насильств – мали велику і рішучу перевагу польські пани і шляхтичі при допомозі цих Евреїв, що називали себе «Поляками жидовського визнання». Річ очевидна, що проти такої польсько-панської витівки, як отця краєва вистава – заняли всі Українці, а межі ними, очевидно, і р[усько-]укр[аїнські] радикали вороже становище. Були, однак, в кождім повіті еще осібні Виділі повітові, вибрані, очевидно, також на підставі дуже кривдячої виборчої агітації. «Презесом» такого повітового Виділу, що мав безпосередній нагляд та контролю сільських громадських рад, був, очевидно, також шляхтич-дідич (поміщик), якого звано «Повітовим маршалком».

Його завданням було піддержувати на чолі рад громадських якнайбільших народних зрадників – так званих нашими селянами «хрунів», які мали знову завдання помагати панам-шляхтичам підчас виборів до Союму Краєвого та до Ради Державної у Відни.

І власне з нагоди тої вистави Краєвої старались ті «повітові маршалки» аранжувати (на кошт повітів) якнайчисленніші прогульки сільських «хрунів» на ту виставу до Львова, щоби тим їм показати всі світлі здобутки шляхотської господарки в краю тай попровадити їх еще на панораму, представляючу побіду повстанчого війська Косцюшка над Росіянами у битві під Рацлавіцями (1794 р.)¹. А у тій панорамі був представлений і польський хлоп Бартос Гловацкі, як він стоїть при здобутій ним гарматі. Шкода лише, що малярі цеї панорами В. Коссак і Я. Стика² і другі не намалювали еще і другої картини, представляючої як цьому панцизняному польському хлопови, якого Косцюшко поручником іменував, його пан дідич по повороті до села казав дати 50 буків та його у австрійські солдати віддав. Треба було ждати аж більш як сто літ, щоби Ванда Васілевська здемаскувала брехні польських буржоазійних істориків і представила цілу ту справу в повній нагій правді у своїй п'есі, яка має появитись на сцені цими днями, коли я власне пишу отцю статтю про І. Франка.

А ці історики і з тою білою хлопською сукманою, в яку був убраний у цій битві Косцюшко, наробили великого шовіністичного «гевалту» – яким то – мовляв – вели-

¹ Йдеться про Рацлавську панораму, яка містилася у спеціально побудованій для того ротонді (зараз – приміщення кафедри фізкультури Львівської політехніки). Авторами цієї панорами були поляки Войцех Коссак, Ян Стика, Тадеуш Попель, Зигмунд Горголевський.

² Ян Стика (1858–1925) – польський художник. Навчався в Академії мистецтв у Відні, потім у Римі, Парижі та Кракові (у Яна Матейка). Після закінчення навчання короткочасно проживав у Львові, з 1900 – проживав у Парижі, а з 1910 року – в Італії. Крім панорами, є автором полотен на релігійні, баталістичні та міфологічні сюжети.

ким демократом був Косцюшко, що аж хлопську сукману натягнув. Однакож пізніше вияснено, що з цією сукманою була цілком проста справа. Битва під Рацлавіцями була іменно в квітні, було холодно, а що Косцюшко не взяв зі собою свого плаща, то поживив собі від одного з косинієрів (селян) його сукмани.

Впрочім оскільки іде о самого Косцюшка, то, як виказав у «Записках наук[ового] Товариства імени Т. Шевченка» академик В. Щурат*, був він з роду Білорусом, та греко-католицької віри¹.

Ось ту власне нагоду, яку давала нам ця краєва вистава у Львові в 1894 році, хотів я використати в цьому напрямі, щоби устроїти цьогож року у Львові велике краєве радикальське віче. На тім вічу у відповідних рефератах можна було насвітлити і нап'ятнувати усю краєву пансько-шляхотську господарку, задемонструвати проти пансько-шляхотських шахрайств і зажадати грімко впровадження до всіх виборів, від рад громадських почавши, загального голосовання без ріжниць полів та яких-небудь обмежень. А референтів мали ми тоді світлих так поміж інтелігентними радикалами, як і – особливо – поміж селянами з ріжних повітів Східної Галичини.

27 / III [1]941. Річ очевидна, що можна було по вічу піти разом з учасниками його і на цю виставу, показати їм її та навіть і «Рацлавіце» та і всьо відповідно пояснити. Дотого і знижку на залізницю мож було тоді дістати.

Цьому моему плянові спротивилися однак і Др. Данилович, і Ів. Франко. Чому перший з них був цьому противний – була річ зрозуміла: він був взагалі непорушливий, а і промовець був слабший – зі своїм часто уживаним слівцем «мігли», та лиш винятково «був в штосі». Впрочім робив він при кожній нагоді мені – дуже рухливої вдачі – просто факційну опозицію. Які були впрочім взагалі аргументи моїх обох опонентів я тепер вже не пам'ятаю. Остаточоно мої аргументи побідили і Головна Управа у[країнської] р[адикальної] партії ухвалила тоді скликати на один день надходячого власне вересня краєве віче до Львова.

Та я був настільки необережний, що зараз по цій хвилі полишив засідання так як я мав еще дещо полагодити у місті, а то з уваги на моє весілья за кілька день та спішився на залізницю. Я був іменно тоді адвокат[атським] конципентом в Снятині.

Тимчасом цю мою неприсутність використав Др. Данилович і постановив внесок на реасумпцію попередньої постанови. Його попер І. Франко і в цей спосіб мій плян краєвого віча – провалився. З цеї, отже, причини вив'язалася між мною а Франком досить прикра переписка, а в його архіві певно еще будуть мої листи, що відносились до цеї справи². На жаль, його листи до мене знищили царські солдати, разом з цілим моїм архивом підчас Першої світової війни.

* До В[исоко]п[оважаного] Тов[ариша] Академика В. Щурата! Прошу Вас, В[исоко]п[оважаний] Товаришу, подати в нотці на долині докладні дати і про Ваше відкриття і в котрім то томі Записок НТШ була дотична Ваша стаття. К. Т. – *Примітка К. Трильовського*.

¹ Йдеться про статтю Василя Щурата «Українські традиції про походження Костюшка», опубліковану в 131 томі «Записок НТШ» (Львів, 1921, С. 231–247).

² Листи справді збереглися в архіві І. Франка у відділі рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка. Це 4 листи з 1894 року – від 24 березня (Ф. 3. – № 1634. – Арк. 545–546), 3 серпня (Ф. 3. – № 1609. – Арк. 379–382), 23 серпня (Ф. 3. – № 1609. – Арк. 405–408), 6 вересня (Ф. 3. – № 1634. – Арк. 547–554). Ці листи наведено у нашій публікації під № 13–16.

Незадовго наші особисті відносини знову поправилися, коли я в літі 1899 року сидів у Львові і учився до адвокатського екзамену. Забрав І. Франко мене і Вол. Гнатюка (знаного етнографа)¹ з собою на риболовну виправу до Завадова недалеко Стрия², де був парохом звісний композитор Ост. Нижанковський, замордований в р. 1919 Поляками. Тамошний дяк був заприятельований з І. Франком і до нього то ми – якось два дні перед Спасом (мабуть, 17 серпня 1899 р.) заїхали та зараз пішли до недалекої річки. Я з Гнатюком були радше видцями цієї риболовлі, бо властивими рибалками були Франко і дяк. Ми оба викупалися та вилізли на берег, а тамті два вештались у воді. Зосібна Франко, убраний у довгу сорочку, що вскорі стала мокра, брив попід берег і між звисаючим корінням надбережних верб ловив руками рибу (мабуть пструги), в чому був майстер. Чудом було, що бриючи годинами цілими у мокрій довгій сорочці не перестудився.

Під вечер вернули ми в хату дяка, де дячиха зараз зловлену рибу зварила і ми зі смаком її та юшку з неї з'їли, – впрочім нічим не запиваючи.

По вечери запросив нас газда спати на високім оборозі, куди ми вилізли по драбині. Нам туди виніс він і подушки, а ми повкривалися нашими накидниками. Було дуже тепло і приємно, але я вже запримітив, що зі мною не всьо впорядку. І другого дня ловив ще Франко рибу, а на вечер вернули ми до Львова.

Рано збудили мене гарматні стріли, бо це був день уродин цісаря Франца Йосифа. У мене була вже горячка і я занедужав на черевний тиф та повандрував до шпиталю. Це однак не було наслідком цього риболовства, але тиф вибух взагалі на Валовій вулиці, при якій я мешкав, а яку розкопували для введення водопроводів чи каналізації. У шпиталі відлежав я шість неділь, вернув на село до батька та аж в червні 1900 р. здав адвокатський екзамен.

Я однак не зрікся пляну краевого радикального віча у Львові, а здавши в червні 1900 року адвокатський екзамен, я ще більше як три місяці сидів у Львові та приготував це віче, яке насправді удалося на славу³. Навіт «артільний батько» Микола Левитський приїхав був на нього.

¹ Йдеться про етнографа, організатора наукової праці, дійсного члена і секретаря НТШ Володимира Гнатюка (1871–1926).

² Описана К. Трильовським «риболовна виправа» до Завадова – парафії священика та композитора Остапа Нижанківського – була у І. Франка не єдина і здійснювалася ним в різні роки регулярно. Про це свідчать спогади про письменника Петра і Ганни Франків, Левка Чикаленка, а також один з листів Остапа Нижанківського до І. Франка (дивись: *Дем'ян Г. Золотий гомін / Г. Дем'ян // Хвилі Стрия: Сторінки з історії культури та національно-визвольного руху, сучасне літературно-мистецьке життя.* – Стрий: Щедрик, 1995. – С. 250–252). Провідвідини І. Франком Голубутова і риболовлі там дивись також: *Рикмас О. Федір Дергалю / О. Рикмас, Р. Горак // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові.* – Львів: Каменяр, 2006. – Вип. 6. – С. 206–215.

³ Йдеться, очевидно, про віче, яке відбулося у Львові 6 жовтня 1900 року. Оголошення про віче дивись: *Програма хлопського віча // Громадський Голос.* – 1900. – № 20. – С. 165. Допис про перебіг віча: *Парлямент руських хлопів // Громадський Голос.* – 1900. – № 22. – С. 185–187. У вічі брали участь М. Павлик, К. Трильовський, М. Лозинський, І. Макух, М. Ганкевич. На вічі було обрано красвий хлопський виборчий комітет, до якого серед інших увійшов К. Трильовський.

Взаїмні відносини між мною а Франком поспувалися доперва через вступлення його в грудни 1899 року – під впливом Грушевського – до національно-демократичної партії. Це було впрочім лише дальшим наслідком смерти Драгоманова в 1895 році. Та якщо би він був довше жив, то взагалі не зважили би ся були цієї партії основувати екс-радикали В. Охримович¹ та Евген Левицький². Тоді Грушевський не був би грав такої великої ролі та не заставляв би Франка до ведення коректи його, Грушевського, творів.

Зауважу, що оба ті основники «есдецької» партії, що була впрочім лише полякерованою зверха партією «народовців» – Романчука³ та Костя Левицького – не дуже світло покінчили свою політичну кар'єру: Евген Левицький розпився і через це помер у шпитали, а В. Охримович, вивезений в р.1915 російським урядом «в не столь отда-льонныя места», вернув звідтам «практикуючим» біготом, що й старався оправдати в одній дуже «неінтелігентно» написаній брошурі.

Уже в недовгім часі зорієнтувався поет, в яку компанію за справою Грушевського попав і не лиш, що відвернувся від неї, але еще й для «Січей», які були виразно проти-буржоазною та протипопівською організацією, написав гарну пісню, яку тут і подаю:

«Гей Січ іде!
Красен мак цвіте,
Кому прикре наше діло –
Нам воно святе!
Гей Січ іде!
Топірцями брень!
Кому люба чорна пільма –
А нам ясний день.
Гей Січ іде!
Мов пчола гуде...
Разом руки, разом серця
А гаразд буде!
Гей січ іде!
Підківками брязь!
В нашій хаті наша воля
А всім зайдам зась!»⁴

¹ Володимир Охримович (1870–1931) – адвокат, громадсько-політичний діяч, журналіст, фольклорист, дійсний член НТШ. Один із членів Радикальної партії, співробітник і дописувач часописів «Народ», «Житє і Слово», один із засновників Національно-демократичної партії (1899), редактор газети «Діло».

² Євген Левицький (1870–1925) – публіцист, громадсько-політичний діяч, один із піонерів робітничого руху в Галичині, один зі співзасновників радикальної, а потім – національно-демократичної партії, співредактор програм цих партій. Згодом – член Національної ради ЗУНР, в 1919–1920 роках – посол ЗУНР в Празі і Берліні.

³ Юліан Романчук (1842–1932) – визначний політичний, громадський діяч, багатолітній провідник галицьких українців, письменник і журналіст. У 1883–1895 роках – посол до Галицького сейму, з 1890 року – один із творців так званої «нової ери», посол до австрійського парламенту (1907–1910, 1916–1917). Автор сумнозвісної у Франковії біографії статті «Смутна проява». Йому І. Франко присвятив вірш «Сідоглавному».

⁴ До останньої строфи тексту поезії в автографі додана така ремарка К. Трильовського: «Це можна випустити».

Було би дуже пожаданим, щоби, окрім великого, многотомового видання творів Івана Франка, видано ще й осібно невелику, дешеву збірку, обіймаючу його – так сказати – заповітні вірші, як от: «Вічний революціонер», «Товаришам», «Каменярі», «Обриваються звільна всі пута» (загалом майже незнані), «Не пора», «Розвивайся ти, високий дубе», «Гадки на межі», «Засьпів до Мойсея» і ще дещо.

Деякі з них вже я старався при кожній нагоді зробити популярними – і в Галичині, і в Америці.

Наприкінці позволю собі ще на деякі мнемотехнічні завваги.

Чеський письменник Карель Гавлічек-Боровскі, великий вільнодумець, написав між іншим сатиричну поему «Хрещення святого Володимира». Цю поему переклав дуже справно Іван Франко¹, а у другім виданню вийшов цей переклад 1929 р. накладом «Чесько-Української книги» в Празі з обширним вступом написаним Г. Омельченком та з ілюстраціями Лішки. Я бачив у Франка оригінал цієї поеми з далеко гарнішими ілюстраціями.

Карель Гавлічек помер в молодім віці в 1856 році, то є в році народження Івана Франка.

Похорон Франка відбувся у Львові дня 31 травня 1916 року, а розпочався о годині 3-тій пополудни. Цього самого дня і о цій самій годині розпочалася славна морська битва між фльотами німецькою та англійською під Скагерраком.

Кирило Трильовський

ДОКІНЧЕННЯ «СПОМИНІВ ПРО ІВАНА ФРАНКА»

У повизшім моім начерку споминів про Івана Франка зазначив я, як великим щастям для нього була стріча його на життєвій дорозі Михайла Драгоманова. Коби не стріча – був би вийшов з Івана Франка звичайний галицько-рутенський «бельфер», спосібніший як другі, якого однак зальляло би галицько-польсько-буржоазійне болото, яке не дало би його вродженим, незвичайним спосібностям так могутчо розвинути і видати такі геніяльні плоди на літературній ниві, як це сталось під впливом того, якому призвав І. Франко заслугу «розбиття невіжества границі», що окружувало і І. Франка і його найблизших товаришів.

Ось що каже сам І. Франко у своїй статті «З остатніх десятиліть ХІХ в.» про вплив М. Драгоманова на Галичину взагалі:

«Горяча проповідь Драгоманова, при помочи оживленої кореспонденції головним своїм змістом мала те, щоб привчити Галичан читати, студіювати, відучити їх від пустої фразеології і трати часу, а засадити за реальну працю. Він звертав увагу на насущні потреби народа, на застій у політичнім життю, на неuczтво і поверховність світочів і

¹ Мовиться про твір відомого чеського письменника Карля Гавлічека-Боровського (1821–1856) «Хрещення святого Володимира», який І. Франко переклав і опублікував у збірці своїх перекладів чеського поета «Карел Гавлічек-Боровський. Вибір поезій. Переклад Івана Франка. З життєписом Гавлічека». – Львів, 1901.

проводирів Галицької Руси; як із найтяжшим ворогом воював він із привичним у нас крутіством, породженим бюрократичною школою, і не переставав допікати людей доти, доки не докопався в їх душі до живого й болючого. Його статті й листи, що були для значного числа Галичан мов удари батога, вони пекли й боліли, часто трафляли невинуватих, бували несправедливі, але завсігди змушували до думання, до входження в глущ справи, до обрахунку з власним сумлінням. Непедагогічний у деталях – цей метод був чудово відповідний власне до розбуркання грубошкірої, лінійної та байдужної рутенської натури».

Ось таке писав І. Франко про «горячу проповідь Драгоманова» в Галичині. На жаль, як бачимо головню з оголошеної вже обширної переписки Драгоманова з Галичанами, проповідь та не знаходила багато слухняних слухачів, бо галицьке буржоазійне болото занадто вже позатикало вуха цим, до яких він звертався, а були і такі, які просто в грубий спосіб відповідали йому, як нпр. той будучий судовий радник Мандичевський: «відчепіться від мене». Другі знову – як пізніше дуже «правий» парламентарист посол Теофіль Окуневський – пококетувавши якийсь час з Драгоманівщиною – «благую часть избраша», що не нараджувала на невдоволення тай на атаки з боку польсько-австрійських прокурорів, ані не доводила до зірвання зносин з греко-католицькою повіщиною.

Заледво І. Франко, М. Павлик зі сестрою Анною¹ та Остап Терлецький² полишилися вірними прихильниками апостола соціалізму і раціоналізму тай то з цього останнього при його дуже квієтистичній, неповорушній вдачі – не було великої користі.

Та власне великим щастям для Східної (української) Галичини була ця обставина, що найзавзятішим і найвірнійшим прихильником ідей, ширених М. Драгомановим, став І. Франко, найбільше спосібний зі всіх старших і молодших Драгоманівців, характерний і без страху перед прокурорами та перед тупою, галицько-інтелігентською (!) середою – а притім роботящий не менше від другого, ще більше завзятого Драгоманівця – Михайла Павлика.

Дуже сумно булоби з галицькою віткою великого українського народу, якщо би не знявся був нею такий світлий та пристрастний у своїй апостольській роботі ум Драгоманова, але чи малаби та його робота взагалі успіх, якби не то, що позискала вона для себе такого універсально обдарованого прихильника, яким був Іван Франко? «Неуцтво та поверховість світочів і проводирів Галицької Руси», про які говорить І. Франко, у злуці з клерикальною гр[еко-]кат[олицькою] мракою та впливом польської не менш

¹ Анна Павлик (1855–1928) – сестра Михайла Павлика, громадська діячка, пропагандист поступових ідей та ідеалістично-месіянстичного ідеалізму, піонерка жіночого руху в Галичині.

² Остап Терлецький (1850–1902) – галицький громадсько-політичний діяч, публіцист і літературознавець, відомий під псевдонімом В. Кістка. Випускник Львівського і Віденського університетів, прихильник М. Драгоманова і О. Подолинського. З О. Подолинським видавав у Відні популярну літературу (так звані «метелики»), в 1874–1877 роках був головою українського студентського товариства «Січ» у Відні. У 1877 році його арештували у Львові разом з І. Франком за пропаганду соціалізму. Згодом став адвокатом у Львові, участі в громадському житті не брав.

клерикальної а шляхотським презирством пересякненої польської літератури – все це, разом взявши, не допустило би до цього, щоби зерна прогресу, кидані Драгомановом на галицьку ріллю, пустили коріння і видали бажані плоди.

Лише незвичайний гарт і неустрашимість цих перших Драгоманівців зробили неможливе – можливим, а грімке слово І. Франка у прекрасній поетичній формі – мусіло стрясти бодай молодшими, ще нескорумпованими Галичанами, а що найважніше – воно дісталось і під сільські стріхи, до сердець тяжко робучих і страждучих селян.

Саме теоретизовання не допомогло б богато, якщо великі ідеї не були би вбрані у чарівну форму поезії, яку їм надав такий талант, такий могутчий властелин українського слова, яким був Іван Франко.

Якщо не він станув би на службу цим ідеям – розвіє культури, та розбудження класової свідомости у галицькій робучій класі опізнилибися може були і о цілого півстоліття!

І тут – через звичайну *assotiatio idearum* прокидуєсь у мене ось яка думка:

Що би сталось взагалі з західноукраїнською віткою великого українського народу, якщо би у вересні 1939 року не обсадила майже цілої її території Радянська Влада своєю армією, не зліквідувала польсько-єврейсько-українського діличівства та польського осадництва і не перейнявши в свої руки дійсної і реальної боротьби з темнотою і анальфаетизмом?

А вшехпольська навала з діличами і бюрократами на чолі ішла вже цілою форсою і без всяких обслонок просто на знищення взагалі усього українського елементу, а великопольська письменниця Коссак-Шуцка, авторка «Кржижовцув» кричала мало не захрипла на цілий голос: «Ми мусіли маць Подоле!».

Університет у Львові приймав у ряди свої лише незначну частину українських студентів, еще цілком молодих судіїв Українців (та інших урядовців Українців) усувано з посад, а нових посад Українцям не надавано; щоби зістати звичайними «лямпенпуццем» у малому місточку – треба було переходити разом з родиною на римо-католицьку віру, робітника Українця не приймає до фабрики, народні школи – польонізовано, а українські катедри на львівськїм університеті (а було їх за Австрії разом з доцентурами – 12) зліквідовано, тисячі українських товариств – розв'язано, а над прекрасною українською кооперативною організацією висів уже цілком видний меч Дамокля, який певно найдалі до двох літ – був би упав на них! Не говорю вже про конфіскації навіть таких творів – що як нпр. «Тарас Бульба» – появились були вже і в польськїм перекладі! Окружний суд в Чорткові – цілком доптаючи закон – поконфіскував сотки давних українських творів, навіть таких, як «Чорна Рада», що була призначена яко обов'язкова лектура для шкіл!

Стодвайцятьтрета стаття Сталінської конституції забезпечує свободу віровідправлення релігійних культів. Але польськїй дуже релігійний католицькїй уряд зруйнував (переважно динамітом!) більше як 140 православних церков на Холмщині, а румовища заоферував Евреям до закупна. Але власне єврейське почуття приличности не дозволило Евреям прийняти таку оферту. На Поліссю – як це представила Ванда Васілевська в одній своїй повісти – діличі захопили навіть риболовство на ріці Прип'яті в свої руки та загрозили селянам конфіскацією човнів та сітій...

І це лиш частина тих надужить, яких вже допустилася шляхотсько-буржоазійна банда на західноукраїнським народі і які ще йому грозили!

Але прийшли Радянці та дуже скоро зліквідували польсько-буржоазійні надужиття, а до виконання нових, вже плянованих – не допустили. І «Тараса Бульбу» не лиш читаєм, але і на сцені бачимо, а шість разів на тиждень бачимо як сотки хлопців і дівчат таки в мужицьких убраннях біжать з пачкою книжок під пахою на педагогічні курси, щоб за пару літ нести просвіту і у найдальші гірські закутини.

І поміж Драгомановим та І. Франком були нераз непорозуміння – як це впрочім нераз буває і в найбільше дібранім до себе подруж'ю. Але тут не було подруж'я, тут був такий стосунок як між пильним, з повним довірям учеником а люб'ячим, п'ятнайцять літ старшим учителем.

А до того І. Франко жив в краю і бачив на власні очі відносини, які в нім панували, – наколи М. Драгоманов жив у далекій чужині, яко – як таких Герцен називав – «рефюже». З «прекрасного далека», навіт маючи таких вірних кореспондентів як М. Павлик та я, представляються дані відносини інакше, як для того, що сам безпосередно стремить у «круговороті злучаїв та подій», як це називав І. Франко. На тому тлі можуть та майже мусять повставати непорозуміння, а тло це було майже все політичне. Не зашкодить отже й застановитись, що таке та політика, про котру впрочім кожної днини і чуємо, і читаємо.

Отже, одна Енциклопедія називає політикою практичну діяльність, що має на меті здобути владу в державі, а бодай вплив на владу. А в ширшій розумінню називає вона так велику діяльність спрямовану на досягнення чогось у людській суспільности (державі, громаді, товаристві, тощо).

Ту першу практичну діяльність можна взагалі називати вulgарною політикою, не маючи впрочім найменшого заміру її зневажати або легковажити.

І власне таким vulгарним політиком Іван Франко не був, так як він – великий поет і естет – дивився на всьо з вищого становища, а затим ішло, що многих дрібниць не добачав, дрібниці, які в практичній, vulгарній політиці грають нераз незвичайну ролю. А один німецький письменник так і каже виразно: «Der Dichter steht auf einer höheren Warte, als auf den Zinnen der Partei!»*. Це значить: «Поет стоїть на вищій вежи, аніж високі партійні дахи».

Алеж якої сильної, могутчої зброї достарчав він своїми творами практичним політикам, організаторам, пропагандистам!

Можна би назбирати цілий томик його високомистецьких творів, що й доси своїм палким словом загривають не лиш українську молодь, але і розігрівають старших, тяжким життям приголомшених людей і додають їм сили до роботи, до боротьби за благо робучої а терплячої кляси, та на благо цілого українського народу взагалі!

І не забуваймо не лиш на його грімких завзятих «Каменярів», на його голосом ветхозавітного пророка звучачого поклику: «Обриваються звільна всі пута», але і на його такі поезії, що стали вже народними піснями як «Який то вітер», «Не пора!», «Розвивайся ти, високий дубе» та «Гей у Січ!»

* Глузд: Поет стоїть вище за політичні інтереси (нім.).

Ось возьмім на увагу, хочби цю першу з його поезій, що стала у Східній Галичині просто гимном робучого класу:

Який то вітер шумно грає
Від Сяну, Прута до Карпат?
Яке то диво визирає
Із тих нужденних хлопських хат?

І на це запитання відповідає поет:

Ми є ті, що вас всіх кормимо
За всіх вас терпимо;
Ми ті, що гнулися, як лози
Були покірні як вівця,
Котрим неволя, кров і сльози
Ще не доїхали кінця.
Ми ті оферми ті рекрути,
Гарматне м'ясо на війну,
Ті, що їх кривда й голод люта
Жене за море, в чужину.
Ми ті, котрим заперті двері,
Запертий до свободи шлях,
Ми маєм права на папері
А обов'язки на плечах.
Та вже не довго цеї муки!
Нам час не датися на глум:
Здіймуться дружно хлопські руки
І просвітліє хлопський ум.
Ми хочем вчитись, поступати,
Бо кривда є сестрою тьми –
Для себе хочем працювати
І бути люди між людьми!

На скільки то тисячах віч і зборів, підчас кільки соток масових походів греміла отця палка пісня, що запалювала серця горячішим полуменем, ніж би це могли зробити не знать як горячі промови звичайних «політиків»!

Подібну ролю й відограла Франкова пісня «Не пора!». Лучалися навіть і ось які куріози:

В першій половині 30-тих років цього століття устроїли були попи у Львові величезну, масову маніфестацію мабуть у честь «царя Христа». Щонедільних відправ по церквах було їм замало: вони хотіли масовим клерикальним святом у столиці краю не лиш закріпити, але еще й поширити свій вплив на народні маси, подаючи їм еще кріпшу, в десятеро збільшену дозу звісного «опіюму».

Але і «маси» зуміли отцю нагоду добре використати і на велике здивовання і попів, і поліції, і придивляючоїся з боку тій маніфестації польської буржоазії. Ті народні товпи, уставлені в порядку чвірками, не співали яких би то не було побожних пісень,

але грімко гукали Франкової пісні «Який то вітер» та «Не пора!», а ще й до того «Ми гайдамаки, ми всі однакі» Осипа Маковей¹.

А поліція була цілком безрадна, бо преці годі було розганяти клерикальну маніфестацію устроєну у честь Ісуса Христа!

І вірш І. Франка «Розвивайся ти, високий дубе» став дуже популярною пісню серед робучих мас Західної України – дарма, що вона менше надавалась до походів, бо її арія не була зкомпонована на маршевий лад.

Але не менш популярною став у нас один вірш І. Франка так і призначений до голосного читання та до деклямації. Говорю тут іменно про його поезію, друковану первісно у Коломийськiм «Поступі». Не є це поетичний твір призначений для мистецьких смаків, але є це в поетичній, популярній формі поданий просто poradник для нашого робучого, сільського народу, представляючий затіі його головного ворога та поясняючий, в який спосіб треба проти цих його затіі боротися.

Цей ворог – це польська шляхта, котра в ось який спосіб звертається до Русинів, як еше донедавна галицькі Українці себе називали:

«Заберу вам вашу землю і ліси і ріки,
Будете ви в своїм краю жебрані на віки
Та ще того мені мало: де будуть зарібки
Дам Мазурам, дам Хорватам, а вам ані дрібки.
Ваші внуки без просвіти в темноті сиділи
Та шей того мені мало: втопчу вас в калюжу
На весь світ вас як «дзіч» руську обплюю й спалюжу.
Та ще того мені мало: я шей вашу душу
Зломлю, спідлю, опоганю, до покори змушу.
Заберу вам вашу гідність і почуття чести
І будете з рабським сьміхом мої сліди мести.
Настановлю вам депутатів з хрунівської ласки.
Відберу вам усі права – лишу обов'язки.
Оттак своє пановання утверджу, як камінь,
Та від «моржа аж до моржа» на вік віков амініь». Ударили гайдамаки в голосніі дзвони:
Чи чуєте добрі люди тіі відгомони?
А як може хто не чує, тверду шкіру має,
Бо не словом але ділом ворог нам діймає.
А хто чує най працює, рук не покладавши,
Бо що нині занедбаєм, пропаде на завше.
І ніхто най не говорить: «своїм богом піду»,
Як вояки на команду ставайте до гліду!
Бо слабого, ще самого «заклює» й вороння;
Лиш громада, товариство його оборона.

¹ Осип Маковей (1867–1925) – український письменник, літературний критик, журналіст, громадський діяч. Був одним із редакторів «Зорі» (1894–1895), «Літературно-Наукового Вістника» (1898–1899), газети «Буковина» (1898–1899). Приятель І. Франка – про їхні взаємини дивись: *Semper magister et semper tiro: Іван Франко та Осип Маковей / упоряд. Н. Тихолоз. – Львів, 2007. – 172 с.*

І ніхто най не говорить: «Обійдись без мене!»
Як у брата горить хага й на твою пожене».

І даліше радить поет:

«Тримайтеся, люди добрі, одної присяги!
Най відважний боязливим додає відваги.
Тільки зрадник, запроданець, підлиза, п'яниця
Най не сьміє на порозі вашому явиться.
Най не має в вас привіту, ні слова пошани,
Поки щиро не покаєсь, від зла не відстане.
А хто каятись не хоче і в злім даліше пацька
То най того побиває погорда громадська!»

Ось так учив Іван Франко в популярний спосіб, коломийковим віршом своїх братів, тяжко робучих селян, як карно і солідарно боронитись від чимраз гострійших зазіхань польської шляхти. А треба знати, що це було написане ще за пановання Австрії, котрої цісар (цар), щоби позбутись клопоту, віддав тій шляхті на поталу чотири мільйони українського народу, та щоби в цей спосіб заткати шляхті пельку.

Не диво, що і я, зіставши в 1907 році послом до австрійського парламента, уже першу мою промову виголошену 22 липня 1907 року звернув дуже гостро проти польської шляхти та закінчив ту промову окликом: «Проч зі шляхтою, проч з її посіпаками!».

А як польська шляхта ще під Австрією старалась так нищити український елемент – то можна собі уявити, що вона вже виробляла і ще більше виробляти хотіла, коли західні імперялістичні держави збудували самостійну Польщу, де та шляхта у злуці з рештою польської буржоазії мала безмежнеє право і навіть своїх власних законів не респектувала, коли ішло о це, щоби згнобити прочі, національні меншости, а цілому пролетарятові, навіт власному, відобрати всяку можність оборони та боротьби о кращу долю. Польська поліція усе стояла на услугах буржоазії і відповідала крісовими кулями навіт на проби звичайних страйків, викликаних незвичайним визиском робітничої кляси.

У поетичних творах Івана Франка можна винайти сотки таких цитатів, таких як німець каже «летючих слів» – які можна признати важними порадами і вказівками що робити, як працювати, щоби покращала доля робітного народу.

І так нпр. каже він в однім місци:

«Не жертви треба днесь, а бою з злом!
Побіди не виборюєсь відразу;
А треба в скварі, в стужі йти пішком,
Без стежки, кладки, перелазу;
Без слів шумних, а то й без слави і заплати
Тра вміти жить тепер, а не вмирати!»

Так власне було і з ним самим, коли галицькі, українські – як їх звав Драгоманов «песиголовці» не хотіли йому дати навіт цієї мізерно оплачуваної редакторської роботи,

так, що він мусів іти – щоби з сім'єю не умерти з голоду «у найми у сусідів». Але й працюючи у чужій пресі, він ні на хвилину не кривив душею, але хоч і чужою мовою ширив він свої задушевні думки.

Коли – вже у старшій віці, коли недуга сильно підкосила його сили – просили його приятелі, щоби написав свої спомини, то він яко відповідь на це почав перекладати свої статті написані первісно чужою мовою і видав таку першу збірку цих перекладів в році 1914-ім власне під назвою: «В наймах у сусідів»¹. У вступі до тої збірки каже І. Франко, що одному такому приятелеви відповів він ось що: «Писати спомини, особливо в моїм стані, коли й писати не можу своїми руками, діло зовсім не легке, а для мене тим більше не на часі, що головна частка мого життя була присвячена літературній праці, поза якою для споминів лишається дуже небогато. Натомість плоди тої літературної праці мені доводилось розсипати по так многих так різнородних видавництвах, що зібрати бодай важнійше з них і подати до прилюдної відомости нашої ширшої громади мені видається ділом далеко важнішим, ніж написання хоч би й яких займавих спогадів».

Так отже у тій збірці перекладів є поданих 46 його статей, помічених попередньо переважно у справді демократичнім «Кур'єрі львовським» та в «Пржегльондзе сполічнім», видаванім «людовцем» Болеславом Вислоухом.

Всі ці статті – і тепер еще дуже важні та інтересні, і для проби подам тут ось який уступ з його статті «Земельна власність в Галичині»:

«Бувають традиції, з якими абсолютно треба зірвати, як приміром відвічна традиція визиску людської праці та користаня з людської темноти та легковірности. Реформа, коли має досягнути свою мету, мусить бути виразом некласових інтересів, ані, тим менше, класової безвихідности, але загально-народної синтези, мусить бути основана на одинокій широкій підставі. Земля, на якій жиє народ, повинна бути збірною власністю того народа.

Це домагання оправдане, бо земля, на якій по старій приказці всі ми гості, не може й не повинна бути приватною власністю в дусі римського права.

Це, що мусить бути невід'ємною підставою життя та розвою будучих поколінь, не може опинитися без обмежень у руках одиниці «cum jure utendiet abutendi» (з правом уживання і надуживання). Народ, що допускає до цього, сам підкопує підставу свого буття. Та коли ні один член народа не має права виключно для себе жадати того, на чім він тільки часовий гість, то натомість кождий член народа вроджений на тій землі, має право жадати свобідного доступу до користання з її природних творчих сил, має право й обов'язок працювати на тій землі і вживати вповні плодів своєї праці. Народ, котрий у тім огляді упосліджує та видідичує хочби найменшу часть своїх членів, – приготує сам для себе елементи розкладові, підкопує свою будучину».

¹ Йдеться про видання: В наймах у сусідів. Збірник праць писаних польською та німецькою мовами в перекладі з поясненнями та додатками автора. – Том перший: Статі на суспільно-політичні теми (популяція, репрезентація, індемнізація), писані в рр. 1886–1890. – Львів, 1914. – (Серія: «Писаня Івана Франка. Том VII»). Далі зацитовано фрагменти з передмови І. Франка до цього видання і статті «Земельна власність у Галичині» (С. 44–77).

Так і є, а вже найшкідливішою була традиція, що хтось може мати претенсію, щоби другі люди («ближні») на нього задармо працювали, а як пізніше зноситься ту безглузду претенсію, то щоби йому ще за знесення того безправства заплатити!

А так було власне зі знесенням панщини в Галичині, де за знесення її мусів край – отже передовсім селянин – заплатити панам-дідичам так звану «індемнізацію», то є винагороду за це, що вже пани-шляхтичі не будуть мати на будуче права рабувати у селян їх дармової праці на них, то є панів!

Так ясною є ця справа, а преці пани при помочи ріжних крутіств видусили, як це виказав І. Франко в своїх знаменитих статтях про «індемнізацію» аж стодев'ядеятьдевять мільонів чотиреста вісімдесять два тисячів та вісімсот трийцять чотири злотих за знесення панщини!

Цеж преці чиста нісенітниця, щоби розбійникові платити за це, що вже на будуче не буде смів рабувати.

І булоби далеко льогічнійшим, якби було обчислено, кільки вартною була та праця, яку «забездурно»*, бо на панщині селяни виконали були на панських ланах, хоч були лише за австрійських часів, то є від 1772 року до мая 1848 року. Та якщо би за це зажадано «індемнізації» від панів на річ селян. Очевидна річ, що така «індемнізація» не могла би бути інакше оплачена, як лише у формі признання панських земель на власність селянам. Одним словом: земля мусіла бути відобрана від дармоїдів, визискувачів, а віддана в руки тих, які доси на цих дармоїдів «забездурно» працювали.

Однакож традиція в думанню має таку силу, а ще більшу силу мали пани шляхтичі у Краєвім Соймі та в державній раді, що цим панам і мільони індемнізаційні признано, тай еще і панські, потомства цілих поколінь просяклі землі полишено в руках тихже панів-шляхтичів!

Но – і нащо признано? Чиж на те, щоби відтепер вже ті пани самі зі своїми жінками і дітьми на цих грунтах працювали?

В жадний спосіб! Ні! Вони і не думали про це, щоби самим вийти з плугами в поле, або станути в жнива з косами до косовиці. Вони полишились і надальше в своїх у вигідних дворах, але селяни, ті ще недавні панщизняки мусіли самі, добровільно, а радше гнані голодом вийти на панські лани і просто за песі гроші і дальше працювати на панів. Були це й справді песі гроші, бо коло 1902 року, коли вибухли селянські страйки, плачено на панських ланах біля 20 грейцарів за працю від досвіта до сумереку на власнім харчи, а еще перед вибухом польсько-радянської війни плачено на панських ланах по 80 грошів до одного злотого також за цілоденну тяжку роботу і на власнім харчи.

Була це очевидно давна панщина, хотя й замаскована в новій формі. Тай інші обставини, які супроводжали цю даремщину пригадували вповні давні панщизняні часи.

Ось возьмім лише для прикладу барона Гороха зі Старого Гвіздця коло Коломій, потомка панського гетьмана Яблоновського, якого пам'ятник (за гроші родини) стоїть еще й доси у Львові.

---

* Це дуже миле слово покійного журналіста Ос. Назарука, який кидав тим словом передовсім в очи селянам за те, що вони хотять дістати «забездурно» панські грунта. – *Примітка К. Трильовського.*

Коли цей Горох вийшов на поле до робітників, то всі мусіли скидувати шапки, а як ще і заговорив з яким – то мусів його ще в руку цілувати. А хто би цього не зробив – діставав від пана барона в лице. Правда, що нераз сягав до кишені і давав побитому п'ятку, але це не змінє суті річі, що були це й справді відносини, що нагадували панщизняні часи зперед 1848 року.

За наближенням Радянців, пан барон «удрал» в незнанім напрямі разом з жінкою, яка була впрочім далеко більше людяна від нього.

Тупе припинання традиції доводить нераз до незвичайно чудовищних результатів – ось хочби у справах релігійних, до котрих вірующа маса просто жахається приложити хочби лиш звичайного скальпеля критики.

Ось возьмім для прикладу хочби християнську традицію про «гріх первородний». Тому, що десь, у якимсь раю якась парочка не послухала приказу бога та з'їла яблуко з дерева знання (так воно мабуть звалось) мають міліони їх потомків, що може ніколи взагалі не виділи на своїм житттю яблука (як нпр. Негри з середини Америки), маршрутувати по смерті до пекла і там відвічно смажитись в огні! І це мав так розпорядити бог, про котрого попи учать, що є всемілостивий і всемогучий! А щоби його якось перепросити мав аж бідний Ісус з Назарету (котрого метрика взагалі дуже много дає до думання) згинуті серед мук на хресті і в цей спосіб освободити від відповідальности за цей страшний гріх з'їдження яблука, що його допустилися колись та непослушна парочка наших прародичів. Тай хто властиво мавби бути в такий спосіб уласкавлений? Лише самі християни, а всі прочі міліони чи квадріліони людий, що не зістали вихрещені мусіли тай доси мусять машерувати по смерті до пекла на віковічні муки!

Смерть на хресті була річ очевидна получена з великими муками, але чиж не згнуло на хресті й тисячі збунтованих староримських невольників (не більше невольних як були ними в Росії «кріпаки»), чимало наших козаків посадили польські шляхтичі та князь Меньшиков живцем на паль, – а чи так ще недавно не замучив на смерть Українку Ольгу Басарабову польський поліцайник Кайдан¹ ?

Ціла та традиція про «первородний гріх» є очевидячки в найвищим степни безглуздна, але міліони людий тримаються її, виходячи мабуть з засади, яку висказав чеських поет Карель Гавлічек, а перекладавав Іван Франко словами:

«Воскресеніє твоє предивно!
(Вір в то, що розуму противно)»

«Каменяр» Ів. Франко, що так завзято боровся взагалі проти шкідливих традицій – цілком слушно звернувся проти традиції визиску чужої праці, зосібна проти того ви-

¹ Ольга Басараб (1889–1924) – українська громадянська і політична діячка, агітатор Першої жіночої чоти УСС, бухгалтер посольства України у Відні (1918–1923). Після ліквідації УНР 1923 році О. Басараб повернулася до Львова, стала членом Головної управи «Союзу Українок», співпрацювала з Українською військовою організацією, була зв'язковою полковника Євгена Коновальця. 9 лютого 1924 року була ув'язнена у підозрі шпигунства на користь Німеччині і перебувала в тюрмі, де її смертельно закатавав слідчий Лев Кайдан. За іншою версією, О. Басараб повісилася на рушнику на ґратах камери.

зиску, при помочи права власности на всяких обширах землі, справлюваної безплатно панцизнями, а пізніше нужденно платними робітниками, приневоленими до цього голодом.

А коли на цю справу дивитися просто, і не підлягаючи безкритично традиції, то вона представляється – при помочи аналогії ось як:

В глухому лісі нападає на подорожуючого розбійник і приложивши йому до грудий револьвер, рабує йому мошонку з грішми. Щоби на будуче людей охоронити від рабунку – треба передовсім забрати тому розбійникови револьвер, а його самого покарати.

Це, що пани дідичі платили працюючим на панськїм лані робітникам представляло певно не більше, як може лише десяту або й п'ятнайцятку властиву вартість свідченої тими робітниками праці. Решту, то є дев'ять чи й чотирнайцять частий тої вартости, пан дідич просто рабував і то не в глибокімлієі, але все людно, на сонум, на «панськїм» лані. Що було тим револьвером, який він прикладав цим робітникам до грудий? Був ним власне той лан, і при його помочи рабував пан-дідич робітникам їх працю, грозючи їм смертю від голоду так, як розбійник грозить нападеному смертю від револьвєрової кулі.

Чи ж у виду цього не каже проста логіка, простий «хлопський» розум зконфіскувати панови-дідичеві цей револьвер і звільнити робітників від небезпеки голодової смерти? І власне цього жадав «каміняр» Іван Франко словами: «Земля, на якій жиє народ повинна бути збірною власністю всего народа!».

Один з наших істориків літератури каже про І. Франка: «Фильолог, історик, етнолог, соціолог, історик і методолог літератури, полеміст, фейлетоніст, ессеїст – одним словом був Франко всім, але передовсім був він поетом». Яко великий муж науки полишив він нам цінні свої многотомові праці. Тут належить межі іншим і велика збірка народних пословиць. Я сам був свідком, як він поодинокі пословиці, виписані на вузьких а довгих папірчиках причіплював – поазбучно – а шпильками до великих тектурових таблиць. Донерва так упорядковані, відписував їх на аркушах паперу і таку рукопис віддавав потім до друку.

Знаменитим – між іншими – його науковим твором була книжка під заголовком: «Панщина та її скасування 1848 р.». Той цінний його твір мав не лиш стисло научне, але і політичне значіння. Межі українськими послами до австрійського парламенту з моїх часів (1907–1918) не було ні одного, що бувби спосібний таку працю написати, хотя й були спосібні журналісти як Евген Левицький, Льонгин Цегельський¹ та В'ячеслав Будзиновський².

І тому до мого попередно висказаного погляду, що І. Франко не був політиком у вульгарнім значінню, мушу єще додати, що він не був політиком-тактиком. Однакож такі

¹ Льонгин Цегельський (1875–1950) – адвокат, публіцист і політик, діяч Української національно-демократичної партії, співредактор журналу «Молода Україна» (1900–1902), посол до австрійського парламенту (1910–1918) та галицького сейму (1913–1914). Після вибуху Першої світової війни член Головної української ради і Бойової управи УСС.

² В'ячеслав Будзиновський (1868–1935) – галицький політик, публіцист, письменник. Один із засновників Радикальної партії, редактор її органу «Громадського Голосу», один із організаторів Української національно-демократичної партії, посол до австрійського парламенту (1907–1918).

його статті, як про «індемізацію», про «пропінацію» та про «ліси і пасовиська», про «Земельну власність в Галичині» і многі многі інші давали надзвичайно много цінного матеріалу для наших звичайних, чи як я їх – без наміру обиди, назвав: вульгарних політиків.

В усякім разі був це великий «мінус» для справи робучої кляси у Сх[ідній] Галичині, що Іван Франко не дістався до австрійського парламента, де своїм знанням і незвичайними способностями був би певно брилював поміж українськими послами, лишаючи впрочім справу тактики другим. Та чиж і диво, що так сталось, коли короткозорі а злобні рутенські «песиголовці» його навіть до товариства «Просвіта» не хотіли допустити?

Та це річ звичайна! «Песиголовці», навіть «радикальні» (в роді звісного «Слона») навіть далеко менших від Франка – робітників (от хочби й мене) не допускали туди, хіба слиби вони найкористнійшу роботу могли виконувати. На щастя, Франкова головна сила лежала в поезії, бо він поетом, про якого говорить один з істориків нашої літератури, що такого поета зсилає доля народови лиш раз на сто літ.

І тепер власне його твори поширювані масово не лиш по цілій Радянській Україні, але і по цілім Радянськім Союзі у відповідних перекладах, виконують свою велику культурну місію, тай ще певно й сотки літ виконуватимуть...

Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка. – Фонди музею. – Група «Ор». – Інвентарний номер 1081. – Рукопис, автограф, чорне чорнило.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2015

Прийнята до друку 21.10.2015

IVAN FRANKO'S LETTERS & REMINISCENCES BY KYRYLO TRYLYOVSKYI

Yakym HORAK

*Lviv National Ivan Franko Memorial Literary Museum,
150/152, Ivana Franka Str., Lviv, Ukraine, 79001,
e-mail: yakym.horak@gmail.com*

This is the first-time full detailed compendium publication of all 26 extant Kyrylo Trylyovskiy's letters to Ivan Franko and his reminiscences about the writer. The materials presented and related newspaper articles allow tracing relationships between Kyrylo Trylyovskiy and Ivan Franko, covering their collaboration over 1882–1913.

Keywords: Kyrylo Trylyovskiy, Second Student's Pilgrimage, Mykhaylo Drahomanov, Mykhaylo Pavlyk, Ukrainian Radical Party, «The Narod» Newspaper, «The Khliborob» Newspaper, «The Hromada» Newspaper, viche [assembly], letters, reminiscences, «Vpered» poetry almanach, «Sich March», Lviv Ivan Franko Museum.